

herkes için
hit¹⁴
tasavvuf

Rahat Anlaşılır Günümüz Türkçesiyle!

İbn Arabî

NEFSİNİ BİLEN
RABBİNİ BİLİR

VARLIK, YOKLUK VE
NEFSİN MERTEBELERİ

Tercüme ve Şerh: M. Es'ad Erbîlî
Yayına Hazırlayan: Ercan Alkan

hayykitap

TOPLAM
13.000
ADET

Nefsini Bilen Rabbini Bilir

İbn Arabî

Tercüme ve Şerh: M. Es'ad Erbilî

Yayına Hazırlayan ve Notlandıran:

Ercan Alkan

İslam düşüncesi, tevhîd doktrinini merkeze alan bir öğretiler bütününe sahiptir. Sûfiler nezdinde söz konusu tevhîd doktrini, Allah'ın mâbûd, fâil ve varlık olarak birlenmesidir. Varlık olarak Tanrı'nın birlenmesi ya da teknik tâbiri ile vahdet-i vücûd, daha çok İbn Arabî (ö. 638/1240) ve ekolü bağlamında İslam düşünce târihinin bir konusu hâline gelmiştir. Burada tartışmaların odağında yer alan varlık teriminin, kabaca iki temel karşılığı vardır: İlki gerçek varlık (*vücûd-ı Hak*) olması bakımından Tanrı ya da bir diğer deyişle var olmaması düşünülemeyen zorunlu Varlık (*vâcibü'l-vücûd*); ikincisi de âlem ve onda bulunan şeylerin bütünü olarak varlık. İkinci anlamdaki karşılık sûfilere göre aslî olmaktan ziyâde mecâzî ya da istiârîdir (ödünç verilen); dolayısıyla da bu durum, vücûdun tek bir gerçeklik olduğuna ve iki vücûdun gerçekte olamayacağına işâret etmektedir. Varlık burada birlenmektedir: *Lâ mevcûde illâ hû*.

Varlığın birlenmesi demek her şeyi Bir görmek, her şeyi Bir'den görmek ve her şeyden Bir'i görmektir (*müşâhede*). Bu ise sûfilere göre nazarî ve akli ya da teorik bir idrâk ile gerçekleşmez. Ancak bu müşâhede, kendini bilmekle yâni kendi hakîkatinle yüz yüze gelmekle (*taalluk*), kendi

hakîkatinle buluşmak ve kendi hakîkatini ele geçi-
rip kendi hakîkat boyanla boyanmakla (*tahakkuk*)
mümkündür. Bu yüzden sûfiler sıkça “Nefsini bil”
ilkesine vurgu yapmışlardır. Bu bilginin gerçekleş-
mesi sonucu insan kendi derûnî özüne yâni varlığın
merkezine eriştiğinde Rabbine (*rabb-i hâs*) ilişkin
bilgiyi edinir, Rabbini bilir. Bunu ise O’nun dışında
kesinlikle hiçbir şeyin var bulunmadığı ilâhî prensi-
bin aşkın birliği (*vahdet-i vücûd*) içinde kavrar.

“*Nefsini bilen hiç şüphesiz Rabbini bilir*” ilkesini
merkeze alarak sûfilerin tevhîde ilişkin öğretilerini
îzâh eden *Tevhîd Risâlesi*,¹ Allah’ın evvel-âhir,
zâhir-bâtın isimlerinin açıklanması ile başlar ve bu
bağlamda teolojik tartışmaların odağında yer alan
isim-müsemmâ ilişkisi geniş bir şekilde kendisine
yer bulur.

Gerçek varlığın yalnız Cenâb-ı Hakk’a ait olduğu
(*Lâ mevcûde illallah*) ilkesi risâlenin ana temasıdır;
dolayısıyla metindeki kavram ve tartışmaların
tümü, dâima bu hakîkat çerçevesinde değeri-
lendirilmektedir. Vahdet-i vücûd teriminin anlam dün-
yasında hulûl, hurûç, ittihâd vd. kavramları barın-
dırdığı yönündeki birtakım ithamlara, tasavvufî

¹ *Tevhîd Risâlesi* kütüphâne kayıtlarında farklı pek çok isimle
anılmaktadır: *er-Risâletü'l-Vücûdiyye*, *Risâle fi'l-Ahadiyye*,
Risâle fi Şerhi Ma'nâ Kavli'n-Nebî Men Arafe Nefseh Fekad
Arafe Rabbeh, *Miftâhu'l-Ma'rife*, *Kitâbu Vahdeti'l-Mutlaka*,
Risâle fi Cevâbi Ma'rifeti'n-Nefs. Bkz. Osman Yahyâ, *Histoire et*
Classification de l'Œuvre d'Ibn Arabi, Institut Français de
Damas, 1964, s. 145-146, 270, 381 (nr. 13, 181, 458).

metinlerde reddedici karşılıklar ve îzâhlar verilmişdir. Benzer tavra bu risâlede de rastlanılır. Şöyle ki vahdet-i vücûdun hulûl, hurûç, ittihâd vd. kavramlarla eşdeğer olmadığı ve söz konusu kavramlarla vahdet-i vücûdun karıştırılmaması gerektiği husûsunun altı özellekle çizilir.

Sûfilerin fenâ teorisine farklı bir perspektiften yaklaşılacak eserde fenâ, varlığın fenâsı (*fenâ-i vücûd*), fenânın fenâsı (*fenâ-i fenâ*) olmak üzere kategorize edilip ele alınır ve bu kavramların sûfi dildeki karşılıkları irdelenir. Klasik anlamdaki karşılığı ile fenâ –müellife göre– yanlış anlaşılmaktadır, zîrâ mârifetullahı elde etmek –yine müellife göre– nefsin *fenâsı* (yok olması) ile değil nefsin mârifeti ile mümkündür. Dolayısıyla nefis bilgisi bir bilinçlilik, bir ayıklık (*sahv*) hâlini yâni fenânın mukâbili ya da daha doğru bir ifâde biçimi ile fenânın bir sonraki ve bir üst aşaması addedilen bekâyı gerekli kılar.

“Allah vardı ve O’nun dışında hiçbir şey yoktu” metafizik gerçekliğinin îzâhı eserin bütününe yayılan ve sıkça vurgulanan bir diğer konudur. Şöyle ki burada bu ilke, tüm zaman sınırlamalarının ötesinde geçerli olan ezeli ve ebedî ontolojik bir hakikattir. Bu hakikat içerisinde gözle görülen mevcut nesnelere (*eşyâ*) ontolojik statüleri dolayımında mutasavvıfların âlemin varlığına ilişkin temel görüşleri hülâsa edilir.

“Kulum Bana nâfile ibâdetlerle yaklaşır”, “Dehr’e sövmeyiniz çünkü dehr Allah’tır”, “Hastalandım

beni ziyâret etmedin” gibi vahdet-i vücûdu ispat için klasik tasavvuf metinlerinde –özellikle de İbn Arabî ve takipçisi olan müelliflerin eserlerinde– yer alan hadislerin yorumuna risâlede kısaca yer verilir. “Ölmeden önce ölünüz” hadîsi ise mârifetullah ve mârifetü’n-nefs bağlamında şerh edilir. Tasavvuf istilâhında kızıl ölüm, siyah ölüm, yeşil ölüm ve beyaz ölüm şeklinde dört kısımda ele alınan, ölüm türlerinin her birisi nefsi bilmeye (*mârifet*) sebebiyet verdiği için ötürü hadîste geçen “ölünüz/*mûtû*” emrinden murâd –müellife göre mârifettir. Yâni hadîsteki “Ölmeden önce ölünüz” ifâdesi tam olarak, söz konusu ölümler sâyesinde biyolojik olarak ölmezden evvel nefsinizi biliniz ki, Cenâb-ı Hakk’ı da bilmiş olmanız anlamına gelmektedir. Nefs bilgisi söz konusu olunca tabîi ki seyr ü sülûk ile irtibatlı bulunan *nefs mertebeleri* ve *letâif-i seb’a* meselesi, bununla bağlantılı olarak da mürşidin gerekliliği husûsu üzerinde de durulur.

Eserde ayrıca *vahdet-i vücûd* tartışmaları bağlamında sorulan birtakım klasik sorulara da cevaplar aranmıştır: “Şayet varlık tek ise gözle gördüğümüz, hâlihazırda var olan diğer varlıkların, mevcut nesnelere konumu nedir? Bunları öylece kolay bir şekilde kabul etmezden gelip inkâr etmek ne kadar mümkündür? Mâsivâyı, Allah’ın dışındakileri yok hükmünde kabul etmekle Hakk’ın rubûbiyeti ortadan kalkmış olmuyor mu (*tâtîl*)? Mâdem her şey ve herkes birer âlet kabîlindedir, dolayısıyla her şeyin gerçek yapıcısı (*fâil*) yalnızca Allah’tır; o

hâlde insanlar, yapmış oldukları günâhlardan dolayı neden azâba müstehak olsunlar?”

Bu noktada şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki *Tevhîd Risâlesi* tasavvufun varlık ve mârifet ile bağlantılı pek çok temel/aslî meselesine kısaca da olsa değinmektedir. Öyle ki William Chittick'e göre *Tevhîd Risâlesi*, varlığın mahiyetine ilişkin -Hallâc'ın sıkça tekrar edilen *ene'l-Hak* ifâdesinde olduğu gibi- mükemmel bir îzah sağlama girişimidir.²

Başta Türkçe³ olmak üzere, Farsça, Fransızca ve İngilizceye çevrilen *Tevhîd Risâlesi*, yakın zamanlara kadar İbn Arabî'ye âit bir eser olarak bilinmekteydi. İbn Arabî uzmanı Michel Chodkiewicz, yaptığı çalışmalar netîcesinde *Tevhîd Risâlesi*'nin müellifinin Abdullah b. Mes'ûd Balyânî (ö. 686/1288) olduğu yönünde bir tespitte bulunmuştur.⁴ Meşhûr sûfî Abdülkerîm Kuşeyri'nin şeyhi ve

² William Chittick, *Varolmanın Boyutları -Tasavvuf ve Vahdetü'l-Vücûd Üstüne Yazılar-* (çev. Turan Koç), İstanbul: İnsan, 2007, s. 253-254.

³ Türkçe çevirilerinin bazıları şunlardır: İbn Arabî, *İrfân Aynası -Mir'âtü'l-İrfân-* (çev. Abdulkâdir Akçişek), Ankara: Alperen, 2006, 80 s.; İbn Arabî, *Ahadiyyet Risâlesi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'sinden Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler* (haz. Mahmut Sadettin Bilginer), İstanbul: Senâ Matbaası, 1983, 35 s.; İbn Arabî, *Ahadiyyet Risalesi*, (çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Bahar, 2007, 135 s.; Abdullah b. Mes'ûd Balyânî, *Mutlak Birlik -Nefsini Bilen Rabbini Bilir-* (haz. Ali Vasfi Kurt), İstanbul: İnsan, 2003, 224 s.

⁴ Chodkiewicz, ilgili çalışmasında risâlenin İbn Arabî'ye aidiyeti meselesini tartışmakla birlikte ayrıca Balyânî'nin hayâtı ve düşüncelerine de geniş bir şekilde yer verir. Bkz.

kayınpederi Ebû Ali ed-Dekkâk'ın soyundan gelen Balyânî 613/1216 civârında Kâzerûn'a bağılı Balyân bölgesinde, VII. ve VIII. yüzyılın sûfi ve bilginlerinin içinde yer aldığı bir âilede dünyaya gelmiştir. Molla Câmî'nin belirttiğine göre Balyânî, Sühreverdiyye tarikatına mensup olan babası Ziyâüddîn (ya da İmâmüddîn) Mes'ûd'dan (ö. 655/1258) tarikat hırkasını giymiştir. Ayrıca döneminin pek çok mutasavvıfıyla da görüşen Abdullah Balyânî 686/1288 yılında vefat etmiştir. Kaynaklarda, *Tevhîd Risâlesi*'nin dışında kendisine nispet edilen ve günümüze ulaşmayan şiirlerini derlediği bir de *Dîvân*'ı olduğu söylenmektedir.

Tevhîd Risâlesi'nin elinizdeki bu yayını, son dönemin önemli mutasavvıflarından Es'ad Erbilî'nin (ö. 1931) tercüme ve muhtasar şerhidir. Es'ad Erbilî, Musul'un Erbil kasabasında 1264/1847 yılında dünyâya gelmiştir. Dedesi ve babası, Hâlid-i Bağdâdî'nin Erbil'de inşâ ettirdiği tekkede postnişîn olarak görev yapan kimselerdir. Kendisinden hilâfet aldığı şeyhi de Halîd-i Bağdâdî ekolünden Tâha'l-Harîrî'dir. Döneminin etkin bir mutasavvıfı olan Es'ad Erbilî ilim ve irşât faaliyetlerinin yanı sıra Meclis-i Meşâyih üyeliği ve reisliği yapmış, Cemiyet-i Sûfiyye'nin çalışmalarında yer

Balyânî, *Mutlak Birlik*, s. 13-100, -hazırlayanın katkılarıyla Michel Chodkiewicz'in girişi-; Balyânî'nin hayatı için ayrıca bkz. Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns -Evlîyâ Menkibeleri-* Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi (haz. S. Uludağ, M. Kara), İstanbul: Mârifet, 2001, s. 403-406.

almış, Sultân Mehmet Reşâd tarafından Surre Emîni olarak görevlendirilmiştir. 1931'de vefat eden Es'ad Erbilî'nin *Tevhîd Risâlesi* tercümesinin dışındaki eserleri şunlardır: İbâdet ve ahlâka dâir seçtiği 1001 hadîs-i şerîfin metin, tercüme ve şerhinden ibâret olan *Kenzü'l-İrfân*'ı; tasavvuf yolunun incelikleri ve mürîdin seyr ü sülûkte karşılaşacağı problemlerde dikkat etmesi gereken husûsları içeren dostları ve mürîdlerine gönderdiği mektuplarının yer aldığı *Mektûbât*'ı; tarîkatın anlamı ve gerekliliğine dâir kaleme aldığı *Risâle-i Es'adiyye*'si; Fâtîha sûresi hakkında yazdığı *Fâtîha-i Şerîfe Tercemesi*; Farsça, Türkçe, Arapça ve Kürtçe şiirlerini derlediği *Dîvân*'ı.⁵

Es'ad Erbilî'nin *Tevhîd Risâlesi* tercüme ve şerhi, Süleyman Ervâdî'ye⁶ (ö. 1275/1858) ait *Mir'âtü'l-İrfân*'ın kenarında 1337/1918 yılında yayımlanmıştır.⁷ *Mir'âtü'l-İrfân*, *Tevhîd Risâlesi*'nin Arapça bir şerhidir. İbn Arabî'ye âit olduğunu düşündüğü *Tevhîd Risâlesi*'ni Es'ad Erbilî, söz konusu şerhten istifâde etmek sûretiyle kendine özgü bir üslûpla tercüme ve şerh etmiştir. Vahdet-i vücûda dâir

⁵ Hayâtı ve eserleri için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, "Esad Erbilî", *DİA*, XI, s. 348-349; İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında -Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri-*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 325-357.

⁶ Hayâtı ve eserleri için bkz. Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 168-171.

⁷ Muhammed Esad [Erbilî], *Risâle-i Tevhîd Tercümesi*, İstanbul, 1337 (1918), 98 s.

iknâ edici delilleri ihtivâ etmesi ve çevresinde Arapçaya âşinâ olmayan kimselere de faydalı olacağı gerekçesiyle bu işe giriştiğini eserin mukaddimesinde özellikle belirtir.⁸

Bizim burada yaptığımız çalışma, Es'ad Erbilî'nin Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı *Tevhîd Risâlesi* tercüme ve şerhinin anlaşılır bir dille günümüz okuru için bir tür yeniden yazımı (sâdeleştirilmesi) ve orjinal hâliyle Latin harflerine aktarımından (transliterasyon) ibârettir. Sâdeleştirilmiş metni okumayı kolaylaştırmak ve büyük oranda faydalanmayı artırmak maksadıyla, içeriği yansıtacak bir uygunlukta başlıklandırmalar yapıp dipnotlarda yer yer açıklayıcı bilgiler vermeyi uygun bulduk. Ayrıca eserde yer alan âyet ve hadîsleri tespit edip kaynaklarını gösterdik; meâlleri verilmeyen âyet ve hadîslerin meâllerini verdik. Metnin Latin harflerine aktarımında Prof. Dr. Mustafa Tahralı'nın benimsediği ve Ahmed Avni Konuk'un eserlerini neşrederken uyguladığı imlâ ilkelerini göz önünde bulundurduk. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan orijinal metni okuyacaklar için de çalışmanın sonuna küçük bir lügatçe ekledik.

Tevhîd Risâlesi'nin İbn Arabî'ye ait olmadığını söylemiş ve detaylarını merak eden okuyucuyu

⁸ Tercüme Ali Vasfi Kurt tarafından yapılan lisans bitirme tezinde Latin alfabesine aktarılmış, fakat yayınlanmamıştır. Ali Vasfi Kurt, "Risâle-i Ahadiyye Metni ve Tercemelerinin Yazmaları ve Risâle-i Tevhîd Tercemesi", Mezuniyet Tezi, 1982, M.Ü.İ.F. Kütüphanesi, TZ0690.

Michel Chodkiewicz'in çalışmasına yönlendirmekle yetinmiştik. Bu noktada muhtemelen zihinlere gelebilecek olan soru şudur: "Eser, söylendiği üzere İbn Arabî'ye âit değilse niçin ona nispet edilerek yayımlanıyor?" Bunun tek bir nedeni var; o da, diğer pek çok müellif ve mütercim gibi Es'ad Erbîlî'nin eseri İbn Arabî'ye nispet etmek sûretiyle tercüme ve şerh etmesidir. Bitirirken şunu özellikle belirtmeliyiz ki *Tevhîd Risâlesi* her ne kadar İbn Arabî'ye ait değilse de İbn Arabî geleneği tarafından gerek kadîm gerekse modern dönemlerde asla ihmâl edilmemiş; eser pek çok kez İbn Arabî adına istinsâh ve tab' edilmiş, ayrıca İbn Arabî'ye ait olduğu düşüncesiyle de sıkça esere atıflarda bulunulmuştur.

Son olarak bu vesileyle eserin mütercimi ve şârihi Es'ad Erbîlî'yi rahmet ve minnetle yâd ediyor, çalışmanın çeşitli aşamalarında katkıda bulunan hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı ve mesai arkadaşım M. Nedim Tan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Ercan Alkan

Üsküdar, Mayıs 2011

Mukaddime

Hamd, kendisi için seçtiği (*havâss*) velilerine tecellî edip onları vücûdun fenâsı ile diriltten Cenâb-ı Allah'a mahsûstur. Salât ve selâm ise Allah'ın makâm-ı mahmûdu kendisine tahsîs buyurduğu Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve O'nun şühûd makâmına erişmiş âl ve ashâbının üzerine olsun. İmdi ben derim ki:

Allah dostlarının vahdet-i vücûda¹ ilişkin düşünce ve görüşleri, pek çok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf ile desteklenmiş olduğu hâlde, sûfilerin ifâde biçimlerinin veya diğerlerinin bu ifâde biçimlerini anlayış tarzlarının yetersizliğinden dolayı birtakım itirâzlara hedef oldukları ve haksız yere eleştirildikleri husûsu ehil kişilerce bilinmektedir. Bununla beraber, “*Sen atmadın attığında, ancak Allah attı*”,² “*Sana biat edenler şüphesiz Allah'a biat etmişlerdir*”³ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi ve ay-

¹ Varlığın birliği anlamına gelen tasavvuf terimi. Allah'tan başka varlık olmadığının idrâk ve şuûruna sâhip olmak. Bu anlayışa göre filozof ve kelâmcıların söylediğinin aksine varlık, zorunlu ve mümkün şeklinde bir ayrıma tâbi tutulamaz. Abdürrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü* (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. 583; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001, s. 365.

² Enfâl, 8/17.

³ Fetih, 48/10.

rica risâlemizde sırasıyla zikrolunacak sahîh hadîslerden de açıkça anlaşılacağı üzere vahdet-i vücûdu hemencecik gelişigüzel inkâr eylemek pek mâkûl olmasa gerektir.

Doğum yeri Endülüs olan, mârifetin parlayan güneşi, velâyetin nûrânî ufku Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî (ö. 638/1240) hazretlerinin gevher saçan eserlerinden “*Nefsini bilen Rabbini bilir*” hadîsinin⁴ anlamı hakkındaki risâlesinde vahdet-i vücûda dâir görmüş olduğum iknâ edici delilleri Türkçeye tercüme etme işine giriştim ve Arapçaya âşinâ olmayan ihvânım için de neşretme cesaretini gösterdim.

Tevfik Cenâb-ı Allah'tandır.

⁴ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ I-II*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000, II, s. 343. Literatürde bu sözün Hz. Peygamber'e âit bir hadîs-i şerîf mi yoksa kelâm-ı kibâr mı olduğu yönünde birtakım tartışmalar söz konusudur. Bu minvâlde, her ne kadar Hz. Ali veya Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin sözü olduğu yönünde bazı görüşler varsa da, Hucvîrî, İbn Arabî ve İmâm-ı Rabbânî gibi pek çok sûfî yazar nezdinde bu söz, itibâr görmüş bir hadîstir. Hadîs usûlü bakımından tahrîc ve değerlendirilmesi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları*, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2000, s. 229-230.

İsim ve Müsemmâ Hakkında

Hamd ve senâ O Yüce Zât'a mahsûstur ki, O'nun vahdâniyyetinden⁵ önce bir "önce"nin (*kabl*) vücûdu yoktu. Çünkü önce O'dur; yâni O, el-Evvel'dir. Ferdâniyyetinden⁶ sonra da bir "sonra" yoktur. Ferdâniyyetini tâkip edecek bir şey yoktur. Zîrâ O, el-Âhir'dir.⁷

O vardır ve O'nunla birlikte ne önce, ne sonra, ne yakın, ne uzak, ne nasıl, ne nerede, ne "ne zaman", ne ân, ne vakit, ne zamân, ne üst, ne alt, ne kevn ve ne de mekân vardır. Yâni Cenâb-ı Hakk'ın zâtî vahdeti, sıfatları ve fiilleri söz konusu hallerden herhangi birisiyle nitelenemez. Zîrâ Hz. Peygamber, "*Cenâb-ı Allah var idi, başkaca bir şey yok idi.*"

⁵ Allah'ın bir ve tek oluşu, şerîkinin olmaması; Allah'ın zâtının isim ve sıfatlarıyla bir olması. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 582.

⁶ Tasavvuf ıstılahında özel bir birlik türü olan ferdâniyyet, akledilir ve duyulur âlemdeki her türlü netîcenin kaynağı ve ilkesidir. Vahdâniyyet, Hakk'ın zâtına; ferdâniyyet ise ulûhiyyet mertebesine dönük bir durumdur. Bkz. Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü* (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Kabcacı Yayinevi, 2005, s. 189-190; Seyyid Mustafa Râsim, *Tasavvuf Sözlüğü -İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil-* (haz. İhsan Kara), İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, s. 864.

⁷ Bu ifâdelerde şu âyete atıf vardır: "*O evveldir, âhirdir, zâhirdir ve bâtıdır. O her şeyi bilendir.*" (Hadîd, 57/3).

Şimdi de daha önce olduğu hâl üzeredir”⁸ buyurmuştur.

O vahdâniyyetsiz vâhid, ferdâniyyetsiz ferddir; yâni, bizzât vâhid ve münferiddir. Dolayısıyla vahdâniyyet ve ferdâniyyet sıfatlarıyla nitelenmekten müstağnîdir. Ayrıca kendisini ezelde tavsîf eyleyecek bir kimse de yoktu.

O, sâir varlıklar gibi isim ile isimlendirilenden (müsemmâ)⁹ mürekkep değildir. Durum böyle olsaydı, O’nun hâdis (sonradan meydâna gelen) olması lâzım gelirdi. Yâni, aslında biz, ismi anmakla müsemmâyı kast etmiş oluruz. Zîrâ O’nun ismi kendinin gayrı olsaydı “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah” ifâdesinin bile küfür olması gerekirdi. İsim ve müsemmânın birbirinin aynı ya da gayrı olduğu konusunda bâzı âlimler, gerek ashâb-ı kirâmın meseleye ilişkin herhangi bir açıklamada bulunmaması gerekse meselenin dik-

⁸ Buhârî, Bedu’l-Halk, 1 (3191); Tevhîd, 22 (7418). Hadîsteki “Şimdi de hâl böyledir” (el-ân kemâ kân) ifâdesi Hz. Ali veya meşhûr sûfî Bâyezîd-i Bistâmî’ye atfedilir. İlgili yorumlar için bkz. Mahmud Erol Kılıç, Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş, İstanbul, Sûfikitap, 2010, s. 206-207; Balyânî, Mutlak Birlik, s. 120-122.

⁹ İsim varlıklara verilen ad, müsemmâ ise bir isimle isimlendirilen varlık anlamındadır. Kelâm literatüründe isim ile kast edilen şey Allah’ın isimleri iken müsemmâ yâni isimlendirilen ise Allah’ın zâtıdır. İsim ve müsemmâ arasındaki ayrılık/gayrılık ilişkisi ilâhiyyât tartışmalarının odağında yer alan bir konudur. İbn Arabî’ye göre isim taayyün demektir. Müsemmâ ise taayyün ile zuhûra gelen şeydir. Kâşânî, Tasavvuf Sözlüğü, s. 53.

katli davranmayı gerektirecek ve hataya düşmeye sebebiyet verecek bir husus olması dolayısıyla susmayı tercih etmişler. Kimi âlimler ise zât ismi, sıfat isimleri, tenzih isimleri ve fiil isimleri şeklinde dörtlü bir tasnif yapmak sûretiyle meseleyi izaha çalışmışlardır. Bu âlimler zât ismi olan “Allah” için sâdece zamîrleri kullanmak sûretiyle “hüve ve hiye” demişler; “ilim” gibi sıfat isimleri için ise “O’nun ne aynıdır ne gayrıdır” anlamında “lâ hüve lâ hiye” demişlerdir. Aynı şekilde “Kuddûs” ve benzeri selbî isimleri tenzih açısından, “Hâlık” ve “Râzık” gibi isimleri de ilâhî fiillere delâlet etmesi bakımından ele almışlardır. Âlimlerin bir kısmı ise isim ile müsemma arasındaki farklılığın, yalnızca iştikâktaki karşılıklarından kaynaklandığı yönünde bir görüş ileri sürmüşlerdir.

Varlıklar (*mevcûdât*) umûmiyetle üçten fazla değildir: Birincisi, Allah’ın zâtı; ikincisi, ilim gibi Allah’ın sıfatları; üçüncüsü ise yaratılmışlar (*mahlûkât*) gibi sıfatların sıfatları. Her ne kadar varlıklar burada üçlü bir tasnifte ele alınmışsa da Allah dostlarının keşfi bilgilerine göre Gerçek Varlık’tan başka herhangi bir şeyin varlığı (*vücûd*) yoktur. Bu kimseler ilâhî ferdiyyet ve vitriyyetten, Tûr-i Sînâ’ya benzeyen kalblerinde tecellî eden nûrların parıltısı ile pek çok mânevî sırra şâhid olup hayrân kalmışlar; vahdet ve muhabbet şarabıyla sarhoş iken bazı sırları da ağızlarından kaçırmışlar; âşikâne nazımlar ve hakîmâne nesirler kaleme almışlardır. Onların bu tarz ifâdelerini tasdik etmeyenlerin durumu tıpkı bir mecnûnun akıllı bir

kimsenin, bir âmânın da gözü gören bir kimsenin söz ve ifâdelerine îtimât etmemesi gibidir. Akli başında olan kimseler ise Hakk'a erenlerin bu gibi eserlerinden istifâde etme husûsunda asla geri durmazlar. Şunu da ilâve etmeliyiz ki, Allah dostlarının tâkip ettikleri temel ilke ve prensipler, Kur'ân ve sünnetin zâhiriyle de teyit edilmiştir. Meselâ bu mânâda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Cenâb-ı Allah var idi, başkaca bir şey yok idi. Şimdi de daha önce olduğu hâl üzeredir.*”¹⁰ Dolayısıyla mevcut nesnelere araz¹¹ hükmünde kabul etmeliyiz. Çünkü bu nesnelere, kendi kendilerine kâim değillerdir. Zîrâ onları düzeltip onlara biçim veren, onları hareket ettiren ve sakinleştiren Cenâb-ı Allah'tır. Bunlar bir zanaatın icrâsına mahsus âletler gibidir. Şöyle ki bir kapı ya da sandık yapıldığı zaman, bunları testere ya da keser yaptı denilmez; doğramacı yaptı denilir. Ayrıca şunu da bilmeliyiz ki Hz. Peygamber ashâb-ı kirâm ile dâimâ şerîat lisânıyla konuşmuşlar; ancak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali gibi ashâbın önde gelenlerine (*havâss*) ise remz ve işâret yoluyla bâzı hakikatleri ifâde buyurmuşlardır. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî ise Hz. Ali'den mânevî verâsetle gelen velâyet

¹⁰ Buhârî, Bedu'l-Halk, 1 (3191); Tevhid, 22 (7418).

¹¹ Sonradan ortaya çıkan, varlığı zorunlu ve devamlı olmayan anlamında kullanılan bir terim. Filozofların araz târifi şöyledir: “Araz, cevherin zıddı olup bizzat var olmayan, ancak herhangi bir konuya (mevzû) dayanan ve onunla birlikte var olabilen, onun yok olmasıyla ortadan kalkan şeydir.” Yusuf Şevki Yavuz, “Araz”, *DİA*, III, s. 337-342.

ilmi sâyesinde hakîkî tevhîd deryâsına dalmış ve beşerin havsalasının alamayacağı sözleri söylemiş, bu cümleden olmak üzere kâinâtın varlığını inkâr etmiştir. Bunun üzerine İbn Arabî kendisine, “Mevcut nesnelere ne sûretle inkâr edersin?” sorusunu soran kimseye ise “Ben, Cenâb-ı Hakk’ın dışındakileri görmeyen âriflerle konuşuyorum! Mâsivâyı görenler, yalnız mâsivâyı gördüklerinden dolayı onlara söyleyecek herhangi bir sözüm de yoktur” karşılığını vermiştir.

Hem isim hem de isimlendirilen (*müsemmâ*) ondan başkası değildir. O öncelik (*evveliyet*) olmaksızın evvel, sonralık (*âhiriyyet*) olmaksızın âhir, görünen olmaksızın (*zâhiriyyet*) zâhir, gizlenen olmaksızın (*bâtınıyyet*) bâttır. Şöyle ki isimden murâd isimlendirilen (*müsemmâ*) yâni kendisi olduğu gibi evveliyet, âhiriyyet, zâhiriyyet, bânınıyyet vasıflarını dikkate almaksızın evvel, âhir, zâhir, bânın da ancak kendisidir. Gerçek ve mutlak bir O’dur. Cenâb-ı Hakk’a âit bu mertebeye ise, amâ¹² ya da ahadiyyet mertebesi denilir.

¹² İnce bulut anlamına gelen amâ’ tasavvuf literatürüne Hz. Peygamber’in bir hadisi vâsitasıyla girmiştir: “Hz. Peygamber’e Rabbimiz mahlûkâtı yaratmazdan evvel neredeydi?” diye sorulmuş o da şu karşılığı vermiştir: “Altında ve üstünde hava olmayan amâ’da idi.” Tirmizî, Tefsîr, 12 (3394). Amâ’nın temel özellikleri şunlardır: 1. Amâ’ âlemin aslıdır, çünkü Allah’ın dışındaki her şey amâ’da ve amâ’dan zuhûra gelmiştir. 2. Mümkün varlıklara göre amâ’ sâbit hakikatler âlemdir. 3. Amâ’ kadîm olanda kadîm, hâdis olanda ise hâdistir. 4. Amâ’ bütün varlıkların sûretlerini içerdği için mutlak hayâldir. 5. Nefes-i

“Evvel” kelimesinin harflerinin varlığı da O’dur. Yâni ahadiyyet ve vâhidiyyet makâmına¹³ işâret eden “evvel”in harfleri de kendisinden başka bir şey değildir. Aynı şekilde “evvel”in sırrıdır. “Kün/Ol!”¹⁴ emri ile varlık sahasında zuhûra gelmeye başlayan eşyânın tamâmının başlangıç sırrı da kendisidir. Âhir, zâhir, bâtın isimlerinin harflerinin varlığı da Hakk’ın zâtından başka bir şey değildir. Kısacası evvel, âhir, zâhir, bâtın ancak ve ancak kendisidir. Ayrıca şunu da bilmeliyiz ki bu ilâhî isimlerin harfleri, Hak Teâlâ’nın kendisi olmakla

rahmânîyi kabûl eden ilk sûret amâ’dır. Suâd el-Hakim, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, s. 66-70.

¹³ Mutasavvıfların hazarât-ı hamse, yâni varlığın beş mertebesi diye ifâde ettikleri mefhûm şu beş ayrı kavramı içerir: Ahadiyyet → Vâhidiyyet → Ervâh Mertebesi → Misâl Mertebesi → Şehâdet Mertebesi. Henüz taayyün etmemiş olan ilk kategori ahadiyyet, Mutlak Zât’ın isim ve sıfatları vâsıtasıyla taayyün etmesi ise vâhidiyyet mertebesi olarak isimlendirilmiştir. Varlık mertebeleri hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. Mahmud Erol Kılıç, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, s. 250-325.

¹⁴ Olmak anlamındaki “kevn” masdarının emir kipi olan “kün!”, Cenâb-ı Hakk’ın yaratmasını ifâde etmek için kullanılan bir kavramdır. Kur’ân-ı Kerim’de “*Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman, ona sözüümüz sâdece ‘kün/ol’ demektir, o da hemen olur.*” (Nahl, 16/40) âyetinde görüldüğü üzere, benzer şekillerde “kün/ol!” emri, sekiz farklı yerde geçmektedir: Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47; Âl-i İmrân, 3/59; En’âm, 6/73; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Mü’min, 40/68. “Kün/Ol!” emri, İbn Arabî’ye nispet edilen *Şeceretü’l-Kevn* isimli bir eserde tasavvufi bakımdan geniş bir şekilde ele alınıp yorumlanmıştır. Bkz. İbn Arabî, *Şeceretü’l-Kevn -Varlık Ağacı-* (çev. Hüseyin Şemsi Ergüneş), İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s. 43-49.

berâber, söz konusu ilâhî isimler ne O'na dâhildir, ne de O'ndan hâriçtir. Burada asla zihinlere hulûlu¹⁵ çağrıştıracak bir şey gelmemelidir. Çünkü Hak Teâlâ herhangi bir şeye hulûl etmediği gibi herhangi bir şey de O'na hulûl etmemiştir.

¹⁵ Bir şeyin diğer bir şey içine girmesi anlamına gelen *hulûl*, Tanrı'nın birtakım varlıklara girerek tecessüm ettiği, yani o varlıkların sûretine girdiğine inanmayı ifâde eder. Hulûl, sûfleri itham edenlerin sıklıkla üzerinde durduğu bir konudur. Bu yüzden olsa gerek sûfler –bu risâlede de görüldüğü gibi– kendi düşüncelerinin hulûlu savunan zümrelerinkinden farklı olduğu ve aynı olmadığı kaydını sürekli vurgulamışlardır.

Hakk'ı Görme ve Bilme Hakkında

Hakîkî îmânı arzulayanlar (*tâlib*), sûfilerin yolunda (*tarîk*) çalışıp, Cenâb-ı Hakk'ı zikredilen vasıflar ile bilmelidirler. Zîrâ O ne hâriçten bilgi (*zâhir ilim*), ne bir algı (*fehmi*) ve ne de gerçekte var olmayan ancak var gibi tasarlanan bir düşünce ve zanla (*vehmi*) bilinebilir. Ayrıca duyularla bilinmediği gibi, ne baş gözüyle ve ne de gönül gözüyle görülebilir. Kısacası, O, başka bir sûretle idrâk olunmaz. O'nu yalnız O görür. O'nu yalnız O idrâk eder. O'nu O'ndan başkası asla bilemez. Kendisiyle kendisini görür ve kendisiyle kendisini bilir (*mârifet*). O'nu, O'ndan başka hiçbir kimse göremez. Vahdâniyyeti, kendisine perdedir (*hicâb*).¹⁶ O'nu O'ndan başka hiçbir şey perdeleyemez. O'nun perdesi, kendi varlığıdır. Kendi varlığını vahdâniyyetiyle keyfiyyeti bilinmeyen bir tarzda örter. Yâni “*Beni aslâ göremezsin!*”¹⁷ âyet-i kerîmesinde belirtildiği üzere Cenâb-ı

¹⁶ Sûfiler bir hadîsten yola çıkarak Allah ile kulu arasında engel teşkil eden nûrânî ve zulmânî birtakım perdelerin varlığından söz ederler. Kalbe yerleşen ve hakikatlerin kalbde tecellî etmesine mânî olan bu perdelerden kurtulmak seyr ü sülûkün nihâî amaçlarından biridir. Terimin ontolojik karşılığı –bu risâlede de sürekli vurgulanan– mâsivâdır, yâni Allah'ın dışındaki (gayr) her şey bir perdedir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 168.

¹⁷ Âyetin tamâmı şöyledir: “*Mûsâ tâyin edilen yer ve zamânda (mikât) geldiği vakit Rabb'i kendisiyle konuşunca, 'Rabbim*

Hakk'ı dünyâda hiç kimse göremez. Zîrâ vahdâniyyet O'nun perdesidir (*hicâb*). Varlıkta herhangi bir ikilik söz konusu olmadığı için aslında O'nu görme imkânı ortadan kalkmaktadır. Ayrıca O'nu örten/gizleyen, kendi vahdâniyyetidir. Bu ise keyfiyeti bizler tarafından tam olarak bilinen bir durum değildir. Şu kadar var ki “*O gün nice yüzler Rab'lerine bakarak parıl parıl parlar*”¹⁸ âyet-i kerîmesinin gereğince, Cenâb-ı Hak mü'minlere cennette cemâli ile müşerref olmayı ihsân eder.

Nebî, resûl veya bir başkası Cenâb-ı Hakk'ı dünyâda baş gözüyle göremez. Ancak Hz. Muhammed (s.a.v.) baş gözünden geçmiş olan kalbî müşâhedesiyle dünyâda iken Allah'ın cemâlini hem *basar* (baş gözü) hem de *basîreti* (kalp gözü) ile görmek sûretiyle şeref ve imtiyâz elde etmiştir. Ayrıntılarıyla yapılan bu açıklamadan sonra artık müşâhedenin *basar* (baş gözü) ya da *basîret* (kalp gözü) ile vukû' bulduğuna dâir olan ihtilâfin îzâhına da gerek kalmamıştır. Bu minvâlde İbnü'l-Fârız¹⁹ gibi bâzı kimseler, Hz. Peygamber'in sünnet-i

bana zâtını göster de bakayım Sana.' dedi. Bunun üzerine Hak Teâlâ 'Sen Beni aslâ göremezsün ancak şu dağa bak, eğer dağ yerinde durabilirse, sen de Beni göreceksin.' buyurdu. Rabb'i dağa tecellî edince onu paramparça etti, Mûsâ da bayılarak yere yığıldı. Kendisine geldiği vakit şöyle dedi: 'Ben Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Sana yönelip tevbe ettim ve ben mü'minlerin ilkiyim.'" (A'râf, 7/143)

¹⁸ Kıyâme, 75/22-23.

¹⁹ Tam adı Ebû Hafs (Ebü'l-Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Ali b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısri olan İbnü'l-Fârız, 577/1182

seniyyesine ittibâ etmek sûretiyle evliyâullahın da bu mükâşefelerin sırrına nâil olacaklarını ifâde eden birtakım kasîde ve beyitler söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'yı –nebî ve resûl bilemediği gibi– kâmil bir velî ya da ilâhî yakınlığa erişmiş (*mukarreb*) bir melek de bilemez. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım.*”²⁰ Âyet-i kerîmedeki “bana ibâdet etsinler” (*li-ya'budûn*) ifâdesi “Beni ibâdet yoluyla bilsinler” (*li-ya'rifûn*) şeklinde yorumlanmıştır. Mârifet, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla bilinmesi anlamına gelir. İlmî ve iyânî olmak üzere ikiye ayrılan mârifetin müteber olanı ise mükâşefe ehlinin mârifetidir. Şöyle ki bu kimseler paraları olmasa bile, Hak Teâlâ'nın rezzâk olduğunu bildikleri için aç kalırız diye bir düşünceye de kapılmazlar. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın iki cihânda velînîmet olduğunu, velînîmete ise aklen, örfe ve

yılında Kâhire'de dünyaya geldi. Eğitimine zâhid bir kişiliğe sâhip olan babası Ali b. Mürşid'in nezâretinde başlayan İbnü'l-Fârız, daha sonra klasik İslâmî ilimleri tadrîs etti. Genç yaşlarından itibâren tasavvufa ilgi duymaya başladı. Şeyh Bakkâl diye bilinen melâmet ehli bir sûfinin işâretiyle Mekke'ye gitmiş ve orada uzun bir riyâzet dönemi geçirmiştir. Mekke'de 628/1231 yılında *Avârifü'l-Maârif* müellifi Sühreverdi ile görüşmüştür. Kâhire'ye dönüşünden sonra Ezher Câmii'nde vaaz ve sohbetlerde bulunan İbnü'l-Fârız 632/1235 yılında vefât etmiştir. İbnü'l-Fârız'ın tasavvuftaki şöhreti kaleme aldığı *Divân*'ından ileri gelmektedir. Tasavvuf edebiyâtının şâheseri olarak nitelendirilebilecek şiirleri pek çok şerhe konu olmuştur. Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, *DİA*, XXI, s. 40-42.

²⁰ Zâriyât, 51/56.

âdeten, hürmet, itâat ve muhabbetin zorunlu olduğunu bilirler. Şu kadar var ki, böyle bir muhabbete nâil olmak “*De ki (Ey Habîbim): Eğer siz Allah’ı seviyorsanız hemen bana uyun*”²¹ âyet-i celîlesinde bildirildiği üzere, ancak şerîata uymak ve hakikat yolunu tutmak sâyesinde mümkün olabilir. Zîrâ hakîkatten yoksun bulunan bir şerîata uymayı kabul etmek doğru olmadığı gibi şerîattan elde edilmeyen bir hakikat iddiâsı da doğru olamaz.

Nebîsi O’dur. Resûlü O’dur. Risâleti O’dur. Kelâmı O’dur. Kendisini kendisiyle, kendisinden kendisine herhangi bir vâsita ve sebep olmaksızın gönderen O’dur. Gönderen ile gönderilen arasında herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Yâni gözle görülen ya da görülmeyen varlıkların tamâmı birtakım âletler kabîlinden olup, gerçek varlık zât-ı ulûhiyyete mahsûs olunca nebî olsun, resûl olsun, risâlet olsun hakîkate kendisinden başka bir şey var olamaz. O hâlde diyebiliriz ki, muhakkik sûfilere göre, Cenâb-ı Hak hükümlerini tebliğ etmek üzere kendi nefsinin, nefisinden nefsiyle kendi nefsinde sebepsiz ve vasıtasız olarak göndermiştir. Dolayısıyla Cebrâîl de O’dur, vahiy de O’dur, resûl de O’dur. Bunu isbât için “*Sen atmadın attığında, ancak Allah attı*”²² âyet-i celîlesi hakîkate nâil olanların elinde sağlam bir delîldir.

²¹ “*De ki (Ey Habîbim): Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günâhlarınızı mağfiretle örtsün. Allah gafûr ve rahîmdir.*” (Âl-i İmrân, 3/31)

²² Enfâl, 8/17.

Burada zihinlere birdenbire Őu soru gelivermektedir: “Şöyle ki mâdem her Şey ve herkes birer âlet kabîlindedir, dolayısıyla her Şeyin gerçek yapıcısı (fâil) yalnızca Cenâb-ı Hak’tır, o hâlde insanlar, yapmış oldukları günâhlardan dolayı neden azâba müstehak olsunlar?”

Bu soruya verilecek cevap Şudur: Birincisi, âyet-i kerîmede bildirildiği üzere “O yaptıklarından mesûl değildir.”²³ İkincisi, bir kimse sâhip olduğu mülkünde istediği Şekilde tasarruf edebilir. Meselâ, bir kimse isterse elbisesinin bir parçasını yakar, isterse de o elbisenin bir parçasına güzel kokular sürer. Kimsenin buna îtirâz etmeye hakkı yoktur.

²³ “O yaptıklarından mesûl değildir; onlar ise mesûldürler.”
(Enbiyâ, 21/23)

Varlık Hakkında

“Nebâ” ve “enbiyâ” kelimelerinin harflerinin varlığı, başkasının değil yalnız O’nun varlığıdır. O’ndan başkasının varlığı olmadığı gibi ne fenâsı, ne ismi ve ne de müsemmâsı vardır. Yâni vahiy anlamına gelen “nebâ” kelimesi ve haber verenler anlamındaki “enbiyâ” kelimesinin varlıkları, hakîkatte onları yokluktan varlık âlemine getiren (*mûcid*) Cenâb-ı Hakk’ın bir tecellisinden ibârettir. Dolayısıyla mâsivâ için ne vücûd ne de fenâ, ne isim ve ne de müsemmâ vardır.

Bu yüzden Hz. Peygamber “*Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir*” buyurmuştur. Yâni bir insan kendisinin hakîkatte mâdûm olduğunu ve varlığının da kendisine ödünç²⁴ olarak verildiğini idrâk ederse Cenâb-ı Hak’tan başka bir mevcûd ve gerçek bir mâlik olmadığını da idrâk etmiş olur. Yine Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “*Rabb’imi*

²⁴ İnsanın varlığının ödünç olduğuna ilişkin Es’ad Erbilî şunları söylemektedir: Bir kimse kendi varlığının Allah tarafından kendisine ödünç olarak verildiğini bilmedikçe gerçekte vâcibu’l-vücûdu tevhid etmiş olamaz. Ve böylece küçük şirklerden de kurtulamaz. “Senin kendinde varlık görmen, diğer hiçbir günâhla ölçülemeyecek kadar büyük bir günâhtır” buyurulmuştur. Es’ad Erbilî, *Mektûbât* (haz. H. Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz), İstanbul: Erkam Yayınları, 2005, s. 269.

Rabb'im ile bildim."²⁵ Hz. Peygamber, burada şuna işâret ediyor: Sen, sensiz ne sensin ne de O'sun. Yâni senin kendi zâtınla kâim olmadığına ve sende olan varlığın sana âit olmadığı hâlde Hak Teâlâ'nın varlığından ibâret olduğuna işâret buyurmuşlardır. Yoksa bu, mümkün varlıkların vücûdu, -hâşâ- zorunlu varlık olan Hakk'ın vücûdudur, demek değildir.

Ne O, senin içindedir (*dâhil*); ne de sen, O'nun içindesin. Aynı şekilde ne O, senin dışındadır (*hâric*); ne de sen, O'nun dışındasın. Yâni varlığın birliği (*vahdet-i vücûd*) doğru olmakla berâber biri diğeri ile iç içe geçmiş şeklinde bir anlam zihinlere gelmemelidir; dışında olmak husûsu için de durum benzerdir. Bununla şunu da kast etmiyorum: Sen varsın ve senin sıfatın da budur. Aslında demek istediğim şudur: Sana ait geçmişte ve de gelecekte senin bir varlığın yoktur. Zîrâ mahzâ mâdûm olduğun için ne nefsinle kâim bir vücûdun vardır, ne de Rabbinle (*bihî*), ne O'nda (*fihî*) ne O'nunla birlikte (*maahû*) bir vücûdun vardır. Sana ne fânî denilir, ne de mevcûd. Herhangi bir sebep olmaksızın sen O'sun, O da sen. Sende olan vücûd, Hakk'ın vücûdudur. Hakk'ın vücûdu sende tecellî etmekte-

²⁵ Bilinen hadîs kitaplarında yer almayan bu cümle, bazı tasavvuf klasiklerinde birtakım nüanslarla Hz. Peygamber'e nispet edilerek rivâyet edilmişken bazılarında ise bu sözün Hz. Ebûbekir, Hz. Ali, Zü'n-Nûn Mısri, Ebû Hüseyin en-Nûri, Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî tarafından söylendiği rivâyet edilmiştir. Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları*, s. 301-304.

dir. Bunun için herhangi bir neden ya da sebebe ihtiyaç yoktur. Birlikten kast edilen şey de aslında budur. Yoksa “Sende seni Cenâb-ı Hak ile bir kılan sana âit özel bir vücûd var” diye bir anlam kast olunmamıştır.

Eğer kendi varlığını bu niteliklerle bilersen, Allah’ı da bilmiş olursun. Yâni yoklukla kendi varlığını bilersen, Hak Teâlâ’nın gerçek varlık, her şeyin mûcid ve hâlıkı ve her bir canlının rızıklandırıcısı olduğunu bilir; bu sûretle de O’na itâat eder, tâzim ve hürmette bulunursun. Aksi takdirde ne Cenâb-ı Allah’ı bilmiş ve ne de onu bilmenin gereklerini yerine getirmiş olursun.

Varlığın Fenâsı Hakkında

Âriflerin pek çoğu mârifetullah için varlığın fenâsı (*fenâ-i vücûd*) ve fenânın fenâsı (*fenâ-i fenâ*) gereklidir demişlerdir. Ancak onlar bu konuda açık bir yanlıgı içindedirler. Varlığın fenâsı, ibâdetler sâyesinde nefsin yerilen niteliklerini yok edip, teslîm ve tevekkül gibi övülen nitelikleri elde etmesidir. Fenânın fenâsı ise, elde edilen bu övülmüş nitelikleri kişinin kendinden bilmemesidir. Oysa Hz. Peygamber'in "*Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir*" hadîsinden anlaşılacağı üzere mârifetullahı elde etmek nefsin fenâ bulması ile değil, nefsin mârifeti ile mümkün olmaktadır. Şöyle ki mârifetullah ne varlığın fenâsına ne de fenânın fenâsına ihtiyaç duyar. Çünkü mâsivânın (*eşyâ*) gerçek bir varlığı yoktur. Varlığı olmayanın ise fenâsı tasavvur olunamaz. Zîrâ fenâ varlığın isbâtından sonra olur. Nefsini varlıksız ve fenâsız bir şekilde bilersen Cenâb-ı Allah'ı da bilmiş olursun; yoksa O'nu bilmemiş olursun.

Mârifetullahın, varlığın fenâsı ve fenânın fenâsı ile bir arada düşünülüp ilişkilendirilmesi (*izâfet*) şirkin isbât edilmesi anlamına gelir. Zîrâ Hz. Peygamber "*Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir*" buyurmuş, "*Nefsini fânî kılan muhakkak Rabbini bilir*" buyurmamıştır. Çünkü bir şeyi isbât ettikten sonra o şeyin fenâsına artık ihtiyaç duyulmaz. Yâni esâsen

mâsivâ için bir varlık söz konusu değildir. Dolayısıyla varlığı olmayan bir şeyin fenâsı da olamaz.

Senin varlığın bir hiçtir (*lâ-şey*).²⁶ Varlığını yokluk ile öncelediği gibi varlığının nihâyeti de yokluk olacaktır. Hiç olan, fenâ, fenânın fenâsı, var olan (*mevcûd*) ya da yok olan (*mâdûm*) sıfatlarından birisi ile nitelenemez. Aslında Hz. Peygamber hadîsiyle şunu îmâ etmektedir: Sen kıdemde olduğun gibi ilelebed yokluk üzere bulunacaksın. Ayrıca Hz. Peygamber, “*Cenâb-ı Allah var idi, başkaca bir şey yok idi*” buyurmuştur. Yâni burada, sen varlık kazandıktan sonra yok oldun kabîlinden bir şey söz konusu değildir; sen zâten yoksun.

Bilinmelidir ki, genel îtibâriyle varlık üç türe ayrılmaktadır: (1) Zorunlu varlık, (2) Mümkün varlık, (3) Mümtenî varlık. Aklî ve naklî deliller ile sâbit olduğu üzere zorunlu varlık birden fazla değildir. Mümkün varlık, aslında yok olan (*mâdûm*) ancak, bir mûcidin îcâdıyla var olan varlıktır. Mâsivânın tamâmı mümkün varlık kategorisi altında değerlendirilirler. Bu yüzden onlar, zâtları bakımından ezeli ve ebedî olarak, yok hükmündedirler; ancak Cenâb-ı

²⁶ Es'ad Erbilî'nin Molla Câmi'nin bir şiirine yaptığı tahmîs şöyledir: [*Der bâğ-ı bekâ ne gül şodem ne hârî / Ne mest-i mey-i fenâ ne hoşyârî / Sencidem bâr-ı hîş guftem ârî / Men hiçem u kem ze-hîç hem bisyârî / Ez hiç u kem ez hiç neyâyed kârî.*] Bekâ bağında ne gül oldum ne diken / Ne fenâ şarâbının sarhoşuyum ne de ayık bir insan / Kendi değerimi tarttım ve evet dedim: / Ben hiçim hattâ hiç bile değilim / Hiçten ve hiç bile olmayandan hayır gelmez. M. Es'ad Erbilî, *Dîvân-ı Es'ad*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1991, s. 112.

Hakk'ın onlara varlık vermesi (*icâd*) ile mevcûd olurlar. Dolayısıyla mâsivânın bütününe mâdûm nazarıyla bakmak ve mâsivânın tamâmında olan varlığın, Hakk'ın varlık vermesinden kaynaklanmış olduğuna hükmetmek gerekir.

Şirk Hakkında

Allah Teâlâ ezelin, ebedin ve kıdemin varlığı yokken ezelin, ebedin ve kıdemin varlığıdır. Aslında ezel, ebed ve kıdem isimleri için Cenâb-ı Hak'tan başka bir müsemmâ yoktur.

Şâyet durum böyle olmazsa Cenâb-ı Hak, “*vahdehû lâ şerîke leh*” (O tektir, ortağı yoktur) olamaz. Oysa O'nun “*vahdehû lâ şerîke leh*” olması zorunludur. Çünkü O'nun ortağı, Allah'ın varlık vermesi ile değil kendi kendine var olmalıdır ve bundan dolayı da Allah'a muhtaç olmamalıdır. Aksi takdirde ikinci bir rab olmuş olacak ki bu da muhâldir. Bir an için farz edelim ki iki ilâh olsun.²⁷ Bu iki ilâhın, herhangi bir meselede birbirleriyle ya ittifak etmeleri ya da ihtilâfa düşmeleri gerekir. İttifâk etmelerinden hareket edersek, eser sâhibi iki kişinin bir eser üzerinde ittifâk etmeleri imkânsız bir durumdur. İhtilâf meselesi ise daha karmaşık bir durum doğuracaktır. Meselâ ilâhlardan birisi var etmek diğeri ise yok etmek isteyecektir. Öyleyse Cenâb-ı Allah'ın ne ortağı, ne benzeri ve ne de bir

²⁷ Başka ilâhların varlığı dolayısıyla varlık âleminin uğrayacağı fesâda ilişkin âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: “*Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, oraların nizâmı bozulurdu. Şüphesiz ki Arşın rabbi Allah, onların isnâd ettiği vasıflardan münezzehtir.*” Enbiyâ, 21/22.

zıddı vardır. O'nun şeref ve fazîlette bir dengi yoktur.

Bir kimse, Allah'tan varlığı zuhûra gelen veya varlığı Allah'ta tamâm olmuş olan ya da Allah ile birlikte gerçek bir varlığa sâhip bulunan bir şeyin olduğunu iddiâ ederse, her ne kadar bu şey rubûbiyyette Cenâb-ı Hakk'a muhtaç olsa da, bu kimse, o şeyi kadîm olması bakımından -nitekim filozoflara göre âlem kadîmdir- Allah'a şirk koşmuş olur.

Aynı şekilde bir kimse, Cenâb-ı Allah ile birlikte olarak, ister kendi kendisine isterse Allah ile var olabilen bir şeyin varlığına ya da onun fenâsına veya fenâsının fenâsına ihtimal veriyorsa, o kimse akıldan mahrûmdur. Dolayısıyla o, nefesine ârif olmanın (*mârifet-i nefis*) kokusunu bile alamaz.

Çünkü bir kimse -isterse varlık bulması (*kıyâm*) Allah ile olsun- mâsivânın (Hakk'ın dışındaki varlıkların) ezeli olarak varlığını kabul ederse, onda fânî olacak daha sonra fenâ içre fenâda fânî olacak ve böylece peş peşe kesintisiz bir şekilde (*teselsül*) fenâ içre fenâ hâli sürüp gidecek. Bu durum, bir varlığın aynı anda hem varlığını sürdürmesini (*kâim*) hem de varlığından geçmesini (*fânî*) gerektirir. Bu ise varlık (*vücûd*) ve yokluğun (*adem*) bir arada olması gibi imkânsız bir şeyi doğurur. Böyle düşünen bir kimse akıldan ve nefesine ârif olmaktan mahrûm bir müşriktir; o, ne Allah ne de nefsi hakkında bir mârifete sâhiptir.

Burada bir kimse “Nefsi ve Allah’ı bilmenin (*mârifet*) yolu nedir?” diye sorarsa ona da şöyle cevap veririz: “Bilmelisin ki, ezelde tek bir Allah vardı. Hakîkatte başka şey yok idi. Şimdi de hâl böyledir.”

Mâsivâ Hakkında

Birisi derse: “Ben kendi nefsimi Cenâb-ı Allah’ın gayrı görüyorum, aynı görmüyorum?” Ona da cevâp olarak şöyle deriz: Hz. Peygamber’in “*Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir*” hadîs-i şerifindeki nefsten murâdı, senin vücûd ve hakikatindir. Yoksa nefsin mertebeleri olan nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mutmainne vd. değildir. Vücûd ve hakikat ise, ister sendeki olsun isterse sâir eşyâdaki olsun tamamı varlık bakımından, Hakk’ın vücûdunun aynıdır. Ancak farklı farklı şekillerde zuhûra gelen somut şeyler hiç şüphesiz O’nun gayrıdır. Bu ifâdeleri îzâh etmek için muhakkik sûfiler kar ve dolu gibi gerçekte sudan başka bir şey olmayan somut nesnelere (*müşahhasât*) örnek olarak getirirler.²⁸ Ayrıca buna ilâveten şunu diyebilirim:

²⁸ Sûfiler varlıkların Hak’tan zuhûra geliş aşamalarını yâni varlık mertebelerini birtakım semboller vâsıtasıyla îzâha çalışmışlardır. Sûfilerin bu sembolleri ortaya koyuş gayeleri, ayniyet/gayriyyet meselesini daha anlaşılır kılmaktır. Bu bağlamda en sık kullanılan semboller çekirdek → ağaç sembolizmi ile bu risâlede mütercim tarafından misâl olarak getirilen buhar → bulut → su → buz (zât → sıfat → isim → nesnelere karşılığında) sembolizmidir. Buhar gözle görülebilecek maddî bir varlığı olmayan latîf bir şeydir. Yoğunluk kazanmaya başlayınca yâni başka bir mertebeye geçince bulut olur. Kesâfet kazanmasıyla sırasıyla su ve buz olur; müşahhas, somut bir şekle bürünür. Bu misâlle

Vahdet-i vücûd meselesi inkâr edilecek ve hatta gereksiz yere abartılacak bir mesele değildir. Zirâ “Onları sen öldürmedin ancak Allah öldürdü. Sen atmadın attığında, ancak Allah attı”²⁹ gibi âyet-i kerîmeler ve “Yeryüzüne (el-ardu’s-süflâ) bir ip sarkıtsanız, o mutlaka Allah’ın üzerine düşer”³⁰ gibi hadîs-i şerîflerin zâhir anlamları dahi vahdet-i vücûdu gösterdikleri için bunları kabul etmek zorunludur. “Allah göklerin ve yerin nûrudur”³¹ âyet-i

anlatılmak istenen iki husus vardır: İlki her mertebede zuhûra gelenin Hak olduğu, diğeri ise Hak ile halk (yaratılmışlar) arasındaki ayniyet/gayriyet ilişkisi. Meselenin ayniyet ve gayriyyet bağlamında geniş bir izâhı için bkz. Mustafa Tahralı, “Fusûsu’l-Hikem’de Tezadlı İfâdeler ve Vahdet-i Vücûd”, (A. Avni Konuk, *Fusûsu’l-hikem Tercüme ve Şerhi* içinde), İstanbul: İFAV Yayınları, 1989, II, s. 9-38; Ayrıca genel anlamda varlık mertebelerini izâhta kullanılan semboller hakkında bkz. Mahmud Erol Kılıç, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, s. 271-296.

²⁹ Enfâl, 8/17.

³⁰ Tirmizî, Tefsîr, 57 (3611). Hadîsin metni tam olarak şöyledir: Ebû Hureyre’den rivâyetle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Nefsim yed-i kudretinde bulunan Allah’a yemin olsun ki yeryüzüne, bir ip sarkıtsanız, o mutlaka Allah’ın üzerine düşer.*” Hz. Peygamber bu hadîsi irâd buyurduktan sonra şu âyet-i celîleyi okudu: “*O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır. O her şeyi bilendir.*” (Hadîd, 57/3). Allah’ın ilmi ve kudreti her yerde olduğu için hadîs şârihlerine göre hadîste geçen ifâdeyi Allah’ın ilmi ve kudretinin üzerine düşer, yâni hiçbir şey Allah’ın ilmi ve kudretinin dışında değildir şeklinde anlamak gerekir. Bu minvalde şu rivâyeti de benzer şekilde değerlendirebiliriz: “*Bir kişi sadaka verdiği zaman, bu sadaka dilencinin eline düşmezden evvel Allah’ın eline düşer.*”

³¹ Nûr, 24/35.

celilesini iktibâs eden sıddikiyyet makâmındaki Allah dostları “Lâ mevcûde illallah” ifâdesini anlama ve kabûl etme husûsunda asla tereddüte kapılmamışlardır. Onlar, somut nesnelere ve taayyün eden varlıkların tamâmını, farazî şeyler (*itibârât*) ve ilâhî takdîr netîcesinde ortaya çıkan eserler olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla bu bağlamda, söz konusu problem çerçevesindeki tüm tartışma kapılarını da kapatmışlardır. Yâni başlangıç (*mebde*) ve dönüş (*meâd*) fikri açısından, mâdûm olan mâsivâdaki varlıklar; hakikî bir vücûda sâhip olmayıp onlar zorunlu ve gerçek bir varlık tarafından vücûd bulmuşlardır.

Hattâ Hz. Peygamber’in nefsten murâdı, Allah’ın gayrı olan mâsivânın tamâmıdır. Nitekim Hz. Peygamber’in “*Ey Allah’ım! Bana eşyâyı olduğu gibi bildir*”³² hadîsinde “eşyâ”dan maksadı ise Allah’tan başka her şey (*mâsivallah*) olup mânâsı şudur: “Senin dışındaki her şeyi bana bildir ki bu eşyânın ne olduğunu tam anlamıyla bileyim. Eşyâ Sen misin yoksa Senin gayrın mıdır? Ayrıca bu eşyâ kadîm ve bakî midir yoksa hâdis midir? Bunu bileyim.” Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, kendisinin dışındakilerinin varlığı olmaksızın, ona mâsivâda bulunanları kendisinin nefsi olarak bildirdi. Böylece Hz. Peygamber, eşyâyı olduğu şekliyle gördü. Yâni eşyâyı, herhangi bir özel durum ve

³² Reşidüddin Meybûdî, *Keşfu’l-Esrâr ve Uddetu’l-Ebrâr* (thk. Ali Asgar Hikmet), Tahrân: İntişarât-ı Emîr Kebîr, 1371/1992, I, s. 35; V, s. 42.

keyfiyeti, mekânı ve isimleri olmaksızın Allah'ın zâtı olarak gördü.

Şeyh-i Ekber'in muammâ kabîlinden olan bu sözlerinin tahlîli, ancak şu hadîs-i şerîfin barındırdığı anlam ile mümkün olabilir. O hadîs-i şerîf ise şudur: “*Cenâb-ı Allah bir kabza nûrundan Hz. Muhammed'i ve onun nûrundan da mâsivâyı yarattı.*”³³ Şu kadar var ki, Hz. Peygamber “men arefe” hadîsinde “*Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir*” buyurmuş, geçtiği üzere bir diğer hadîs-i şerîfte ise “*Ey Allah'ım! Bana eşyâyı olduğu gibi bil-*

³³ Câbir b. Abdullah anlatıyor: Hz. Peygamber'e “Ey Allah'ın Resûlü, anam babam sana fedâ olsun, eşyâyı yaratmazdan evvel Allah'ın yaratmış olduğu ilk şey nedir?” diye sordum. Şöyle buyurdular: Ey Câbir, eşyâyı yaratmazdan evvel Allah kendi nûrundan senin Peygamberi'nin nûrunu yarattı. O nûr Allah'ın kudretiyle O'nun dilediği yerlerde dolaşıp duruyordu. Henüz ne levh ve kalem, ne cennet ve cehennem, ne melek, ne gök, ne güneş ve ay, ne cin ne de ins vardı. Mahlûkâtı yaratmayı arzulayınca o nûru dört parçaya ayırdı: İlk parçadan kalem, ikincisinden levhi, üçüncüsünden arşı yarattı. Dördüncü parçayı ise dörde ayırdı: İlk parçadan hamele-i arşı, ikincisinden kürsüyü, üçüncüsünden diğer melekleri yarattı. Kalan dördüncü parçayı yine dörde ayırdı: İlkinden gökleri, ikincisinden yerleri, üçüncüsünden cennet ve cehennemi yarattı. Daha sonra kalan dördüncü parçayı da dörde ayırdı: İlkinden mü'minlerin gözlerinin (*basîret*) nûrunu, ikincisinden mârifetullahtan ibâret olan kalblerinin nûrunu, üçüncüsünden tevhidten ibâret olan ünsiyet nûrunu (Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah nûrunu) yarattı. *Keşfu'l-Hafâ*, II, s. 311-312. Sûfilerin eserlerinde sıkça rastlanılan bu hadîse, Es'ad Erbilî divânında şu beyti ile atıfta bulunur: *Yâ Şefîa'l-müznibîn yâ rahmeten li'l-âlemîn / Katre-i nûrundan olmuş halk-ı eflâk u zemîn* bkz. Erbilî, *Dîvân*, s. 194.

dir” buyurmuştur. Bu hadîsten mârifetullahı elde etmenin, eşyâyı mârifet etme sâyesinde mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

“Eşyâ”, hem “nefs”e hem de eşyânın gayrisına isim olarak verilebilir. Zîrâ vücûd ve hakîkatten ibâret olan nefis ve eşyânın varlığı “şey” olmak (*şey’iyyet*) bakımından eşdeğerdir. Öyle olunca eşyâyı bilen nefisini bilir. Nefisini bilen de muhakkak Allah’ı bilir. Çünkü senin “mâsivâ” zannettiğin şey aslında mâsivâ değildir. Zîrâ mâsivâ, hakîkatte yok hükmündedir (*mâdûm*). Var olan ise Cenâb-ı Hak’tır. Ancak sen her şeyi görmekte olduğun hâlde Cenâb-ı Hakk’ı göremiyorsun. Eğer hakîkati bilmiş olsa idin; elbette, eşyâdaki varlığın Cenâb-ı Hakk’ın varlığı olduğunu görürdün. Şâyet sen bu sırra vâkıf olursan “mâsivâ” olmadığını da bilmiş olursun. Cenâb-ı Hakk’ı bilmek için vücûdun mühim ve maksûd olduğunu ve fenâyâ muhtaç olmadığını idrâk etmiş olursun. Cenâb-ı Hakk’ın ilmi sana taalluk ettiğinden dolayı geçmiş ve gelecekte senin için bir yok olmadan (*zevâl*) söz edilemez.

Daha önce de söylediğimiz üzere, hiç şüphesiz sen sıfatlarının tamâmının Allah’ın sıfatları olduğunu bilmiş ve “*Allah Âdem’i sûreti üzere -yâni sıfatı üzere- yarattı*”³⁴ hadîsinde belirtildiği üzere hayat, ilim, sem’ (işitme), basar (görme) vb. sıfatlarının da Hak’tan olduğunu idrâk etmiş olursun. Senin zâhirin, bâtının, evvelin ve âhirin şüphesiz

³⁴ Buhârî, İstizân, 1 (6299).

hep O'nundur. Bunun delîli ise "O evveldir, âhirdir, zâhirdir ve bâtıdır"³⁵ âyet-i kerîmesidir. Sen O'na dönüşmeksizin (*sayrûret*), O da sana dönüşmeksizin ayrıca herhangi bir azalma ya da çoğalma da söz konusu olmaksızın, sıfatlarını O'nun sıfatları, zâtını da O'nun zâtı olarak görürsün.

³⁵ Hadîd, 57/3. Bu âyet-i kerîmenin tefsîri sadedinde Es'ad Erbilî şunları söylemektedir: Hak Teâlâ hazretleri evveldir, ezeldir; âhirdir, ebedîdir, sona ermekten münezzehtir. Zâhirdir, görünen âlemin tamamı O'nun kudretinin bir eseridir. Bâtıdır, ulûhiyyet sıraları kâinâtın her bir zerresinde gizlenmiştir ve O gizlenmiş olan her şeye vâkıftır. Daha önce ve hâlihazırda mevcûdâtın tamamı Hak Teâlâ'nın varlık nûrlarından akseden birtakım zerreler ve mazharlardır. Gerçekte Hak Teâlâ'dan başka bağımsız bir varlık yoktur: Lâ mevcûde illâ hû. Bununla berâber Hak Teâlâ kendi zâtına mahsûs olan azamet ve ulûhiyyet sıfatlarını kendisinin dışında başka bir varlığa vermediğinden dolayı kullar kendilerine verilen varlık nîmetine şükredip kanaât etmeli, şeytânın vesveselerine uyarak ayaklarının kaymalarına (mezlaka-i akdâm) sebep olacak ve kulluk vazîfesini ihlâl ettirecek hulûl ve ittihâd gibi birtakım sapık düşüncelerle meşgûl olmamalıdır. Erbilî, *Mektûbât*, s. 20-23.

Fenâ ve Mârifet Hakkında

“O’nun zâtından (*vech*) başka her şey yok olucudur”³⁶ Cenâb-ı Hak’tan başka her şeyin varlığı (*vücûd*) yok olucudur. Gerçek varlık yalnız O’dur. Yâni O’ndan başka mevcûd yoktur (*Lâ mevcûde illâ hû*). O’nun zâtı varlığını devam ettirdiği müddetçe O’ndan başkası yok olmak (*helâk*) zorundadır.

Nasıl ki, bir insan bilmediği bir şeyi öğrendiği zaman, varlığını değil yalnızca o konu hakkındaki cehâletini ortadan kaldırmış olur, varlığında ise herhangi bir değişiklik söz konusu olmaz. Aynı şekilde burada o kimsenin varlığı ile bilginin varlığı arasında herhangi bir tarzda bir diğerine dönüşüm ya da iç içe girme şeklinde bir şey söz konusu olmaz; sâdece cehâlet ortadan kalkmış olur.

Öyle ise Hakk’ı bilmek için fenâyâ muhtaç olduğun zannına kapılma. Zîrâ fenâyâ ihtiyaç duyan kimse kendini var görmektedir. Bu durum Hak ile senin aranda bir perdedir (*hicâb*). Perde ise Hakk’ın gayrıdır. Bu da Hak’tan başkasının (*gayr*) O’na gâlib gelmesi ve O’nu rü’yete engel olması demektir. Şu hâlde mârifetullahın gerçekleşmesi için fenânın gerekli olduğunu iddiâ etmek doğru değildir. Daha önce de ifâde edildiği üzere Hakk’ın

³⁶ Kasas, 28/88.

perdesi, O'nun vahdâniyyet ve ferdâniyyetinden yâni zuhûrunun mükemmelliğinden başka bir şey değildir. Evet, mâalesef bizlerde olan göz, Hakk'ın zuhûrunun mükemmelliğini gösteren güneş gibi bir mahlûku bile görmekten âcizdir.

Buna binâen Cenâb-ı Hakk'ın ferdâniyyet ve vahdâniyyetini gören ve mâsivânın gerçek bir varlık olmadığını bilen basîret erbâbının ve vuslat makâmına yükselmişlerin “*ene'l-hak*”³⁷ ve “*sübhânî mâ a'zame şânî*”³⁸ gibi sözleri söylemesi câiz görülmüştür.

³⁷ Hallâc-ı Mansûr'a (ö. 309/922) âit “Ben Hakk'ım” anlamına gelen söz. Kendisinin tevhîd ve fenâ görüşünü yansıtan bu sözü dolayısıyla Hallâc idâm edilmiştir. Muhâlifleri, onun bu sözünün hulûl ve ittihâdı çağrıştırdığını yâni onun tanrılık iddiâsında bulunduğunu söylemişlerdir. Ancak sûfiler Hallâc'ın bu şathiyyesini daha çok “Ben Hak'tanım” ya da “Ben bir gerçeğim (hak), bâtil değilim” şeklinde yorumlamışlardır. Ayrıca kimi sûfilere göre bu sözü Hallâc, Hak'tan hikâye yoluyla söylemiş; bu yüzden Tâhâ sûresinde geçen (20/12) “*innenî enellâh*” (Hiç şüphesiz ben Allah'ım) âyetini kırâat eden kimsenin durumu ile Hallâc'ın durumunu eşdeğer görmüşlerdir. Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, XV, s. 377-381.

³⁸ Bâyezîd-i Bistâmî'ye (ö. 234/848) âit “Tesbîh ederim kendimi şânım ne yücedir!” anlamına gelen söz. Bir mecliste Bâyezîd'in bu sözünü işiten müridleri kendisine “Siz, şöyle şöyle söylediniz” demişler. Buna cevâben Bâyezîd şöyle demiş: “Bir daha benden bu sözü işitirseniz beni öldürün.” Sonraları yine aynı hâl bir kez daha kendisinde meydâna gelince müridleri onu öldürmek için ellerinde bıçaklarla ona saldırmaya çalışmışlar, ancak evin tamâmını onunla dolu görmüşler. Öldürmeye muktedir olamamışlar. Daha sonra bu olay kendisine nakledi-

Bir kimse sıfatlarını Allah'ın sıfatları ve zâtını da Allah'ın zâtı olarak bilmedikçe, yâni vahdet şarâbıyla sarhoş olmadıkça, gerçek anlamda vuslat etmemiştir. Bununla berâber o kimse, kendi zât ve sıfatlarını ne Allah'ın içinde ne de dışında görür ve ne Allah'ta fânî ne de bâkî olduğu iddiâsında da bulunur. Nefsini bir hiç olarak (*lâ-şey*) görür; sanki daha önceden var imiş de sonradan yok olmuş olarak görmez. Zîrâ vuslata erenler Hak'tan başkası için herhangi bir nefsin ya da vücûdun var olmadığını çok iyi bir şekilde bilmişlerdir. Bu noktada Hz. Peygamber "*Dehre sövmeyiniz. Zîrâ dehr Allah'tır*"³⁹ hadîsiyle, her şeyde olan varlığın, Cenâb-ı Hak'ın varlığı olduğuna işâret etmiştir. Hak'ın varlığının her şeyi kuşatıcılığı âyette şöyle geçmektedir: "O, *evveldir ve âhirdir.*"⁴⁰ Hz. Peygamber, mezkûr hadîs ile Allah'ın varlığının ortaklık, denklik ve benzerlikten münezzehtir olduğunu ifâde etmektedir.

lince Bâyezîd-i Bistâmî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kulunun diliyle kendisini tesbîh etmiştir." Ferîdüddîn Attâr, *Evliyâ Tezkireleri* (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007, s. 175-176.

³⁹ Buhârî, Edeb, 101 (6251). İbn Arabî bu hadîs-i şerîfi 101 kudsi hadîsi derlediği eserinde şu ibârelerle nakletmiştir: *Azîz ve celîl olan Allah buyurur: "Dehre söven insan Beni incitmiş olur. Ben Dehr'im. Emr (iş/yaratma) benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben idâre ederim."* İbn Arabî, *Mişkâtü'l-Envâr -Nûrlar Hazinesi-* (çev. Mehmet Demirci), İstanbul: İz, 1990, s. 140.

⁴⁰ Hadîd, 57/3.

Mâsivânın Varlığı Hakkında

Hız. Peygamber'den rivâyetle kudsi hadîste Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “*Ey kulum hasta oldum, hâl ve hatırımı sormak için Beni niçin ziyâret etmedin? Senden bir şey istedim, niçin vermedin?*”⁴¹ Bu hadîste hastanın ve muhtaç durumda olanın varlığının (*vücûd*), Hakk'ın varlığı olduğuna

⁴¹ Ebû Hureyre'den rivâyetle Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: Allah -azze ve celle- kıyâmet gününde “Ey âdemoğlu! Ben hastalandım, Beni niçin ziyâret etmedin?” diye sormuş. Bunun üzerine âdemoğlu “Ey Rabbim! Sen âlemlerin rabbisin, durum böyle iken ben Seni nasıl ziyâret edebilirim?” karşılığını vermiştir. Bu cevâba binâen Allah -azze ve celle- “Falan kulumun hasta olduğunu bildiğin hâlde niçin onu ziyâret etmedin? Şâyet sen onu ziyâret etmiş olsaydın onun yanında Beni bulacaktın.” buyurmuştur. Allah -azze ve celle- devamla “Ey Âdemoğlu! Senden yiyecek istedim Beni niçin doyurmadın?” diye tekrar sormuş. Kul da şu karşılığı vermiştir: “Ey Rabbim, Sen âlemlerin rabbisin ben Seni nasıl doyurabilirim?” Bunun üzerine Allah -azze ve celle- demiştir ki: “Bilmiyor musun falan kulum senden kendisini doyurmanı istedi, sen onu doyurmadın. Şâyet sen onu doyurmuş olsaydın onu Benim nezdimde bulacaktın.” “Ey Âdemoğlu! Senden Beni suvarmanı istedim ancak sen Beni suvarmadın.” Âdemoğlu demiştir ki: “Sen âlemlerin rabbisin ben Seni nasıl suvarabilirim?” Allah -azze ve celle- şöyle buyurmuştur: “Bilmez misin ki falan kulum senden kendisini suvarmanı istedi, ancak sen ona su vermedin. Eğer sen ona su vermiş olsaydın onu Benim huzurumda bulacaktın.” Müslim, *Birr*, 13 (6721).

işâret edilmiştir. Mâdem ki muhtaç kimsenin ve hastanın varlığının, Cenâb-ı Allah'ın varlığı olması câizdir; o hâlde senin varlığının ve belki araz ve cevherlerden müteşekkil her şeyin (*mükevvenât*) varlığının da Cenâb-ı Allah'ın varlığı olması buna kıyâsen câiz görülür. Her ne zamanki rubûbiyyet sırrı bir zerrede bile müşâhede olunur; işte o zaman kâinâtın zâhir ve bâtınındaki sırların hakîkati de açığa çıkar. Şeyh-i Ekber, bu kudsî hadîste rubûbiyyet sırrının mevcûd olduğunu ifâde etmektedir. Rubûbiyyet, “rab” ve “merbûb” arasında var olan bir nisbettir. Merbûb olmayınca rabbin de olmaması gerekir, yâni rabbin var olabilmesi için merbûbun var olması zorunludur.⁴² O hâlde burada merbûbun ezeli ilimdeki “a'yân-ı sâbite” olduğunu, “ilmin” ise Cenâb-ı Hakk'ın gayrı olmadığını bilmeli ve hastanın varlığının da Cenâb-ı Allah'ın varlığı olduğunu, bu şekilde tevîl etmeliyiz.

Artık dünyâda ve âhirette Allah Teâlâ'dan başka (*mâsivâ*) bir şeyi görmezsin. Ayrıca diyebilirim ki, dünyâ ve âhiretin varlığı, isimleri ve müsemmalarının da hiç şüphesiz Cenâb-ı

⁴² İbn Arabî, “Merbûb olmadan rab yoktur” şeklindeki ifâdesini anlatmada babalık ve oğulluk arasındaki mantıkî süreklilikten hareket eder. Şöyle ki baba olmadan oğul, oğul olmadan da baba olamaz, bu zorunlu bir ilişki tarzıdır; yâni babalık bir oğula ihtiyaç duyar. Ancak oğul yokluğunda babalık denilen durum olmasa bile insanlık denilen durum devam etmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ekrem Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2009, s. 126-127.

Hakk'ın vücûdu olduğunu ve onların sonradan yaratıldıklarını bilmiş ve bunun sonucunda aydınlanmamış nefslere muhâlefet ederek çokluk ve gayriyyet kapısını kapatmış olursun.

Ve yine görürsün ki Cenâb-ı Hakk'ın her günkü emri başkadır.⁴³ O, ilmini ve ezeli takdîrini sırasıyla zuhûra getirmektedir. Böylelikle de O, nasıllığı bilinmeksizin (*bi-lâ-keyfiyyet*), zât ve sıfatlarının eserlerini âlemde açığa çıkarmaktadır. Çünkü "O evveldir, âhirdir, zâhirdir ve bâtıdır. O her şeyi bilendir."⁴⁴

O, vahdâniyyeti ile zâhir, ferdâniyyeti ile bâtıdır. O'nun vahdâniyyeti nâsût âleminde, ferdâniyyeti ise gayb ve melekût âleminde. Yâni şehâdet ve gayb âleminde bulunan varlığın tamâmı Hakk'ın vücûdudur; herhangi bir ikilik söz konusu değildir. Allah'tan başka mevcûd yoktur (*Lâ mevcûde illallah*).

O, zâtı ve varlığının kendinden olması ile (*kayyûmiyyet*) evveldir. Ebedî sürekliliği ile (*deymûmiyyet*) âhirdir. Cenâb-ı Hakk'ın isimleri olan evvel, âhir, zâhir ve bâtının harflerinin varlığı da O'dur. O hem isimdir hem de müsemmâdır.

Bilmelisin ki, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı (*vücûd*) zorunlu olduğu gibi mâsivânın da yokluğu (*adem*) zorunludur. Zîrâ mâsivâ olarak zannedilen şeyler

⁴³ "O, her ân yeni bir yaratmadadır (şe'n)." (Rahmân, 55/29) âyetine atıf yapılmaktadır.

⁴⁴ Hadid, 57/3.

hakîkatte mâsivâ değildir. Çünkü bir şeyin varlığının zorunlu olması bunu gerektirir. Zorunlu varlık, bir başka şeyin var olmasından münezzehtir.

Şunu da bilmelisin ki, mâsivânın varlığına dâir sûfilerin görüşleri üç kısımda ele alınmıştır:

1. Âlem cevher olsun araz olsun gerçekten hâricî bir varlık ile dış dünyâda mevcûddur. Fakat bu varlık, Hakk'ın varlık vermesi sonucunda var olduğu için onların varlığı ödünç (*âriyet*) nevindedir. Ancak sekr hâlinin⁴⁵ etkisinde kaldıkları zaman bu görüşe sâhip kimseler bile "Lâ mevcûde illallah" demişlerdir.

2. Âlemin varlığı her ne kadar dış dünyada var ise de onun varlığı gölge (*zillî*) hükmündedir. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları da o gölgeye yansımıştır. Meselâ, kuşatıcı bir yansıma (*câmi-i in'ikâs*) yoluyla Hakk'ın varlığından varlığı, ilminden ilmi, kudretinden de kudreti olan bir mevcûd zuhûra gelmiştir.

3. Âlemin ilâhî ilimdeki varlığından başka gerçekte, dış dünyada bir varlığa sâhip olması mümkün değildir. Gözle görülen nesnelere varlığı, gölge varlıktır (*viücûd-ı zillî*). Her ne kadar âlem-

⁴⁵ Seyr ü sülûk yapan kişinin, gelen feyzin (*vârid*) etkisiyle kendinden geçmesi hâline sekr denilir. Sekr tasavvuf klasiklerinde daha çok, sarhoşluktan sonra meydâna gelen ayıklık karşılığındaki sahv ile birlikte ele alınmıştır. Bâyezîd-i Bistâmî, bir mânevî hâl olarak sekrin, Cüneyd-i Bağdâdî ise sahvın daha üstün olduğunu söylemiştir. Abdürrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 303.

deki varlıklar dış dünyada Hak mertebesinde mer'î olmuş olsalar da; kendinde şey olmak (*nefsü'l-emr*) bakımından onlar mâdûm hükmündedirler. Tevhîdin kemâli zorunlu olarak bunu gerektirir. Şeyh-i Ekber'in âlemin varlığına ilişkin görüşleri bu çerçevede ele alınmıştır.

-Cenâb-ı Hakk'ın varlığının yanı sıra gerçekte her ne kadar gayr (başka) denilebilecek bir şey olmasa da- gayr (başka) zannedilen şeyin varlığı da Hakk'ın varlığıdır. Dolayısıyla zâhirde ve bâtında gayr için müstakil bir varlık yoktur. Mahlûkâtın tamâmı onun vücûduyla, varlığını sürdürmektedir (*kâim*). Bununla beraber kemâl sıfatlarının tamâmını da kendisinde bulunduran ancak Cenâb-ı Hak'tır.

Ölmeden Önce Ölmek Hakkında

Nasıl ki zâhirî ölümle vefât eden bir kimsenin övülen ve yerilen vasıfları son bulmaktadır, benzer şekilde “Ölmeden evvel ölüünüz”⁴⁶ hadîsinin sırrına mazhar olan ve mânevî ölümle ölen bir kimsenin de bütün övülen ve yerilen vasıfları son bulur; yâni, o teslîmiyyet makâmına erişmiş olur, artık kendi zât ve sıfatlarında herhangi bir varlık görmez. Onun zâtı yerine Allah’ın zâtı, sıfatları yerine de Allah’ın sıfatları kâim olur. Bu yüce makâma erişmek, yâni peygamberlere vâris olmak için “Ölmezden evvel ölmeyi” Hz. Peygamber emir buyurmuşlardır.

Tasavvuf ıstılâhında ölüm, kızıl ölüm, siyah ölüm, yeşil ölüm ve beyaz ölüm şeklinde dört kısımda ele alınır:

1. Kızıl Ölüm (*Mevt-i Ahmer*): Nefs ve şeytân ile savaşıarak kötülüklerden kaçınıp ibâdet ve tâât yapmaya nefsi zorlamaktır.

2. Siyah Ölüm (*Mevt-i Esved*): Dînî ve tasavvufî esasları inkâr edip karşı çıkan kimselerin yergi ve sövgüsüne, ezâ ve cefâsına sabır ve tahammül etmektir.

3. Yeşil Ölüm (*Mevt-i Ahdar*): Belâ ve musibetlere karşı rızâ göstermektir.

⁴⁶ *Keşfu'l-Hafâ*, II, s. 384.

4. Beyaz Ölüm (*Mevt-i Ebyad*): Nefsin açlığa dayanıp şikâyet etmemesidir.

Zikri geçen kıvı, siyah, yeşil ve beyaz ölüm türlerinin her birisi nefsi bilmeye (*mârifet*) sebep olduğundan dolayı hadîste geçen “ölünüz/*mûtû*” emrinden murâd mârifettir. Yâni bu ifâde tam olarak, söz konusu ölümler sâyesinde ölmezden evvel nefsinizi biliniz ki, Cenâb-ı Hakk’ı bilmiş olarsınız anlamına gelmektedir.

Yine Hz. Peygamber bir hadîs-i kudside şöyle buyurmaktadır: “*Cenâb-ı Hak der ki, kulum Bana, ben kendisini sevinceye dek, nâfile ibâdetlerle yakınlaşmaya (kurbiyyet) devam eder. Ben onu sevince, onun iştirme, görme, konuşma ve dokunma yetisi (kuvve) Ben olurum.*”⁴⁷ Burada işâret edilmek istenen husus şudur: Kim nefsini öldürürse bütün varlığını Hakk’ın varlığı olarak görür ve bilir. Yâni nefsini öldüren kimse aslında görür ki insanı diğer varlıklardan üstün kılan tüm vasıfların gerçek sâhibi ve ona bu özellikleri ihsân eden ancak Cenâb-ı Hak’tır. İnsan olarak bildiğimiz mahlûkun varlığı, tamâmen bir iflâstan ibârettir. Şöyle ki kulağımızın, gözümüzün, dilimizin ve ellerimizin varlığı tamâmen Cenâb-ı Hakk’ındır. Bu organlar bize kulluk vazifelerimizi yerine getirmek üzere Allah tarafından ödünç olarak verilmiştir. Bilinmelidir ki, Şeyh-i Ekber’in tartışma ve araştırmaya konu olan bu gibi ifâdeleri fenâ-fillah makâmına mahsûstur.

⁴⁷ Buhârî, Rikâk, 38 (6502).

Yâni fenâ-fillah makâmında bulunanlar, Cenâb-ı Hakk'ın dışında başka bir şey görmedikleri için "ene'l-Hak" vb. sözleri söylemişlerdir. Ancak bekâ-billah makâmına yükselen peygamber vârisleri Hak ile beraber halkı da görmüşlerdir. Bu gibi kimseler peygamberler gibi yerler, içerler, insanlarla görüşürler, konuşurlar ve beşerî ilişkilerde bulunurlar. Hâsılı, onların bâtınları Hak ile, zâhirleri ise halk iledir (*bâtın bâ Hak, zâhir bâ halk*). Terakkîleri ise fikir sâyesindedir.

Rivâyet olunduğu üzere, Şeyh-i Ekber mükâşefe yoluyla Hz. Hârûn ile karşılaşınca ona "Ey Allah'ın peygamberi niçin '*Bana düşmanları sevindirecek şekilde davranma*'⁴⁸ diye buyurdunuz" demiş ve eklemiştir: "Sanki bir düşman mı var? Bizim gibi peygamberlerin ayağının tozu bile olamayanlar, Cenâb-ı Hak'tan başka bir şeyi (*mâsivâ*) ne görüyorlar, ne de mevcûd biliyorlar." Buna binâen, Hz. Hârûn "Ey Muhyiddîn! Doğru söylüyorsun. Ancak siz görmüyor olsanız bile mahlûkât yok olur mu?" buyurmuş. Muhyiddîn İbn Arabî de "Yok olmaz" cevâbını vermiştir. Hz. Hârûn devamla şöyle demiştir: "Öyle ise, ey Muhyiddîn! Demek ki sizin

⁴⁸ A'râf, 7/150. Âyetin tamâmı şöyledir: *Mûsâ, milletine, kızgın ve üzgün olarak döndüğü zaman dedi ki: "Benim arkamdan ne de kötü işler yaptınız! Siz, Rabbinizin emrinin çabucak gelmesini mi istiyorsunuz?" dedi, levhaları attı ve kardeşinin başından tutup kendine doğru çekti. Hârûn ise ona "Ey annemin oğlu! Bu millet beni hırpaladı; neredeyse beni öldürüyorlardı. Bana, düşmanları sevindirecek şekilde davranma, beni bu zâlim militletle bir tutma." dedi.*

gözlerinizden maraz tamâmıyla yok olmamış. Bu illet yok olunca hem peygamber vârisi olursunuz, hem de Hak ile birlikte halkı görürsünüz.”⁴⁹

⁴⁹ *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de İbn Arabî yapmış olduğu isrâ yolculuğuna geniş bir şekilde yer verir. Bu yolculuk esnâsında sırasıyla Hz. Âdem, Hz. İsâ, Hz. Yahyâ, Hz. Yûsuf, Hz. İdrîs, Hz. Hârûn, Hz. Mûsâ ve Hz. İbrâhîm ile karşılaşır. Es'ad Erbilî tarafından burada hülâsa edilerek verilen İbn Arabî ile Hz. Hârûn'un buluşması tam olarak şöyledir: Hârûn'a selâm verdim. Selâmımı aldı ve bana “Hoş geldin.” dedi ve ekledi: “Ey mükemmel vâris, merhaba!” Ben de şöyle dedim: “Sen nebi ve resûl olmana rağmen, halîfenin halifesisin, öyle mi?” Şöyle dedi: “Ben asıl hükmüyle bir nebiyim. Peygamberliği kardeşimin duâsıyla aldım. Böylece bana verilmiş olan nebîliğe göre bana vahyedilirdi.” Dedim ki: “Ey Hârûn! Âriflerin bir kısmı kendileri için varlığın yok olacağını zannederler ve bu nedenle sâdece Allah'ı görürler. Âlem, onlara göre, Allah'ın yanında iltifat edilecek bir şey değildir. Hiç kuşkusuz o ârifler mertebe bakımından sizden aşağıdadır. Allah senin öfkelenen kardeşine şöyle dediğini bildirir: “*Bize düşmanları güldürme.*” Bu sözünle onlar adına bir değer takdir ettin. Bu davranış âriflerin hâliyle çelişir.” Hârûn şöyle dedi: “Onlar haklıdır ve onlar zevklerinin verdiği bir şey eklememişlerdir. Bak! Onlara göre yiten şey âlemden gerçekten kaybolmuş mudur?” Ben de “Hayır” dedim. Şöyle dedi: “Gerçeği olduğu hâl üzere bilgideki eksiklikleri, kâçırdıkları şey ölçüsündedir. Onlara göre âlem yoktur. Öyleyse onların Hak'tan eksiklikleri, âlemden kendilerine perdelenen şey kadardır. Çünkü bütün âlem, Hakk'ın tecellisinden ibârettir. Hakk'ı bilen için durum böyledir.” İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Litera Yay., 2010, XIII, s. 109-126.

Nefsin Mertebeleri Hakkında

Bilinmelidir ki, peygamberlere vâris olmak için nefsin mertebelerini bir bir geçmek gerekir. Nefsin mertebeleri ise şunlardır:

1. **Nefs-i Emmâre** (Sâhibine Emreden Nefs): Sâhibi üzerinde meşrû olmayan arzuları yerine getirme hususunda hâkim olan nefs.

2. **Nefs-i Levvâme** (Sâhibini Sorgulayan Nefs): Mânevî terbiye görmeye başlamak sûretiyle şer'î emir ve tekliflere itaat eden nefs.

3. **Nefs-i Mülhime** (Sâhibine İlhâm Olunan Nefs): Mânevî terbiyesine devâmla ibâdet ü tââtı artıran, bununla beraber hâlâ meşrû olmayan arzulara meyli olan fakat o arzuları terk eden, mânevî yolda mesâfe kat etmeye istekli olan nefs.

4. **Nefs-i Mutmainne** (Sâhibi Huzûra Eren Nefs): Söz konusu kötü arzuları tamâmen unutan, mânevî makâmları aşmak için tüm varlığını bu işe adayan nefs.

5. **Nefs-i Râziyye** (Sâhibi Allah'tan Râzı Olan Nefs): Mânevî makâmların tamâmını aşan, bunun yanı sıra tüm arzu ve isteklerden arınan nefs.

6. **Nefs-i Marziyye** (Sâhibinden Allah'ın Râzı Olduğu Nefs): Makâmların tamâmını aşma ve istek-

lerden arınma düşüncesi doğrultusunda hizmet edip bu yolda istikâmet üzere bulunan nefis.

7. **Nefs-i Kâmile** (Sâhibi Kemâl Bulan Nefs): Bütün bu aşamalardan sonra Cenâb-ı Hakk'ın kullarını irşâd etme ve iyiliği emir, kötülükten de sakındırma husûsunda kendisini vazifelendirdiği nefis. Bu nefse sâhip olan kimse artık Peygamberlere vâris olmuştur.

Şunu da ifâde etmeliyiz ki nefsin bu mertebelere yükselmesi, insanın sâhip olduğu kalb, rûh, sır, hafi, ahfâ, nefs-i nâtıka ve ceseden ibâret olan yedi letâif⁵⁰ üzerinde -tertibe riâyete-, zikretmesi ve tefekkür etmesiyle mümkün olabilir. Nitekim câhil bir kimsenin âlim olabilmesi de, sarf, nahiv, mantık, kelâm, fıkıh, hadîs, tefsîr gibi yedi ilmi tahsîl etmesi ile gerçekleşmektedir. Durum böyle iken, ilim yolunun tâlibi ile mânevî yolun sâlikinin çaba ve gayretinin yanı sıra, burada muallim ile mürşidin ehliyyet ve kabiliyyetinin de önem arz ettiği gözlerden irak tutulmamalıdır.

⁵⁰ Latife (ince, hoş, nâzik) kelimesinin çoğulu olan letâif tasavvuf terimi olarak, insandaki ilâhî hakikatleri idrâk ve müşâhede eden mânevî melekelerin adıdır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre beşi emr âlemine (kalp, rûh, sır, hafi, ahfâ) ve beşi de halk âlemine (nefs ve dört unsur -toprak, ateş, su ve hava-) mahsûs olmak üzere toplam on letâif (*letâif-i aşere*) vardır. Letâiflerin altılı ya da Es'ad Erbilî'nin burada sözünü ettiği şekilde yedili tasnifleri de yapılmıştır. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî -Hayatı, Eserleri, Tasavvufi Görüşleri-*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s. 55-63.

Hâsılı, nefis yüce tarikatlerden birinde seyr ü sülûk edince, yâni arınmış (*müzekkâ*), temizlenmiş (*musaffâ*) ve yücelmiş (*muallâ*) bir hâle gelince, o kişi peygamberlere vâris olmaya lâyük olur. Ayrıca “Ona katımızdan bir ilim (*ilm-i ledün*) öğrettik”⁵¹ âyetinin sırrına da mazhar olur. Âyette geçen “*il-men/bir ilim*”den maksat; vehbî olan mukaddes bir ilimdir ki, onunla kevnî hakikatlar ve mânevî ince-likler idrâk edilir. Bu ilmin başlangıcı her ne kadar şeriatın çerçevesini belirlediği ibâdetler sâyesinde kesbî olsa da; kâmil veliler ve peygamberlerin vârisi olan zâtların herhangi bir eğitim ve öğrenme faali-yetinin sonucu olmaksızın elde ettikleri bu sırlar ilmi hiç şüphesiz vehbîdir. Zîrâ kazanılarak (*kesb*) elde edilen bir ilme verâset ile elde edildi denile-mez. Nitekim çalışıp kazanılarak biriktirilen mal hakkında “Bu mal falandan mîras kaldı” denilmez.

⁵¹ Kehf, 18/65. Âyetin tamamı şöyledir: “Orada bizim seçkin kullarımızdan öyle bir has kulumuzu buldular ki, Biz ona lütfedip, katımızdan (*rabbânî*) bir ilim öğretmiştik.”

Nefsi Bilme Hakkında

Nefsini öldürmüş olan bir kimse artık zâtında ve sıfatlarında bir değişiklik görmez, çünkü herhangi bir varlığa sâhip bulunmayan bir şey sıfatlarının değişmesine de muhtaç değildir. Zîrâ zâtının varlığının Cenâb-ı Hakk'ın olduğunu bilmedikçe kendini bilmemiş olur. Ayrıca kendi nefsini bilme konusunda da kendinin câhili olur.

Sen kendi nefsini bildiğin zaman ikilik (*isneyniyyet*) ortadan kalkar. Zîrâ O'ndan başka mevcûd yoktur (*Lâ mevcûde illâ hû*).

Kendi nefsini bildiğin zaman ayrıca şunu da bilirsin: Sen Cenâb-ı Hakk'ın gayrı değilsin. Çünkü, Allah'ın ilminde mevcûdsun. Allah'ın ilmi ise O'nun gayrı değildir. Şâyet sen müstakil bir vücûda sâhip olsaydın ne fenâyâ ne de kendini bilmeye ihtiyaç duyardın. Bu durumda sen, O'nun dışında başka bir Allah olmuş olurdun. Bu ise imkânsız bir şeydir. Zîrâ, Cenâb-ı Hak şerîkten münezzehtir.

Nefsi bilmenin (*mârifet*) faydası, senin kesin bir bilgi (*tahkîk*) ile varlığının mevcûd ya da mâdûm olmadığını bilmendir. Zîrâ, sen müstakil bir varlığa sâhip olmadığından dolayı mevcûd değilsin, Hakk'ın ezeli ilminde var bulunduğundan dolayı da mâdûm değilsin. Kelime-i tevhîdin (*Lâ ilâhe*

illallah)⁵² hakikatinden anlaşılacağı üzere, Hak Teâlâ'dan başka bir ilâh yoktur ve O'nun dışında bir şeyin (*mâsivâ*) müstakil bir varlığı da yoktur.

Herhangi bir şey hakkında kesin ve apaçık bilgi elde etmenin birtakım aşamaları vardır:

1. **İlme'l-Yakîn:** Birtakım delilleri kullanmak sûretiyle elde edilen bilgi türüdür. Bu zâhir âlimlerinin sâhip olduğu ilimdir.

2. **Ayne'l-Yakîn:** Müşâhede vâsıtasıyla elde edilen bilgi türüdür. Allah dostlarının büyüklerinin sâhip olduğu ilimdir.

3. **Hakka'l-Yakîn:** Hak tarafından verilen (*ledünnî*) bir bilgi türüdür. Peygamber vârisi büyük velîlerin sâhip oldukları kesin ve apaçık bilgidir.

⁵² Es'ad Erbilî kelîme-i tevhîdin anlam dünyasını Allah ismi ile bağlantılı olarak genişletir: "Bilindiği üzere Allah ismi, esmâ-i hüsnânın tamâmını içeren (câmi'), Cenâb-ı Hakk'ın zâtı için özel bir isimdir ('*alem*'). Dolayısıyla Lâ ilâhe illallah demek, Lâ nâfia illallah (Allah'tan başka faydalı olan yoktur), Lâ mânia illallah (Allah'tan başka mâni olucu yoktur), Lâ râzıka illallah (Allah'tan başka rızık verici yoktur) demektir. Diğer ilâhî isimler de aynı şekildedir." Erbilî, *Mektûbât*, s. 324.

Sıfatların Tâtîli Hakkında

Soru: Mâsivâyı yok hükmünde kabul etmekle Cenâb-ı Allah'ın rubûbiyyetini ortadan kaldırmıyor musun (*tâtîl*)?

Cevâp: Ben O'nun rubûbiyyetini ortadan kaldırmıyorum, yâni Cenâb-ı Hak, kâinâtı yaratmazdan evvel de Rab idi. O rab ve bir merbûba sâhip olmaktan hiçbir zaman yoksun kalmadı. Aynı şekilde yaratıcı olmaktan (*hâlık*) ve yarattıklarından (*mahlûk*) da hiçbir zaman yoksun olmadı. Yâni herhangi bir mahlûk var olmazdan evvel de O hâlık idi. "O şimdi de daha önce olduğu hâl üzeredir." Dolayısıyla Hakk'ın sıfatları için herhangi bir tâtîl (faaliyetsizlik) söz konusu olamaz. Hâlık ve rab olması, mahlûk ve merbûba ihtiyâcı olduğu anlamına gelmez. Cenâb-ı Hak bundan münezzehtir. O sâhip olduğu tüm sıfatlara mahlûkât var olmazdan evvel sâhip idi. "O şimdi de daha önce olduğu hâl üzeredir." Vahdâniyyetinde sonradan olma (*hüdûs*) ile başlangıcı olmama (*kıdem*) arasında herhangi bir fark yoktur. Yâni o vahdâniyyetini başlangıçta olduğu gibi ebedî olarak muhafaza etmektedir.

Hüdûs, O'nun zâhir olmaklığını, kıdem ise bâtın olmaklığını gerektirir. Yâni, sonradan meydana gelen eşyânın zuhûru, O'nun zâhir isminin bir ge-

reğidir. Ayrıca baş gözüyle Cenâb-ı Hakk'ı görmeyenin mümkün olmadığı, daha doğrusu O'nu görebilecek bir kimsenin mevcûd bulunmadığı gerçeği ise bâtın isminin bir gereğidir. O'nun zâhiri bâtını, bâtını ise zâhiredir. O'nun evveli âhiri, âhiri ise evvelidir. Varlığın tamâmı, "Bir"dir. O "Bir" ise varlığın tamâmıdır.

Ayrıca böyle olmakla berâber, "*O her lahzada bir hâl ü şân (yaratma) üzeredir.*"⁵³ Ezelde onunla beraber bir başka (*mâsivâ*) olmadığı gibi "Şimdi de daha önce olduğu hâl üzeredir." Ezelde, "O her lahzada bir hâl ü şân üzere" olduğu gibi "Şimdi de daha önce olduğu hâl üzeredir." Ezelde nasıl ki, başka bir mevcûd yoktu, şimdi de hâl böyledir. Bununla berâber, "O her lahzada diğer bir hâl ü şân üzeredir."

⁵³ Rahmân, 55/29.

Varlık ve Yokluk Hakkında

Ezelde hiçbir şey hattâ bir lahza (*yevm/gün*) bile olmadığı gibi şimdi de böyledir. Allah'tan başka mevcut yoktur (*Lâ mevcûde illallah*). Öyle ise mevcûdâtın varlığı da yokluğu da müsâvîdir. Eğer mâsivânın varlık ve yokluğu müsâvî olmasaydı, yâni Hakk'ın azamet ve ulûhiyyetinin kemâli mâsivâyâ muhtaç olsaydı, geçmişte yok olan bir şeyin meydâna gelmesi zorunlu olurdu. Bu ise O'nun vahdâniyyetinin olmaması anlamına gelmektedir. Böyle bir şey ise bir eksiklik, dolayısıyla O'nun vahdâniyyeti hakkında böyle bir şey imkânsızdır. Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyyeti, bir eksiklik barındırmaktan münezzehtir.

Varlık ve yokluğun eşit olduğunu bilip Cenâb-ı Hakk'ın benzeri, dengi ve ortağı olmadığını idrâk edince gerçek anlamda nefsin de bilmiş olursun. İşte bu yüzden Hz. Peygamber "*Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir*" buyurmuş, "Nefsi fenâ bulan muhakkak Rabbini bilir" dememiştir. Yâni Hz. Peygamber mârifetullahı nefsin fenâsıyla değil, nefsin mârifetiyle ilişkilendirmiştir. Zîrâ Hz. Peygamber bildi ve gördü ki Hakk'ın zâtından başka bir şeyde gerçek varlık yoktur. Buna binâen yok etmenin (*ifnâ*) varlık bulmaktan sonra olması gerekir.

Mâsivânın hakîkatte mevcûd olmadığını bildikten sonra Hz. Peygamber zikri geçen hadîsi ile nefsin mârifetinin mârifetullahın kendisi olduğuna işâret buyurmuşlardır. Hz. Peygamber'in hadîsi şu anlama da gelmektedir: Nefsini yâni kendi varlığını bil! Sen sen değilsin ancak sen bunun da farkında değilsin. Yâni bağımsız bir varlığa sâhip olmadığını bil! Oysa sen bu hakîkati bilemezsin, çünkü müşâhede makâmına ermiş değilsin. Ayrıca şunu da bilmelisin ki, senin varlığın ne senin varlığındır ne de senin varlığından başka bir şeydir. Yâni sen olan varlık Allah'ın ilminde bulunan bir varlıktır. Bu yüzden sana mâl edilecek ne bir vücûd ne de o vücûdun dışında bir şey vardır. Sen ne varsın, ne de yoksun; sen ne varlığın dışında (*gayr*) bir şeysin ne de yokluğun dışında bir şeysin. Varlık ve yokluk söz konusu olmaksızın senin varlık ve yokluğun Cenâb-ı Hakk'ındır.

Eşyâyı başka (*gayr*) olarak görmezsen varlığın O'nun varlığı olur. Yâni eşyâda olan varlığı, Hakk'ın varlığının dışında bir şey görmeyince varlığın birliği (*vahdet-i vücûd*) meydâna gelir. Dolayısıyla eşyâ fânî görülür; böylece "Allah'tan başka mevcut yoktur." (*Lâ mevcûde illallah*) sırrı açığa çıkmış olur.

Mâsivâ meyânında olan senin varlık ve yokluğunun Cenâb-ı Hakk'ın varlığı olduğunu, yanı sıra mâsivâ için Allah ile beraber (*maallah*) ya da Allah'ta (*fillah*) bir varlık olmadığını kavrayınca gerçekten nefsini bilmiş olursun. Yâni, kısacası gerçek

varlık Cenâb-ı Hakk'a mahsûstur. Nefsin bu sûretle bilinmesi, kıdem (öncesi bulunmamak) ile beraber, kıdemde (*fîhi*), kıdemle (*bihî*) hâdis (sonradan olan) bir şey karışmaksızın, şeksiz ve şüphesiz olarak Allah'ın bilinmesidir.

Vuslat Hakkında

Soru: Sen mâsivânın yokluğunu ispât ettin, böylelikle de geride yalnızca “Bir” olan kaldı. Bu durumda olan biri ise kendi kendisine erişemez. Şu hâlde Hakk’a vuslat tam olarak ne anlama gelmektedir?

Cevap: Hiç şüphesiz hakikat bakımından ne birleşme (*vasl*), ne ayrılma (*fasl*) vardır. Zirâ visâl eşit ya da eşit olmayan iki şey arasında mümkün olabilir. Eğer bunlar eşitseler her ikisi de aynıdırlar; değılseler birbirine zıddırlar. Cenâb-ı Hak ise zıddı ve eşi olmaktan münezzehtir. Birleşme olmaksızın birleşme (*visâl*), yakınlık olmaksızın yakınlık (*kurb*), uzaklık olmaksızın uzaklık (*bu’d*) söz konusudur. Dolayısıyla bu durumda birleşmeksizin bir birleşme, yakınlaşmaksızın bir yakınlık, uzaklaşmaksızın bir uzaklık vardır.

Soru: Birleşme olmaksızın birleşmeyi (*vasl*) anlamış olduk. Peki, yakınlık olmaksızın yakınlık, uzaklık olmaksızın uzaklık ne anlama gelmektedir?

Cevap: Bununla yakınlık ve uzaklık ânında senin Allah’ın dışında olmadığını kast ediyorum. Yâni bu husûs senin varlığının yokluğu ile irtibatlıdır. Bilingi üzere yakınlık ve uzaklık ancak iki şeyin arasında mümkündür. Oysa Cenâb-ı Hak’tan

başka bir gerçek varlık olmadığı için mecâzî anlamda da olsa yakın ya da uzak tâbirini kullanmak doğru değildir.

Ancak sen hâlâ nefsini bilemedin ve sendeki varlığın Cenâb-ı Hakk'ın sana verdiği gölge varlık olduğunu da bilemedin. Senin Cenâb-ı Hakk'a vuslatın gerçekleşince, yâni kendi nefsini bilince kısacası eşyâyı tamâmen yok olarak görünce, irfân kelimesine bile ihtiyaç kalmayınca, vahdet-i vücûd sırrı açığa çıkar. Böylece seninle berâber her şeyin varlığının yalnızca ezeli ilimdeki varlıktan ibâret olduğunu, Allah'ın ilminin ise O'nun gayrı olmadığını zevk yoluyla bilmiş olursun.

Bu sûretle sende bir irfan hâsıl olunca nefsinle değil Allah ile Allah'ı bilmiş olduğunu idrâk etmiş olursun. Bunun misâli şudur: Meselâ ismin Mahmûd olduğu hâlde, senin kendi ismini yanlışlıkla Muhammed olarak bildiğini farzedelim. Fakat daha sonra da senin, isminin Mahmûd olduğunu öğrendiğini varsayalım; bununla beraber senin daha önceki varlığını değişmemiş olarak kalmaktadır. Şu hâlde Muhammed ismi senden bu zamana kadar Mahmûd olduğun ve gerçekten Muhammed olmadığını bilgisini ortadan kaldırmış oldu. Burada senin nefsinin fenâsı söz konusu değildir. Çünkü fenânın varlıktan sonra olması gerekir. Oysa mâsivânın varlığını isbât eden kimse Cenâb-ı Hakk'a şirk koşmuş olur. Mahmûd ismi (başka bir isimle isimlense bile) ona herhangi bir eksiklik ilişmez. Muhammed de (kendi gerçek varlığını öğ-

rendiği zaman) Mahmûd'da fânî olmaz. Muhammed, Mahmûd'a dâhil olmadığı gibi, Mahmûd'dan hâriç de değildir. Aynı şey Mahmûd için de geçerlidir. Mahmûd, Muhammed değil de, kendisinin Mahmûd olduğunu anlayınca o nefsini Muhammed ile değil kendisi ile bilir. Çünkü Muhammed'in kendisine âit bir gerçekliği asla yoktur, şu hâlde var olan birisi, var olmayan bir şey ile nasıl bilinecektir?

Öyleyse bilen ve bilinen, vuslat eden ve edilen birdir. İkilik kaybolmuştur. Ârif O'nun sıfatıdır, bilinen O'nun zâtıdır; vuslat eden O'nun sıfatıdır, vuslat edilen O'nun zâtıdır. Niteleyen ve nitelenen birdir. İşte tafsîlâtıyla anlattıklarımızın bütünü "*Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir*" hadîsinin îzâhıdır.

Bilesin ki bilen (*ârif*) ve bilinen (*mârûf*), gören ve görünen O'dur. "*Ben onu sevince, onun işitme, görme, konuşma ve dokunma yetisi (kuvve) Ben olurum*"⁵⁴ kudsî hadîsi bu cümleyi ispatlamaya yeter. Mârifet iddiâsında bulunanların çoğu nefslerini ve Rablerini bildiklerini zannederler. Ayrıca kendilerinde varlık görme hastalığından kurtulmuş oldukları hissine kapılırlar. Bu kimseler şöyle demişlerdir: Mârifetullahı elde etmek yalnızca fenâ ile ya da fenâdan fenâ ile mümkündür. Bu ise "*Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir*" hadîs-i şerifini hakıyla anlayamadıklarından ileri gelmektedir. Onlar

⁵⁴ Buhârî, Rikâk, 38 (6502).

şirki ortadan kaldırdıkları zannına kapılarak, bâzen varlığın fenâsına yâni benliğin yok olmasına; bâzen fenâdan fenâyâ yâni küllî fenâyâ ve mahva yâni yerilen vasıfları yok etmeye övülen ahlâkî açığa çıkarmaya; bâzen de ıstılâma⁵⁵ yâni aşkın kemâline işâret ederler. Oysa işâret edilen bu husûsların tamâmı mahzâ şirktir. Zîrâ ilk önce mâsivânın vücûdunu, daha sonra fenâsını mümkün gören kimse, mâsivâyı isbât etmiş demektir. Mâsivâyı isbât etmek ise, şirkten başka bir şey değildir. Cenâb-ı Allah onları ve bizleri hak yoldan ayırmasın.

Soru: Nefsi bilmenin, Cenâb-ı Allah'ı bilmek (*mârifetullah*) olduğunu uzun uzadıya îzâh ettin. Hâlbuki bu durumda nefsini bilen kişinin, Cenâb-ı Allah'ın gayrı bir varlık olacağı âşikârdır. O hâlde Allah'ın gayrı Allah'ı nasıl bilebilir ve O'na nasıl erişecek (*vâsıl*)?

Cevap: O kişi kendi varlığının kendisine âit olmadığını, Cenâb-ı Hak tarafından kendisine ödünç olarak verildiğini ve kendi varlığının Allah'ın ilminde mevcûd bulunması bakımından gayr olmadığını bilmelidir. Ayrıca iki varlık arasında -hâşâ- ne birinin diğerine girmesi (*duhûl*), ne de birinin diğerinden çıkması (*hurûc*) ve ne birinin diğeri ile birlikte olması (*maiyyet*) ve ne de birinin diğerinin içinde bulunması (*zarfiyyet*) gibi nispetlerin de söz

⁵⁵ Sökmek, koparmak gibi anlamlara sâhip bulunan ıstılâm, tasavvuf ıstılâhında kalbe gelen ve hâkim olan kuvvetli sermestlik hâline (tecelli) verilen addır. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 190.

konusu olmadığını bilmelidir. O kişi dünyâyâ gelmezden evvel mâdûm olduğu gibi emânet kabîlinden olan hâdis varlığını da varlık olarak kabul etmemelidir. Bu konuda o fenâ, mahv ve fenâdan fenâyâ ihtiyaç duymaz. Çünkü daha önce de değindiğimiz üzere fenâ ancak sübûtta sonra olabilir. Bir şeyin sübûtu ise, -ilâhî bir kudret olmaksızın- zorunlu olarak bir şeyin kendi kendisini varlığa getirmesini gerektirir. Böyle bir şey imkânsızdır. Buradan çıkacak sonuç ise nefsi bilmenin (*mârifet-i nefis*) ancak Allah'ı bilmek (*mârifetullah*) olduğudur. Çünkü kişinin kendi nefsi yâni varlığı Allah'ın varlığından başka bir şey değildir. Bu yüzden burada Hz. Peygamber nefis kelimesi ile varlığı kast etmiştir.

Hakîkî Fâil Hakkında

Bu makâma erişen (*vâsıl*) yâni “*Ben onu sevince, onun işitme, görme, konuşma ve dokunma yetisi (kuvve) Ben olurum*” kudsî hadîsinin sırrına erip Hakk’ın yakını (*mukarreb*) ve sevgilisi (*mahbûb*) olan kişinin varlığı, zâhir ve bâtında Hakk’ın varlığından ayrı değildir. Bilakis onun varlığı Allah’ın varlığıdır; onun kelâmı Allah’ın kelâmıdır; onun fiili Allah’ın fiilidir. Peygamber vârisi olmaları nedeniyle, Hz. Peygamber hakkında buyurulan “*O kendi hevâ ve hevesiyle konuşmaz*”⁵⁶ ve “*Sen atmadın attığında, ancak Allah attı*”⁵⁷ âyet-i kerîmelerinin sırlarına onlar da mazhar olurlar. Hz. Peygamber fenâ makâmından bekâ makâmına yükseldiği için âyette geçen “attığında” ifâdesindeki “atma fiili” her ne kadar Hz. Peygamber’e isnâd edilmiş ise de fiillerin sâhibinin (*fâil*) gerçekte Cenâb-ı Hak olduğunu bildirmek için âyette “sen atmadın” buyrulmuştur.

Kişinin nefsinin bildiğini (*mârifet-i nefis*) iddiâ etmesi Allah’ı bildiğini (*mârifetullah*) iddiâ etmesi demektir. Ancak şu kadar var ki sen bu iddiâyı yalnızca ondan işitmekte ve fiilleri yapıp eden olarak

⁵⁶ Necm, 53/3.

⁵⁷ Enfâl, 8/17.

da yalnızca onu görmektesin. “Ene’l-Hak” vb. sözleri söyleyenler yâni vahdet-i vücûd sırlarından nasiplenenler sâhip buldukları ilim ve irfân sâyesinde, varlık âyinesinin her bir zerresinde açığa çıkan (*tecellî*) Hakk’ın varlığından başka bir şeyin olmadığını anlamak hususunda herhangi bir zorluk çekmemişlerdir.

Sırası gelmiş iken ufacık bir misâl ile meseleyi açıklığa kavuşturalım. Seyyid Ahmed el-Bedevî,⁵⁸ vefât etmiş olan bir dervîşinin cenâze namazını edâ etmek üzere iken, mescidin imâmı gelmiş. Cenâze namazını kıldırma konusunda imâmetin kendi

⁵⁸ Seyyid Ahmed el-Bedevî, 596/1200 yılında Fas’ta dünyaya gelmiştir. Ailesi ile birlikte küçük yaşta Fas’tan ayrılıp Mekke’ye yerleşen Ahmed el-Bedevî Kur’ân’ı hızzettikten sonra dînî ilimleri tedrise başlamıştır. Küçük yaşlardan itibaren tasavvufa ilgisi olan Ahmed el-Bedevî, 23 yaşında Ebu Kubeys dağında uzlete çekilmiş, daha sonra mânevî bir işâretle Irak’a gitmiş, orada Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rıfâî ve Hallâc-ı Mansûr vb. meşhûr sûflerin kabirlerini ziyâret etmiştir. 634/1236 yılında Irak’tan Mısır’a gelerek hayatının geri kalan kısmını geçireceği Tanta’ya yerleşmiştir. Burada kendisinden sonra yerine geçecek olan Abdül’âl b. Fakîh ile karşılaşmıştır. 675/1276 yılında vefat eden Ahmed el-Bedevî, Kuzey Afrika ve özellikle Mısır’ın dînî ve tasavvufî yaşamında etkin şahsiyetlerden birisidir. Tasavvuf geleneğinde aktâb-ı erbaadan (dört kutup, Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rıfâî, İbrâhîm ed-Desûkî, Ahmed el-Bedevî) biri olarak kabul edilir. Hayatı için bkz. Mustafa Kara, “Ahmed el-Bedevî”, DİA, II, s. 47-48; Ahmed el-Bedevî’nin bu risâlede geçen ölülere diriltme ya da dirileri öldürme ve benzeri diğer kerâmetleri için bkz. Derya Baş, *Seyyid Ahmed el-Bedevî - Tarikatı ve İstanbul’da Bedevilik-*, İstanbul: Kitabevi, 2008, s. 231-249.

hakkı olduğunu iddiâ etmiş. Bunun üzerine, Seyyid Ahmed el-Bedevî “Ne ben, ne de sen!” demiş ve ardından yüksek bir sesle şunu söylemiş: “Kalk ey meyyit!” Bundan sonra ölü kişi yeniden hâyât bulmuştur. Seyyid Ahmed el-Bedevî’nin ağzından çıkan bu sözü hakîkatte Cenâb-ı Hakk’a isnâd eylemek gerekir. Zîrâ Muhyî (diriltlen) ve Mümît (öldüren) ancak O’dur.

Cehâlet nedeniyle nefsini Cenâb-ı Hakk’ın gayrı bildiğin için başka bir şahsın varlığını görmektesin, ancak hakîkatte Cenâb-ı Hak’tan başka bir şey için aslâ varlık yoktur. Hadîs-i şerifte bildirildiği üzere “*Kâmil mü’min Cenâb-ı Allah’ın âyinesidir.*”⁵⁹ Yâni biz gerçek fâilin Allah olduğu şeklindeki iddiâmızda yanlış değiliz. Çünkü evliyânın gözü ve bakışı, Allah’ın gözü ve bakışıdır. Bu minvalde hadîs-i şerifte “*Ben onu sevince, onun işitme, görme, konuşma ve dokunma yetisi (kuvve) Ben olurum*” buyurulmuştur. Ancak şu kadar var ki Cenâb-ı Hak mâsivâda mevcûd olan sûret ve şekillerden münezzehtir. Her ne kadar “*Kâmil mü’minin bakışı, Allah’ın bakışıdır (nazarullah)*” şeklinde bir iddiâda bulunuldu ise de, bu senin gözün, bilmen, anlayışın, vehmin, zannın ve bakışın nev’inden bir şey değildir. Çünkü yaratılmışın (*mahlûk*) yaratan olması (*hâlik*) ve sonradan olanın (*hâdis*) başlangıcı olmayan (*kadîm*) olması mümkün değildir.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 57 (4920); Tirmizî, Birr, 18 (2054).

Mü'minin nazarı, Allah'ın nazarıdır. Yâni Allah'ın gözüyle, ilmiyle ve bakışıyla Allah'ın nazarıdır. Zîrâ mâsivâda olan kişi ve sıfatların kaynağının kendisinin ilâhî zât ve sıfâtları olduğunu ancak yine kendisi müşâhede etmektedir. Bununla beraber şâyet bir kul "Ben Allah'ım" (*Enellah*) derse, sen bu sözü bir başkasından değil Cenâb-ı Hak'tan çıkmış gibi işit. Zîrâ "Enellah" sözünü yalnızca Allah söyler, bir kul söyleyemez. Ancak şu kadarı da var ki "Enellah" diyen kulun eriştiği makâma sen henüz erişemedin. Eğer bu makâma erişirsen o kişinin söylediğini sen de anlarsın ve söylediğini sen de söylersin, ayrıca gördüğünü sen de görürsün.

Sözü geçen ifâdelerden hareketle Cenâb-ı Hakk'ın mahlûk olduğu düşüncesine de kapılma! Zîrâ ârifler, sûfinin bile mahlûk olmadığını öne sürmüşlerdir. Ancak bir kimse için bu sözü söylemek, şek ve şüphelerden kurtulup o kişinin kendisinde tam bir keşf hâsıl olduktan sonra mümkün olabilir. Evet, sûfinin ezeli ilimdeki konumuna bakılınca sûfi ne mahlûk olur, ne de gayr. Fakat bu gibi mükâşefelerin güzel ahlâk sahibi, kâinâtın tesbîh ve tevhîdini işiten bir kulağa mahsûs olduğunu da bilmek gerekir. Bununla beraber yaratılışı, dünya ve âhiret (*kevneyn*) gibi donuk olan bir kişinin bu gibi mükâşefelere akli ermez ve bunu gözünde epey büyütür.

Hâsıl-ı kelâm bilmeli ki gören ve görünen; tevhîd eden ve tevhîd olunan; bilen ve bilinen; îcâd eden ve îcâd olunan; idrâk eden ve idrâk edilenin hepsi birdir.

Hâtime: Sorular ve Cevaplar

Soru: “Şu hâlde biz, pis ve temiz şeylere hangi gözle bakmalıyız? Meselâ bir hayvan pisliği ya da leşi görünce ‘Bunlar Allah’tır’ mı demeliyiz?”

Cevap: Cenâb-ı Hak bu gibi pis şeylerin tamâmından münezzeh ve mukaddestir. Ancak burada bizim sözümüz leşi leş olarak, pisliği de pislik olarak görmeyen kimselerdir. Onlar mahlûkâtın her tür ve cinsini ve belki her bir zerresini Cenâb-ı Hak’ın yaratmış olduğu bir sanat eseri ve kudretinin bir delili olarak müşâhede ederler. Bu makâma eren ârifler, varlığı zorunlu olan Cenâb-ı Hak’tan başka bir gerçek varlık olmadığını açıkça bilmişlerdir. Evet, ayna karşısında duran bir kişinin aynada gözüken insan şekline bir varlık atfedemeyeceği şüphesizdir.

Soru: “Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede ‘Gözler onu idrâk edemez, fakat kendisi gözleri idrâk eder.’⁶⁰ buyurmuştur. Ancak siz bunun tam tersini iddiâ ediyorsunuz. Söylediklerinizin tam olarak hakîkati nedir?”

Cevap: Bu kitapta söylediklerimizin tamamı “Gözler onu idrâk edemez” âyetinin mânâsını îzâh

⁶⁰ En’âm, 6/103.

etmektedir. Yâni Cenâb-ı Hakk'ı tam anlamıyla idrâk edecek hiçbir ferd olmadığı gibi, hiçbir ferdin yanında onu idrâk etmeye yarayacak bir şey de yoktur. Her ne kadar insan duyulara sâhip ise de "O'nun bir benzeri yoktur"⁶¹ âyetinin hakîkatiyle vasıflanan Cenâb-ı Allah, göz ile idrâk olunan nesnelere, kulak ile işitilen sesler, burun ile alınan kokular, tatma duyusuyla anlaşılan tatlar ve dokunma duyusuyla algılanan eşyâlar gibi olmaktan münezzehe bulunduğu için, bu tarz araçlar vâsıtasıyla onu idrâk etmek mümkün değildir.

Ayrıca şunu da ilâve edelim ki eğer Cenâb-ı Hakk'ın dışında bir başka şeyin (*gayr*) varlığı mümkün olsaydı, o gayrın Cenâb-ı Hakk'ı idrâk etmesi de mümkün olurdu. Oysa "Gözler onu idrâk edemez" âyetinde bir gayrın mevcûd olmadığı tenbîh buyurulmuştur. Cenâb-ı Hakk'ı idrâk eden ancak mâsivâ aynasında tecellî eyleyen kendi hakîkatidir, başka bir şey değildir. Zâtını zâtıyla idrâk eden kendisidir, başkası değil. Öyle olunca "Gözler onu idrâk edemez." Çünkü gözler sonradan varlığa gelmiştir (*hâdis*), yâni yokluk onları öncelemiştir. Dolayısıyla hâdis olan bir zât, kadîm olan bir zâtı idrâkte elbette âciz kalacaktır.

Soru: "Ey Şeyh! Sen Cenâb-ı Hakk'ı isbât ediyorsun ancak geride kalan her şeyin varlığını inkâr ediyorsun? Bu durumda, gördüğümüz bunca eşyâ nedir?"

⁶¹ Şûrâ, 42/11.

Cevap: Bizim bu gibi ifâdelerimiz, mâsivâyı görmeyen gerçek tevhîd erbâbı içindir. Mâsivâyı görenlere ise ne bir cevâbımız ne de bir sorumuz vardır. Zîrâ onlar ancak baş gözüyle gördükleri şeyleri görmektedirler. Dolayısıyla mâsivâ karanlığıyla hakîkati görmek şerefinden mahrûm bulunmaktadırlar. Nefsinin yok olduğunu ve Hakk'ın vücûduyla varlık kazandığını idrâk eden kimseler, Cenâb-ı Allah'tan başkasını mevcûd görmezler. Bunun böyle olduğunu bilmeyenler ise aslâ Cenâb-ı Hakk'ı göremezler. Mâmâfih biz bu meseleyi iknâ edici birtakım deliller ile beraber pek çok kez anlatmaya çalıştık. Ancak daha fazla anlatılsa bile her hâlükârda hakîkati görmek istemeyen göremez, anlamak istemeyen anlamaz, idrâk etmek istemeyen idrâk edemez. Bu konuyu anlamada Hakk'a erişen kimselere bir işâret yeter. Fakat Hakk'a erişemeyenleri ise hiçbir şey irşâd edemez; artık bu noktadan sonra öğretim (*tâlîm*), uzun uzadıya bu meseleyi anlatma (*tefhîm*), örneklerle meseleyi zihne yaklaştırma (*takrîb*), meseleyi tekrar tekrar pekiştirerek anlatma (*takrîr*), somut bilgiler ya da aklı birtakım yöntemleri kullanma sûretiyle onlara bu meseleyi îzâh etmenin bir faydası yoktur.⁶² Bu

⁶² Hakk'ın kullarının bilgisizlik ve cehâlet felâketinden kurtulmaları, ilâhî ilim ve mârifetle kendilerini süsleyebilmeleri için sâdece kitap okumanın kâfi gelmeyeceği, mutlaka bildiklerini kemâl derecesinde yaşayan kâmil ve terbiyeci bir müşşidin huzurunda diz çöküp onun terbiyesi altında yetişmek zarûreti açık bir gerçektir. Kötülüğü emredici, şerre sürükleyici nefsin (*nefs-i emmâre*) duygu ve temâyüllerinden sıyrılıp mânevî

tarz meselelerin hakikatine vâkıf olmak amacıyla insanın mâsivâ karanlığından çıkıp mârifet nûrlarıyla aydınlanması gerekir, bu ise ancak ve ancak zât ve sıfatlarıyla Allah'a erişen kâmil bir şeyhin⁶³ ve ana tarîkatlardan birisinde seyr ü sülûkünü yapmış bir kâmil üstâdın hizmetinde bulunmak ve emirlerine itâat etmek sâyesinde mümkündür. Cenâb-ı Hak dilerse, o kimseyi kâmil şeyhin bereketiyle hidâyete eriştirir ve o kimse kâmil şeyhin yüce himmetiyle seyr ü sülûk ederek amacına ulaşır.

Allah Teâlâ bizleri kendi arzu ve rızâsı doğrultusunda söz söylemeye, amelde bulunmaya, ilim elde etmeye, hakikatlerle nûrlanmaya ve hidâyette olmaya muvaffak eylesin. O her şeye gücü yetendir ve duâlara geciktirmeden karşılık verendir. Salât ve selâm ise Efendimiz Hz. Peygamber'e, âline ve tüm ashâbınadır. Âmîn.

yüceliklerle donanma ve ilâhî tecellilerle hem-hâl olma gibi yüce bir gâye sâdece Allah'ı zikretmekle elde edilemeyeceğinden bu konuda da bir yol göstericiye ve uyanık bir gönül sâhibi mürşide kalbi bağlamak ve bu duygu ile hareket etmek gerekir. İlâhî mârifetlerin nûrlarını sâliklerin kalbine tevdi etmek, sırlı hakikatleri gerçeğe tâbi olanların gönüllerine boşaltmak, kalbî rabîta ve mânevî irtibatın gücüne bağlıdır. Erbilî, *Mektûbât*, s. 219.

⁶³ “Bir şeyhin kâmil olup olmadığının alâmeti nedir?” sorusuna Es'ad Erbilî şu cevâbı verir: Söz ve davranışlarıyla şeriat ve sünnet-i seniyye çizgisinden ayrılmayan, sohbetlerine devâm eden sâlikte Allah'ın zikir ve sevgisinin husûle gelmesini sağlayabilen şeyh, kâmil bir mürşid sayılır. Erbilî, *Mektûbât*, s. 71.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذى تجلى لخواص أوليائه فأحياهم بفناء الوجود،
والصلوة والسلام على من خصه الله بالمقام المحمود، وعلى آله
وإصحابه الواصلين إلى مقام الشهود، أما بعد فأقول:

Evliyâ-i kirâmın vahdet-i vücûd hakkındaki mezheb
ve meşrepleri bir hayli âyât-ı kerîme ve ahâdis-i şerîfe
ile müeyyed olduğu hâlde, sûret-i ifâdelerinin veyâhûd
tarz-ı telakkîlerin adem-i kifâyesinden nâşî birtakım
i'tirâzâta hedef oldukları ve haksız münâkaşâtın
karşısında buldukları erbâbınca ma'lûmdur.

إِنَّ كَزَالِكَ¹ وَمَا زَمَيْتَ إِذْ زَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى، Mâmâfih,
الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ² misillü âyât-ı kerîme ve
sırasıyla zikrolunacak ahâdis-i sahîhanın sarîhinden
müstefâd olan vahdet-i vücûdu ceffe'l-kalem inkâr
eylemek ma'kûl olmasa gerektir.

Binâenaleyh, matlaı mağrib olan şems-i tâbân-ı
ma'rifet ve neyyir-i âfâk-ı velâyet, a'nî bihî Şeyh-i
Ekber Muhyiddîn el-Arabî -kuddise sırruhu'l-enver-
hazretlerinin âsâr-ı gevher-nisârından فَكَّرَ نَفْسَهُ فَقَدَّ
مَنْ عَرَفَ رَبَّهُ ismi ile müsemmâ risâlelerinde vahdet-i
vücûda dâir meşhûd-ı bâsıra-ı iftikârım olan edille-i
mukni'alarının lisân-ı Türkî ile tercemesine mübâşeret
ve lisân-ı Arabî'ye âşinâ olmayan ihvânım için tab'
ve temsîline mücâseret eyledim.

ومن الله التوفيق

¹ Enfâl, 8/17.

² Fetih, 48/10.

tenzîhiyye”, “esmâ-i ef’âl” diyerek dört kısma taksîm etmişlerdir. Allah gibi “ism-i zât” için هو هي، ilim gibi “esmâ-i sıfat” için لا هو لاهي، demişlerdir. Kezâlik “Kuddûs” misillü esmâyı mutlakâ tenzîh sırasında, ve “Hâlık” ve “Râzık” gibilerini de ef’âl-i ilâhiyyeye delâlet makâmında isti’mâl eylemişlerdir. Ulemânın bir kısmı da isim ile müsemmâ beynindeki mugâyeretin yalnız meânî-yi iştikâkta olduğunu iddiâ buyurmuşlardır.

(ولا غيره) Çünkü mevcûdât umûmiyyetle üçten fazla değildir: Birincisi, zâtullah teâlâ; ikincisi, ilim gibi sıfâtullah; üçüncüsü, mahlûkât gibi sıfâtü’s-sıfât. Ve bu i’tibârla mevcûdât üçe bâliğ olduğu hâlde evliyâullahın keşf-i esrârına nazaran bir mevcûd-ı hakîkîden başka bir şeyin vücûdu yoktur. Bu zâtlar ferdiyyet ve vitriyyet-i ilâhiyyeden, Tûr-i Sînâ’ya müşâbih olan kalblerinde tecellî eden bârika-i envâr ile bir hayli esrâra şâhid olmuşlar, hayrân olmuşlar, sermest-i bâde-i vahdet ve muhabbet iken bazı esrârı da ağızlarından kaçırmışlar. Âşıkâne nazımlar, vâkıfâne nesirler inşâd ve inşâ eylemişler. Bunların ifâdelerini tasdîk etmeyenler bir mecnûnun veyâhûd bir a’mânın, âkılların veyâhûd gözlülerin ifâdelerine i’timâd etmemek kabîlindedir. Akli başında olanlar bu gibi vâsılînin âsârından istifâde için aslâ tevakkuf eylemezler. Şunu dahi ilâve edelim ki, evliyâullahın ta’kîb ettikleri usûl ve kavâid, nusûs-ı Kur’âniyye ve ahâdis-i nebeviyyenin zevâhiriyle de müeyyedir. Meselâ, Aleyhi’s-selâm Efendimiz buyuruyor: “*Cenâb-ı Hak var idi, başka bir şey yok idi. Şimdi de hâl böyledir.*” Binâenaleyh eşyâ-yı mevcûdeyi a’râz makâmında telakkî etmeliyiz. Çünkü bunlar nefsleriyle

kâim değiller. Bunların mukavvimi, muharriki, müsekkini Cenâb-ı Allah'tır. Bunlar âlât makâmındadır. Nitekim bir kapı veyâhûd bir sandık yapıldıkta, bunları testere, keser yaptı denilmez; doğramacı yaptı denilir. Şunu da bilelim ki, Aleyhi's-selâm Efendimiz ashâb-ı kirâm ile dâimâ lisân-ı şerîatla mükâleme buyurmuş, ancak Ebû Bekir ve Ali hazarâtı gibi havâssa ba'zı hakâyıktan remz ve işâret buyurmuşlardır. Şeyh-i Ekber hazretlerinin ise Hazret-i Ali'den mevrûs olan ilm-i velâyet sâyesinde tevhîd-i hakîkî deryâsına dalmış ve havsala-i beşerin sığamadığı sözleri söylemiş ez-ân-cümle bütün kâinâtın vücûdunu inkâr eylemiştir. "Eşyâ-yı mevcûdeyi ne sûretle inkâr edersin?" suâlinde bulunan kimseye de "Ben, Cenâb-ı Hakk'ın gayrı görmeyen âriflerle konuşuyorum! Mâsivâyı görenler, yalnız mâsivâyı gördüklerinden onlara söylenecek bir sözüm yoktur" buyurmuştur.

(ولهذا هو الإسم والمسمى هو الأول بلا أولية هو الآخر بلا Tafsîlât-ı Âخرية هو الظاهر بلا ظاهرية هو الباطن بلا باطنية) sâbıkadan anlaşıldığı üzere; isimden murâd müsemmâ olduğu gibi evveliyet, âhiriyyet, zâhiriyyet, bâtınıyyet vasıflarından kat'-ı nazarla "evvel", "âhir", "zâhir", "bâtin" da ancak Kendisidir. Vâhid-i hakîkîdir. Ve bu mertebe, Cenâb-ı Hakk'ın "amâ" mertebe-i ahadiyyetidir.

(هو وجود الحرف الأول) Makâm-ı vâhidiyyet ve zât-ı ahadiyyete işâret olan "evvel" in hurûfu da kendisinden başka bir şey değildir.

(سر الأول وهو وجود الحرف الآخر سر الآخر وهو وجود الحرف الظاهر وهو وجود الحرف الباطن فلا أول ولا آخر ولا الحرف الظاهر وهو وجود الحرف الباطن فلا أول ولا آخر ولا Kezâlik sırr-ı evveldir. Emr-i

“kün” ile pâ-nihâde-i mehd-i vücûd olan mecmû’-ı eşyânın sırr-ı mebdei kendisidir. Kezâlik hurûf-ı âhir, sırr-ı âhir; hurûf-ı zâhir, hurûf-ı bâtının vücûdu, zât-ı Hak’tan başka bir şey değildir. Binâenaleyh evvel, âhir, zâhir, bâtın ancak kendisidir.

(بلا سريان هذه الأحرف في وجوده وبلا سريان وجوده في هذه الأحرف، فافهم هذا لثلاثا تقع في غلط الحلولية لا هو في شيء ولا (Şunu da bilmeliyiz ki esmâ-yı şerîfenin hurûfu kendisi olmakla berâber, ne dâhil, ne de hâriçtir. Hulûl ma’nâsı da vârid-i hâtır değildir. Çünkü zât-ı Bârî teâlâ bir şeye hulûl etmediği gibi bir şey de O’na hulûl etmemiştir.

(وينبغي أن تعرفه بهذه الصفة لا بالعلم الظاهر ولا بالقول ولا بالفهم ولا بالوهم ولا بالحس ولا بالعين الظاهر ولا بالعين الباطن ولا بالإدراك لا يراه إلا هو ولا يدركه إلا هو ولا يعلمه إلا هو) İmân-ı hakîkîye tâlib olanlar, tarîk-i sûfiyyede çalışıp, Cenâb-ı Hakk’ı bu gibi evsâf ile bilmelidirler. Zîrâ ilm-i zâhir, fehm, vehm, his ile bilinmediği gibi, zâhir, bâtın gözleriyle de görünmez. El-hâsıl, başka bir sûretle idrâk olunmaz.

(لا يراه أحد غيره حجابة وحدانيته ولا يحجبه شيء غيره حجابة) âyet-i kerîmesine³ nazaran Cenâb-ı Hakk’ı dünyâda bir diğeri göremez. Zîrâ vahdâniyyet O’nun hicâbıdır. İsneyniyyet yok ki, imkân-ı rû’yet olsun. Hem de O’nun sâtiri kendi vahdâniyyetidir. Âlem-i “keyf”den değildir. Ya’nî bir hey’et-i mahsûse ve hâlet-i mâhsûsa ile değildir. Şu kadar var ki وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ

³ A’râf, 7/143.

إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ⁴ fehvasınca mü'minleri cennette şeref-i likâ ile bahtiyâr eder.

(لا يراه أحد غيره ولا نبي مرسل) Enbiyâ ve mürselîn olsun, bir dîğeri olsun Cenâb-ı Hakk'ı dünyâda baş gözüyle göremez. Ancak Hazret-i Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz; baş gözünden mürûr etmiş olan müşâhede-i kalbiyyesiyle dünyâda iken cemâlullahı görerek, hem basar hem de basîreti, kesb-i şeref ve imtiyâz buyurmuş ve bu tafsîlden sonra artık müşâhedenin basar yâhûd basîret ile vukûuna dâir olan ihtilâfa da mahal kalmamıştır. İbnü'l-Fârız gibi ba'zı zevât, Aleyhi's-salât Efendimizin sünnet-i seniyyesine ittibâ' ile evliyâullahın dahi sırr-ı mükâşefâta nâil olmaları için şevk ve zevklerini câlib kasâyid ve ebyât bile inşâd buyurmuşlardır. Tercememizde ihtisar iltizâm olduğundan şerhteki ebyâtın naklinden sarf-ı nazar olundu.

(ولا ولي كامل ولا ملك مقرب يعرفه) Ya'nî, Zât-ı Bârî Teâlâ'yı veliyy-i kâmil olsun, melek-i mukarreb olsun kimesne bilemez. ⁵وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ den anlaşıldığı ma'rifet ise yalnız sıfâtıyla bilinmesinden ibârettir. Bu ma'rifet dahi ilmî ve iyânî olmak i'tibâriyle ikiye münkasım olup, mu'teber olan ehl-i mükâşefâtın ma'rifetidir. Şöyle ki, rezzâk olduğunu bilirler ve nukûd-ı mevcûdeleri olmadığı hâlde aç kalırım i'tikâdında da bulunmazlar. Kezâlik Cenâb-ı Hakk'ın iki cihânda velî-ni'met olduğunu bilirler ve velî-

⁴ Kıyâme, 75/22-23.

⁵ Zâriyât, 51/56.

ni'metin aklen, örfen ve âdeten hürmet ve itâat ve muhabbeti ise vücûb tahtında bulunduğunu idrâk eylerler. Şu kadar var ki, bu gibi muhabbete nâil olmak ancak *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي* âyet-i celîlesine⁶ nazaran ittibâ-ı şerîat ve tarîk-ı hakîkat sâyesinde mümkün olabilir. Zîrâ hakîkatten ârî bulunan ittibâ-ı şerîatın kabûlü şüpheli olduğu gibi şerîat-ı mutahharanın netâic-i âliyesinden olmayan bir iddiâ-yı hakîkat dahi mukârin-i sıhhat olamaz.

(نبیه هو ورسوله هو ورسالته هو وكلامه هو أرسل نفسه من نفسه بنفسه إلى نفسه بلا واسطة ولا سبب غيره لا تفاوت بين المرسل والمرسل إليه) Zâhirde ve bâtındaki mevcûdâtın kâffesi âlât ve edevât kabîlinden olup, vücûd-ı hakîkî zât-ı ulûhiyyete mahsûs olunca nebî olsun, resûl olsun, risâlet olsun hakîkatte kendisinden başka bir şey olamaz. O hâlde diyebiliriz ki, inde't-tahkîk, teblîğ-i ahkâm için Cenâb-ı Hak kendi nefsinî, nefsinden bi-nefsihî kendi nefesine ya'nî bi-lâ-sebeeb ve bi-lâ-vâsıta ve bi-lâ-tefâvüt ba's ve irsâl buyurmuşlardır. Cibrîl de O'dur, vahiy de O'dur, resûl de O'dur. Bunu isbât için *وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى* âyet-i celîlesi⁷ hakîkate nâil olanların elinde muhkem bir delîl-i celîdir. Burada hâtırlara tebâdûr eden bir suâl vardır. Şöyle ki mâdem her şey ve herkes âlât ve edevât kabîlindedir, fâil ancak Zât-ı Hak'tır, o hâlde insanların bir kısmı neden azâba müstehak olsun? el-Cevâb: Evvelen *لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ*⁸ Sâniyen: Her bir

⁶ Âl-i İmrân, 3/31.

⁷ Enfâl, 8/17.

⁸ Enbiyâ, 21/23.

mâlik kendi mülkünde istediği tasarrufu edebilir. Meselâ, isterse elbisesinin bir kısmını yakar dîğerini ta'tîr eyler. Kimesne için hakk-ı i'tirâz yoktur.

(وجود حرف النبء وحروف الأنبياء وجوده لا غير ولا وجود
Vahiy murâd olan nebe'in ve muhbir demek olan enbiyânın vücûdları, hakîkatte mûcidlerinin tecellîsinden ibârettir. Mâsivâ için ne vücûd ne fenâ ne de isim ve ne müsemmâ vardır.

(ولهذا قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم من عرف نفسه فقد
Ya'nî bir insan kendisinin hakîkatte ma'dûm ve her bir vâriyetinin âriyet olduğunu idrâk ederse Cenâb-ı Hak'tan başka bir mevcûd ve bir mâlik-i hakîkî olmadığını da idrâk eyler.

(وقال عرف ربى بربى) Ya'nî, "Rabb'im Teâlâ'yı bildim, lâkin Rabb'imle bildim" söyler.

(أشار رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك أنك لست أنت وأنت
Bu hadîs-i şerîf ile senin kendi zâtınla kâim olmadığını ve sende olan vücûd senlik olmadığı hâlde vücûd-ı Bârî Teâlâ'dan ibâret olduğunu işâret buyurmuşlardır. Yoksa mümkinâtın vücûdu hâşâ Vâcib Teâlâ'nın vücûdudur, demek değildir.

(لا هو داخل فيك ولا أنت داخل فيه ولا هو خارج عنك ولا أنت
Vahdet-i vücûd sahîh olmakla berâber yek-dîğerine dühûl ma'nâsı hâtıra gelmemelidir. Kezâlik hurûc da yoktur.

(ولا أعنى بذلك أنك موجود وصدفتك هكذا بل اعنى أنك ما كنت
Bununla berâber murâdım bu değildir ki, sen varsın, sıfatın da budur. Belki murâdım sana

izâfeten ne zamân-ı mâzîde ne de müstakbelde vücûdun vardır, demektir.

(لا بنفسك ولا به ولا فيه ولا معه) Ma'dûm-ı mahz olduğun için ne nefsinle kâim bir vücûdun vardır; ne de Rabbinle ve ne zarfiyyetle, ve ne maiyyetle...

(ولا أنت فان ولا موجود) Sana ne fânî denilir, ne de mevcûd.

(أنت هو وهو أنت بلا علة من العلة) Sende olan vücûd, vücûd-ı Hak'tır. Vücûd-ı Hak dahi sende mütecellîdir. İlel ve esbâbdan vârestedir. İttihâddan da murâd budur. Murâd bu değildir ki; sende bir vücûd-ı hâs var ve Cenâb-ı Hak ile birdir.

(فقد عرفت (فإن عرفت وجودك بهذه الصفة) Ya'nî, yoklukla Hak Teâlâ hazretlerinin mevcûd-ı hakîkî ve her şeyin mûcid ve hâlıkı ve her bir zî-rûhun râzıkı olduğunu bilir ve ol vech ile itâat ve ta'zîm ve hürmette bulunursun. (ولا فلا) Yoksa ne Cenâb-ı Allah'ı bilmiş ve ne de hukûkunu îfâ etmiş olursun.

(وكل العارفين أضافوا معرفة الله تعالى إلى فناء الوجود وفناء) (وكل العارفين أضافوا معرفة الله تعالى إلى فناء الوجود وفناء) Ârifler ma'rifetullah için fenâ-i vücûd ve fenâ-i fenâ lâzımdır, demişler. Lâkin isâbet etmemişler. Zîrâ fenâ-i vücûd, ibâdât ile nefsin evsâf-ı zemîmesini ifnâ edip, teslîm ve tevekkül gibi evsâf-ı hamîde ile muttasıf etmek; ve fenâ-i fenâ ise o evsâf-ı hamîdeyi de kendinde bilmemekten ibârettir. Hâlbuki Aleyhi's-selâm Efendimizin من عرف نفسه فقد عرف ربه hadîs-i şerîfinden anlaşıldığı vech üzere, ma'rifetullah teâlâ fenâ-i nefse verilmemiş, bilakis ma'rifet-i nefse verilmiştir.

(فإن معرفة الله تعالى لا يحتاج إلى فناء الوجود ولا إلى فناء فنائه لأن الأشياء لا وجود لها وما لا وجود له لا فناء له لأن الفناء بعد (Bâ-husûs ma'rifetullah teâlâ, fenâ-i vücûda ve fenâ-i fenâyâ muhtâc olamaz. Çünkü mâsivallah için bir vücûd-ı hakîkî yok ki, fenâsı mutasavver olsun. Fenâ ise ba'de'l-vücûd olması iktizâ eder.

(فإذا عرفت نفسك بلا وجود ولا فناء فقد عرفت الله تعالى) Nefsini vücûdsuz, fenâsız olduğunu eğer bildinse Cenâb-ı Allah'ı da bilmiş olursun. (ولا فلا) Yoksa bilmemiş olursun.

(وفي إضافة معرفة الله تعالى إلى فناء الوجود وفناء فنائه إثبات (Diyebilirim ki, ma'rifetullahı fenâ-i vücûd ve fenâ-i fenâyâ izâfet etmek şirki isbât eylemek demektir.

(لأن النبي عليه السلام قال من عرف نفسه فقد عرف ربه ولم يقل Zirâ Peygamber Aleyhi's-selâm "Bir insan nefsinı bilirse Allah'ını bilir" buyurmuş, fenâ ederse buyurmamıştır.

(فإن اثبات الغير يناقض فنائه) Çünkü bir şeyi isbât ettikten sonra fenâsına mahal kalmaz. Ya'nî esâsen mâsivâ için sübût yoktur.

(وما لا يجوز ثبوته لا يجوز فنائه) Sübûtuna cevâz verilmeyen bir şeyin fenâsına da cevâz verilmez.

(وجودك لا شيء) Senin vücûdun lâ-şey'dir. Adem ile mesbûk olduğu gibi âkibeti dahi ma'dûmdur.

(ولا شيء لا يضاف إلى شيء لا فان ولا غير فان لا موجود ولا (Hâlbuki lâ-şey', ne fenâ ne de lâ-fenâ, ne mevcûd ne de ma'dûm ile tavsîf olunmaz.

(فلذا أشار النبي صلى الله عليه وسلم إلى أنك معدوم كما كنت
Binâenaleyh ezelde ma'dûm olduğun gibi
ile'l-ebed ma'dûm bulunduğuna işâreten Aleyhi's-selâm
Efendimiz معه شيء ولا شيء كان إن الله كان buyurmuşlardır. Ya'nî,
mevcûd olduktan sonra bir ma'dûm kabîlinden
değilsin.

(فإن الله تعالى هو وجود الأزل ووجود الأبد ووجود القدم)
Ma'lûm ola ki, hâtır u hayâle gelen bi'l-cümle eşyâ
üçten hâlfî değildir. Biri vâcibü'l-vücûd, diğeri
mümteniü'l-vücûd, üçüncüsü de mümkünü'l-vücûddur.
Ya'nî hadd-i zâtında ma'dûm bir mûcidin icâdıyla
mevcûddur. Vâcibü'l-vücûd, bir zât-ı vâhid-i hakîkîden
fazla olmadığı delâil-i akliyye ve nakliyye ile sâbit
olduğu gibi, mümkünü'l-vücûd da iki sûretle telakkî
olunur. Ya'nî, bil-cümle mâsivallah ki mümkün kısmına
dâhildir. Zâtları i'tibâriyle ezelen ve ebeden ma'dûm ve
Cenâb-ı Hakk'ın icâdıyla mevcûd bulduklarından
mâsivallah teâlânın kâffesine ma'dûm nazarıyla bakmak
ve cümlesinde olan vücûdun, vücûd-ı Bârî'den
olduğuna hükmetmek istib'âd olunmamalıdır.

(بلا وجود الأزل والأبد والقدم) Bu isimler için, Cenâb-ı
Vâhid-i Hakîkî'den başka bir müsemmâ yoktur.

(فإن لم يكن كذلك ما كان وحده لا شريك له) Ya'nî, eğer
böyle olmazsa وحده لا شريك له olamaz.

(وواجب أن يكون وحده لا شريك له) Hâlbuki şerîksiz
olması vâcibdir.

(فإن شريكه هو الذي يكون وجوده بذاته لا بوجود الله ومن كان
Zirâ şerîk-i Bârî Teâlâ O'dur ki,
لم يكن محتاجا إليه) bi-zâtihî mevcûd olsun ve diğesine muhtâc olmasın.

O hâlde ikinci bir Allah (فيكون إذا ربا ثانيا وذلك محال) olacak. Bu ise muhâldir. Zîrâ muvâfık olsalar iki müessirin bir eserde ictimâi gibi bir emr-i muhâli mûcib olur. Şâyet muhâlif olsalar, ya'nî biri îcâd eder, diğeri i'dâm eyleserse kâinâtın i'dâmı lâzım gelir.

Öyleyse Cenâb-ı Allah için (فليس لله تعالى شريك) (ولا كفو, (ولا ضد) hasm-ı muhâlif, (ولا ند) şebîh, (ولا كفو) şerîk, (ولا كفو) şeref ve fazîlette nazîr yoktur.

Bir (ومن رأى شيئا مع الله تعالى أو من الله أو في الله تعالى) kimse Cenâb-ı Allah ile maan veya ondan veyâhûd onunla tekâmül etmiş bir vücûd-i hakîkînin varlığını iddiâ ederse, (وذلك الشيء محتاج إلى الله تعالى بالربوبية) lâkin o vücûdun terbiyesi Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'a muhtâc olduğunu söyleser -nitekim hükemâca âlem kadîmdir- (فقد جعل ذلك الشيء أيضا شريكا يحتاج إلى الله) (فقد جعل ذلك الشيء أيضا شريكا يحتاج إلى الله) o kimse, şey'-i mezkûru kadîm olmak i'tibâriyle Cenâb-ı Hudâ'ya şerîk ve ancak rubûbiyyette muhtâc ittihâz eylemiştir.

(ومن جوز أن يكون مع الله تعالى شيء يقوم بنفسه أو يقوم به أو) (ومن جوز أن يكون مع الله تعالى شيء يقوم بنفسه أو يقوم به أو) Kezâlik bir kimse i'tikâd ederse ki, ezelde Cenâb-ı Allah ile diğerk vücûd var imiş -ister bi-nefsihî ister bi-gayrihî kâim olsun, yâhûd fenâ-i nefste veyâhûd fenâ-i fenâda bulunsun- (فهو بعيد ماشم رائحة معرفة النفس) o kimse akıldan mahrûmdur, ma'rifet-i nefsin râihasını bile istişâm etmemiştir.

(لأن من جوز أن يكون موجودا سواه قائما به فيصير فانيا وفناؤه) (لأن من جوز أن يكون موجودا سواه قائما به فيصير فانيا وفناؤه) Zîrâ bir (لأن من جوز أن يكون موجودا سواه قائما به فيصير فانيا وفناؤه) Zîrâ bir (لأن من جوز أن يكون موجودا سواه قائما به فيصير فانيا وفناؤه) Zîrâ bir insan mâsivânın ezelen vücûdunu tecvîz ederse, lâkin ister kıyâmı Allah ile olsun yâhûd fenâ-fillah ve fenâ

ender-fenâda bulunsun, o hâlde fenâda teselsül lâzım gelmekle berâber, bir şey'-i vâhidin hem kâim hem de fânî olması iktizâ eder. Bu ise vücûd ve ademin iştirâki gibi bir emr-i muhâli münticidir. (بعيد وليس Bu ise akıldan baîd, ma'rifet-i nefsten mahrûm bir müşriktir. (لا عارف بالله تعالى ولا Ne ma'rifet-i nef, ne de ma'rifetullah teâlâ'dan behresi vardır.

(فإن قال قائل كيف السبيل إلى معرفة النفس ومعرفة الله تعالى فالجواب سبيل معرفتهما أن تعلم إن الله تعالى كان ولم يكن معه Bir sâil derse: "Ben nefsimi ve Allah'ımı ne sûretle bileyim?" Cevâbında deriz ki: "Bilmelisin ki, ezelde tek bir Allah var idi. Hakîkate başka şey yok idi. Şimdi dahi hâl böyledir."

(فإن قال قائل أنا أرى نفسي غير الله تعالى ولا أرى الله نفسي فالجواب أراد النبي صلى الله عليه وسلم بالنفس وجودك وحقيقتك Birisi derse: "Ben kendi nefsimi Cenâb-ı Allah'ın gayrı görüyorum, aynı görmüyorum?" Ona da cevâben deriz: "من عرف نفسه فقد عرف ربه" hadîs-i şerîfindeki nefsten murâd-ı risâlet-penâhî senin vücûdî hakîkatindir. Nefs-i emmâre, levvâme, mutmainne değildir. Vücûd ve hakîkat ise sendeki olsun sâir eşyâdaki olsun bi'l-cümle min-haysü'l-vücûd, vücûd-ı Hakk'ın aynıdır. Lâkin eşkâl-i gûnâ-gûn ile ta'yîn eden müşahhasât, şüphesiz onun gayrıdır. Bunun için kar ve dolu gibi hakîkate sudan başka bir şey olmayan müşahhasâtı irâe eder." Ve ilâveten diyebilirim ki: "Mes'ele-i vahdetü'l-vücûd inkâr ve hatta i'zâm olunacak mesâilden değildir. Zîrâ اللهُ وَلَكِنَّهُمُ

gibi âyât-i kerîme⁹ *وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ* ve *لو أنكم دليتم بحبل إلى الأرض السفلى لهبطتم على الله تعالى* misillü ahâdîs-i şerîfenin zevâhiri ma'nâ-yı vahdet-i vücûdu nâtık oldukları gibi, bunlara îmân etmek dahi vâcibdir. *آيَةُ اللَّهِ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* ile iktibâs-ı envâr etmiş olan siddîkîn *إِلَّا اللَّهُ* kelime-i tayyibesini iz'an ve kabûlde aslâ tereddüt etmezler. Ve bi'l-cümle müşahhasât ve muayyenâtı da i'tibârat ve mukadderât nev'inden addederler. Ve bu i'tibârla ebvâb-ı münâkaşâtı da seddetmiş olurlar. Ya'nî mebde' ve meâd nokta-i nazarından ma'dûm olan mâsivâdaki vücûdları hakîkî bir vücûd olmayıp bir vâcibü'l-vücûd, bir vücûd-ı hakîkî ile kâim olduklarını beyân buyurmuşlardır.

(بل أشار إلي ماسوي الله تعالى جميعا كما قال النبي صلى الله عليه وسلم اللهم أرنا الأشياء كما هي أعني بالأشياء ماسوي الله أي Belki عرفني ماسواك لا علم وأعرف الأشياء أي شيء هو؟) Aleyhi's-selâm Efendimizin murâdı nefsten; mâsivâdır. Nasıl ki, dîğerk bir hadîs-i şerîfte "*Îlâhî, eşyâyı, ya'nî mâsivâyı olduğu gibi bana bildir. Tâ ki neden ibâret olduklarını bileyim.*"

(أ هي أنت أم غيرك؟ وأ هي قديمة باقية أم حادثة؟ فأراه الله تعالى) *Eşyâ sen misin? Yâhûd* senin gayrındır? Hem dahi kadîm ve bâkî midir? *Yâhûd* hâdistir? Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mâsivâda olan vücûd kendi vücûdu olarak mâsivâyı gösterdi.

⁹ Enfâl, 8/17.

¹⁰ Nûr, 24/35.

(فراى الأشياء كما هي أعني راى الأشياء ذات الله تعالى بلا كيف) Aleyhi's-selâm Efendimiz de eşyâyı gördü lâkin bu zât ü ecell ü â'lâyı gördü; hem de bir hey'et-i mahsûsa veyâhûd ezmine veyâhûd esmâ ile mukayyed olmayarak gördü. Şeyh-i Ekber hazretlerinin muammâ kabîlinden olan şu ifâdelerinin halli ancak bir hadîs-i şerîfin mefhûmu ile kâbil olabilir. O da, "Hazreti Allah bir kabza nûrundan Hz. Muhammed'i ve o hazretin nûrundan mâsivâyı halk buyurdu"dan ibârettir. Şu kadar var ki, hadîs-i "men arafe"de "Nefsini bilen Cenâb-ı Allah'ı bilir" buyurmuş olduğu hâlde اللهم أرنا الأشياء hadîs-i şerîfinden ma'rifetullahın, ma'rifet-i eşyâya mütevakkıf olduğu anlaşılıyor.

Binâenaleyh müellif hazretleri (وإسم الأشياء يقع على) "Eşyâ" hem "nefs"e hem de gayrisına itlâk olunur, buyuruyor.

Zîrâ vücûd (فإن وجود النفس ووجود الأشياء سيان في الشيئية) ve hakîkatten ibâret olan nefis, eşyâ-yı sâire ile "şey'iyyet"te müsâvîdir. Öyle olunca (فمن عرف الأشياء) Eşyâyı bilen nefsinin, (وحتى عرف النفس فقد عرف الرب) Nefsini de bilen Allah'ı bilir. (لأن الذي) "zivâ" Zîrâ (تظن أنه سوى الله تعالى ليس هو سوى الله تعالى) zannettiğin şey zivâ değil, çünkü zivâ; hakîkatte ma'dûmdur. Mevcûd ancak Cenâb-ı Hak'tır. (ولكنك ما) Lâkin her şeyi de gördüğün hâlde (ولو تعلم أنك تراه) Eğer hakîkati bilmiş olsa idin elbette eşyâdaki mevcûdiyyet Cenâb-ı Hak'ın olduğunu görmüş olurdu. (ومتى كشف لك هذا السر علمت أنك لست ماسوى الله)

(وعلمت أنك كنت مقصودك وأنت لا (Ve bu sırra vâkıf oldukta “mâsivâ” olmadığını dahi bilmiş olurdun. (وتحتاج إلى الفناء Ve Cenâb-ı Hakk’ı bilmek için vücûdun mühim ve maksûd olduğunu ve fenâya muhtâc olmadığını idrâk etmiş olurdun. (وأنك لم تزل Hem de Cenâb-ı Hakk’ın ilmi sana lâhik olduğundan sâbıkan ve lâhıkan senin için zevâl denilen şey mutasavver değildir.

(كما ذكرنا من قبل جميع صفاتك صفاته تراه) Evvelce söylediğimiz gibi kâffe-i sıfâtının sıfâtullah olduğunu bilmiş ve hadîs-i şerîfi mûcebince hayat, ilim, sem’, basar misillü sıfâtımızın gayrıdan olduğunu da idrâk etmiş olursun. (وظاهره وباطنك باطنه وأولك أوله وآخره بلا شك) (Zâhirin, bâtının, evvelin, âhirin şüpheşiz hep O’nundur. Delîl ise âyet-i kerîmesidir.¹¹

(كل شيء هالك إلا وجهه يعني لا موجود إلا هو ولا وجود لغیره) Cenâb-ı Hak’tan başka bir şeyde vücûd yoktur.¹² Ya’nî mevcûd-ı hakîkî yalnız kendisidir. (فتحتاج إلى الهلاك ويبقى) Başka bir şeyde vücûd yoktur. (ki, muhtâc-ı helâk olsun yalnız Cenâb-ı Allah kalsın!

(كما أن كل من لم يعرف شيئاً ثم عرفه ما أفنى وجوده بل أفنى) Nasıl ki, bir insan meçhûlü olan bir şeyi öğrendikte yalnız cehlini ifnâ etmiş olur, vücûdu ise hâliyle bâkîdir. (من غير تبديل وجوده بوجود المعارف ولا

¹¹ Hadid, 57/3.

¹² Kasas, 28/88.

(بل یرتفع Maârif ile ne tebdîl var ne de tedâhül, يتداخل)
(الجهل yalnız cehl mürtefi' olmuştur.

Öyle ise muhtâc-ı fenâ (فلا تظن أنك تحتاج إلى الفناء)
(فإن إحتجت إلى الفناء فأنت) olduğun zannında bulunma.
Zîrâ fenâyâ ihtiyaç kendi vücûdunu (إذا حجابہ)
görmektir. Bu ise hicâbdır. (والحجاب غير الله) Hicâb da
Hakk'ın gayrıdır. (فيلزم غلبة غيره عليه ويلزم من الغلبة المنع
O hâlde gayrın gâlib gelmesi ve rû'yetemâni' olması lâzım gelir.
Öyleyse ma'rifetullahın fenâyâ mütevakkıf olduğunu iddiâ
etmek doğru olamaz. (وقد ذكرنا من قبل أن حجابہ وحدانيته
Hâlbuki evvelce beyân olunduğu üzere وفردانيته لا غير)
zât-ı Bâri'nin hicâbı, kemâl-i zuhûrudur. Başka bir
şey değildir. Evet, bizlerde olan göz, kemâl-i
zuhûruna sebep şems gibi bir mahlûku bile
göremiyor.

(ولهذا جاز للواصل أن يقول أنا الحق وسبحاني ما أعظم شاني)
Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ferdâniyyet ve
vahdâniyyetini gören ve mâsivâ için bir vücûd-ı hakîkî
olmadığını bilen erbâb-ı basîret ve hâiz-i mertebe-i
vuslatın “ene'l-hak” ve “sübhânî” söylemesi câiz
görölmüştür.

(وما وصل واصل إليه إلا ورأى صفاته صفات الله تعالى وذاته)
Sıfâtını sıfâtullah ve zâtını zâtullah (وما وصل واصل إليه إلا ورأى صفاته صفات الله تعالى وذاته)
bilmedikçe ya'nî sermest-i bâde-i vahdet olmadıkça,
(بلا كون صفاته وذاته داخلا في) Bununla berâber ne zât için ne de
sıfât için Cenâb-ı Hakk'a nisbeten ne dâhil ne de
hâriç itlâkı câiz görölmez. (ولا أنه فان في الله أو باق بالله)
Hem de fenâ-fillah, bâkî-billah da'vâsında da bulunmaz.

(يرى نفسه أنه لم يكن شيئاً قط لا أنه كان ثم فنى) Ya'nî, nefsinî lâ-şey görür; evvelce var imiş, ahîren yok olmuş görmez. (فإنه لا نفس إلا نفسه ولا وجود إلا وجوده) Zîrâ vâsıl olanlar ra'nâ bilmişlerdir ki, Hakk'ın gayrı için ne nefis var ne de vücûd.

(ولهذا أشار النبي صلى الله عليه وسلم بقوله لا تسبوا الدهر فإن الدهر هو الله تعالى) Aleyhi's-selâm Efendimizin, "zaman idi" ma'nâsına olan "*Dehri sebb ü şetm etmeyiniz; zîrâ dehr Allah'tır*" hadîs-i şerîfi de her şeyde olan vücûd, Cenâb-ı Hakk'ın olduğuna işârettir. هو الأول هو الآخر

(وروى عن الله تعالى أنه قال يا عبدى مرضت فلم تعدني وسئلتك) Cenâb-ı Hak hadîs-i kudsîsinde, "*Ya abdî! Hasta oldum, hâtırımı sormadın. Bir şey istedim, vermedin*" ta'bîriyle, merhametsiz ağniyâyı tehdîd eylemesi, (إشارة إلى أن وجود المريض وجوده ووجود السائل وجوده hastanın, sâilin vücûdu, vücûd-ı Hak olduğuna işârettir.

(ومتى جاز أن يكون وجود السائل ووجود المريض وجوده جاز أن يكون وجودك وجوده ووجود جميع الأشياء من المكونات من Mâdem ki, sâilin, hastanın vücûdu, Cenâb-ı Bârî'nin vücûdu olmak câiz görülüyor, o hâlde senin ve belki a'raz ve cevâhirden her şeyin vücûdu da vücûd-ı Bârî olduğu kıyâsen câiz görülür.

(ومتى ظهر سره في ذرة من الذرات ظهر سره من المكونات) Ne zamân ki, esrâr-ı ilâhî bir zerrede müşâhede olununca kâinâtın zâhirinde ve bâtınındaki esrârın ne olduğu da müstefâd olur. Şeyh-i Ekber, bu hadîs-i kudsîde sırr-ı rubûbiyyetin mevcûd olduğunu

ifâde ediyor. Meselâ, rubûbiyyet, “rab” ve “merbûb” arasında bir nisbet olduğu ma'lûmdur. Merbûb ma'dûm olunca rabbın dahi ma'dûm olması lâzım gelir. O hâlde merbûb ilm-i ezeldeki “a'yân-ı sâbite” olduğu ve “ilim” ise Cenâb-ı Hakk'ın gayrı olmadığını bilmeli ve marîzin vücûdu Cenâb-ı Bârî'nin vücûdu olduğunu, bu sûretle te'vîl etmeliyiz.

(ولا ترى في الدارين سوى الله تعالى) Ya'nî, ne dünyâda ne de âhirette mâsivâyı görmez olursun. (بل وجود الدارين إسمهما ومسماهما هو بلا شك ولا ريب ولا ترى أن الله خلق شيئاً) Diyebilirim ki, dareynin vücûdu, isimleri, müsemmâları şüphesiz Cenâb-ı Hakk'ın vücûdu olduğunu ve sonradan mahlûk olduklarını bilmiş ve nüfûs-i müzlimeye muhâlefetle ebvab-ı ta'addüd ve gayriyyeti seddetmiş olursun.

(بل تراه كل يوم هو في شأن من إظهار وجوده وصفاته بلا كيفية) Ve görürsün ki, Cenâb-ı Hakk'ın her günkü emri başkadır. Ma'lûmat-ı ilmiyye ve mukadderât-ı ezeliyyesini sırasıyla ızhâr buyuruyor ve bu sûretle âsâr-ı zât ve sıfâtını bi-lâ-keyfiyyet âleme gösteriyor.

(لأنه تعالى هو الأول والآخر والباطن والظاهر ظهر بوحدانيته) Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Zîrâ evvel, âhir, zâhir, bâtın hep kendisinden ibârettir. Vahdâniyyet, âlem-i nâsût ve ferdâniyyet ise âlem-i gayb ve melekût i'tibâriyle sıfat-ı Bârî Teâlâ'dandır. Ya'nî âlem-i gayb ve şühûd da olan vücûdun cümlesi vücûd-ı Bârî'dendir, isneyniyyet yoktur. لا موجود إلا الله

Şunu (واعلم ان الله تعالى كما يجب وجوده يجب عدم ما سواه) da bilmeli ki, Cenâb-ı Hak, vücûdu vâcib olduğu gibi mâsivânın da ademi vâcibdir. (فان الذي تظن أنه سواه ليس

(بل غيرہ هو بلا غيريته الغير مع وجوده) Zîrâ sivâ zannettiklerin hakîkatte sivâ değıldir; vâcibu'l-vücûd budur ve dîğerinin mevcûd olmasından münezzehtir.

Ma'lûm ola ki, mâsivânın vücûduna dâir rical-i sûfiyyenin meşreb ve mezhebi üç sûretle telakkî olunmuştur. Ba'zıları, âlem cevher olsun araz olsun hakîkaten vücûd-ı hâricî ile mevcûddur; lâkin, bu vücûd îcâd-ı Hak ile olduğundan âriyyet nev'indedir. Hattâ sekr hâli galebe edince bunlar dahi لا موجود إلا الله söylemişlerdir. Ba'zı dîğer ise âlemin vücûdu her ne kadar hâricîte vardır, ammâ zıllîdir. Cenâb-ı Hakk'ın sıfâtı da o zılle aksetmiştir. Meselâ, vücûddan vücûd, ilimden ilim, kudretten kudreti câmi'-i in'ikâs tarîki ile bir mevcûd zuhûra gelmiştir. Ba'zı âhar ise -ki Şeyh-i Ekber dahi o meyândadır- âlemin ilm-i ilâhîdeki vücûdundan başka hakîkatte bir vücûd-ı hâricîye mâlik olmadığını iddiâ etmişler ve meşhûd olanların vücûdu, vücûd-ı zıllîdir, demişler. Hâricde ise mertebe-i Hak'ta mer'îdir ve illâ nefsü'l-emrde ma'dûmdur; kemâl-i tevhîd de bunu iktizâ eder, i'tikâdında bulunmuşlardır.

(بل غيرہ هو بلا غيريته الغير مع وجوده) Belki vücûd-ı Bârî ile gayriyyeti nazar-ı i'tibâra almaksızın gayr dediğın şeyin vücûdu vücûd-ı Hak'tır. (ظاهرًا وباطنًا ومن إتصف Zâhirde olsun, bâtında olsun gayr için müstakil bir vücûd yoktur. Bi'l-cümle mahlûkât onun vücûduyla kâimdir. Ve bi'l-cümle sıfât-ı kemâli de câmi' olan ancak bu gibi bir zât-ı ecell ü a'lâdır.

(وكما أن من مات بالموت الظاهر إنقطعت عنه جميع أوصافه المحمودة والمذمومة كذلك من مات بالموت المعنوي تنقطع عنه

nevâfil ve ibâdât ile mütemâdiyen bana kurbiyyet hâsıl eder, âdetâ mahbûbum olur. Ve binâenaleyh onun kuvve-i sâmiyası, bâsırası, nâtıkası, mâsikesi de Ben olurum.”

(أشار إلى أن من أمارت نفسه يرى جميع وجوده وجوده تعالى)
Ya'nî, nefisini öldüren kimse görür ki meziyyet-i insâniyyeyi teşkîl eden bi'l-cümle evsâf-ı hamîdenin mâlik ve müdii ancak Cenâb-ı Hak'tır. İnsan bildiği-miz mahlûk, iflâstan ibârettir. Sem'imizin, basarımızın, lisânımızın, ellerimizin vücûdu hep Cenâb-ı Hakk'ındır. Bizde ise vezâif-i ubûdiyyeti îfâ için vediatullahtır.

Ma'lûm ola ki, Şeyh-i Ekber hazretlerinin bu gibi meşhûdât ve mesrûdâtı fenâ-fillah makâmına mahsûstur. Ya'nî, Cenâb-ı Hakk'ın başkasını görmüyor; “ene'l-Hak” bile söylüyor. Bekâ-billah makâmına irtikâ edenler, ya'nî, verâset-i enbiyâyâ nâil olanlar ise halkı dahi görürler ve enbiyâ gibi yerler, içerler, görüşürler, konuşurlar, muâmele ederler. el-Hâsıl باطن باحق ظاهر مervîdir ki, Şeyh-i Ekber mükâşefeten Hârûn aleyhi's-selâm'a mülâkîi oldukta, “يا نبي الله فلا تُشمت بي”¹³ a'dâ var mıdır? Bizler gibi enbiyânın hâk-i pâyi olmayanlar Cenâb-ı Hakk'ın başkasını ne görüyorlar, ne de mevcûd biliyorlar” dedikte, Hârûn aleyhi's-selâm “Ey Muhyiddîn! Doğru söylüyorsun, lâkin siz görmez olunca mahlûkât ma'dûm olur mu?” buyurmuş. Muhyiddîn de “Ma'dûm olmaz”

¹³ A'râf, 7/150.

cevâbını vermiştir. “Öyle ise, ey Muhyiddîn! Sizin gözlerinizden hâlâ tamâmıyla maraz zâil olmadı. Zâil olunca hem vâris-i nebî olursunuz, hem de Hak ile halkı görürsünüz” buyurmuşlardır.

Ma'lûm ola ki, enbiyâ hazarâtına vâris olmak için nefsin sıfât-ı seb'asını kat' etmek iktizâ eder. Nefs müşteheyât-ı nâ-meşrûasını icrâya hâkim ise emmâredir. Değilse ya'nî fil-cümle, terbiye görmüş ve tekâlif-i şer'iyyeye itâat etmiş ise levvâmedir. Terbiye ve taâtı tezâyüd etmiş lâkin, müşteheyâtını hâlâ unutmamış, ancak bırakmış ve mâil-i terakkî ve teâlî olmuş ise mülhimedir. Müşteheyât-ı mezkûreyi külliyyen unutmuş ve tayy-ı makâmât için vakf-ı vücûd etmiş ise mutmainnedir. Tayy-ı makâmâttan ve belki de kâffe-i murâdattan dahi tecerrüd eylemiş ise râziyyedir. Bu fikre hizmet ve bu hâlde istikamet edince marziyyedir. Bunlardan sonra Cenâb-ı Hak kendisini irşâd-ı ibâda me'mûr ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker vazîfesiyle tavzîf ederse kâmilemdir hem de vâris-i enbiyâdır.

Şunu da beyân edelim ki nefsin bu mertebe i'tilâ eylemesi, insanın müştemil olduğu kalb, rûh, sır, hafî, ahfâ, nefs-i nâtika, cesedden ibâret olan letâif-i seb'ada ale't-tertib icrâ-yı ezkâr ve efkâr ile kâbil olabilir. Nitekim bir câhilin âlim olması, sarf, nahiv, mantık, kelâm, fıkıh, hadîs, tefsîr gibi ulûm-ı seb'anın tahsîliyle hâsıl olur. Mâmâfih, tâlib-i ilim ile sâlik-i tarîkatın sa'y u gayreti ve muallim ile mürşidin ehliyyet ve kâbiliyyeti dahî nazar-ı i'tibârdan dûr tutulmamalıdır.

el-Hâsıl, nefis turuk-ı aliyyenin birinde seyr u sülûk edince ya'nî, müzekkâ, musaffâ, muallâ olunca verâset-i enbiyâya şâyân olmakla berâber وَعَلَّمْنَا مِنْهُ سِرِّهَا¹⁴ mazhar olur. (عِلْمًا)'dan murâd; vehbî olan mukaddes bir ilimdir ki, onunla hakâyık-ı kevnîyye ve dakâyık-ı ma'nevîyye idrâk olunur. Bu ilmin mukaddemâtı eğerçi keshbîdir; şerîat-ı mutahharaya tevfikân ibâdet sâyesindedir. Lâkin evliyâ-yı kâmil ve verâset-i enbiyâya vâsıl olan zevâta bi-lâ-taallüm ve tederrüs hâsıl olan ilm-i esrâr şüphesiz vehbîdir. Zîrâ kesb ile hâsıl olan bir ilme irstir denilemez. Nitekim kesb ile vücûda gelen bir mala pederinden mevrûstur denilmez.

(ولا يرى تغيرا في ذاته وصفاته ولا يحتاج إلى تغير صفاته) Nefsini öldürmüş olan kimse artık ne zâtında, ne de sıfâtında tagayyür görmez, çünkü mâ'dûm muhtâc-ı tagayyür değildir.

(إذ لو لم يكن هو وجود ذاته لم يكن عالما بذاته) Zîrâ zâtının mevcûdiyyeti Cenâb-ı Hakk'ın olduğunu bilmedikçe kendini bilmemiş olur. (بل كان جاهلا بمعرفة نفسه) Belki kendinin câhili olur.

(متى عرفت نفسك إرتفعت إثنييتك) Ya'nî, ne zaman ki kendini bildin, ikilik merfû' olur. لا موجود إلا هو

(و عرفت أنك لم تكن غير الله تعالى) Hem de bilirsin ki, Cenâb-ı Hakk'ın gayrı değilsin. Zîrâ, ilmullahta mevcûdsun. İlim ise gayrı değildir.

(فإن كان لك وجود مستقل لا تحتاج إلى الفناء ولا إلى معرفة) Zîrâ, sendeki vücûd müstakil ise

¹⁴ Kehf, 18/65.

ne fenâya ne de ma'rifet-i nefse ihtiyaç kalır. Belki başka bir Allah olursun. Bu ise muhâldir.

(تبارك الله أن يكون ربا سواه) Cenâb-ı Hak, şerikten münezzehtir.

(ففائدة معرفة النفس أن تعلم وتحقق أن وجودك ليس بموجود (ولا معدوم) Ma'rifet-i nefste olan fâide, bundan ibârettir ki; vücûdunu ne mevcûd bilesin ne de ma'dûm. Zîrâ, müstakil olmadığından mevcûd sayılmaz, ilm-i ezelfide de mevcûd bulunduğundan ma'dûmdur denilmez.

(ويظهر لك بمعنى لا إله إلا الله أن لا إله غيره ولا وجود لغيره فلا (غير سواه) Ve kelime-i tevhîdden bileceksin ki, zât-ı Bârî'den başka ne bir Allah var ne de gayr için müstakil bir vücûd var. Mâmâfih bu bilmenin derecâtı vardır. Edille ile olan ilme'l-yakîn, ulemâ-i zâhirin ilmidir. Müşâhade ile olan ayne'l-yakîn ise ekâbir-i evliyânın nasîbidir. Ledünnî olan hakka'l-yakîn, verâset-i enbiyâyâ hâiz olan aizze-i kirâmın hâl ve şânıdır.

(فإن قال قائل عطلت ربوبيته) Birisi derse, “Mâsivâyı nefyetmekle Cenâb-ı Allah'ın rubûbiyyetini ta'til eyledin?”

(فالجواب اني تعطل ربوبيته فانه لم يزل ربا ولا مربوب) Cevâben deriz ki: “Cenâb-ı Hak, kâinâtı halketmezden mukaddem bile Rab idi.”

(ولم يزل خالق ولا مخلوق وهو الآن كما كان) Mahlûk olmazdan mukaddem Hâlık idi. Şimdi ise yine öyledir. Sıfât-ı Bârî için ta'til yoktur.

Hâlık (خالقيته وربوبيته لا تحتاج إلى مخلوق ولا إلى مربوب) ve Rab olması, mahlûk ve merbûba şâibe ihtiyaçtan münezzehtir.

Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyyeti kadîmen olduğu gibi ebediyyen dahi mahfûzdur. Havâdisin zuhûruyla tefâvüt eylemez.

Masnûât-ı (الحدوث مقتضى ظاهرته والقدم مقتضى باطنيته) hâdisenin zuhûru ismü'z-zâhirin muktezâsı olduğu gibi baş gözüyle de Cenâb-ı Hakk'ı rü'yet için imkân olmadığı, daha doğrusu görebilecek bir kimsenin mevcûd bulunmadığı dahi, ismü'l-bâtının muktezeyâtındandır.

(ظاهره باطنه وباطنه ظاهره أوله آخره وآخره أوله والجميع واحد) Zâhiri bâtındır, evveli âhiridir; cümlesi bir zât-ı Vâhid'dir. O "bir" ise cümlesidir. Hem de böyle olmakla berâber (كان كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ) her lahzada bir hâl ü şân üzredir.¹⁵

Ezelde (وما كان معه شيء سواه وهو الآن كما كان) münferid olduğu gibi hâlâ da münferiddir.

Ezelde her (وفي القدم كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ وهو الآن كما كان) lahzada bir hâl ü şânda olduğu gibi şimdi de böyledir.

Ezelde (ولا شيء موجود فهو الآن كذلك كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ) nasıl ki, başka bir mevcûd yok idi şimdi de hâl böyledir. Bununla berâber, her lahzada diğeri bir hâl ü şân üzeredir.

Ezelde (ولا شيء ولا يوم كما لم يكن في القدم شيء ولا يوم) bir şey hattâ bir yevm bile olmadığı gibi şimdi de böyledir. لا موجود إلا الله.

¹⁵ Rahmân, 55/29.

(فوجود الموجودات وعدمها سيان) Öyle ise mevcûdâtın vücûdu da ademi de müsâvîdir.

(والا لزم طريان طارئ) Eğer mâsivânın vücûd ve ademi müsâvî olmasaydı, ya'nî kemâl-i azamet ve ulûhiyyeti mâsivâyâ muhtâc olsaydı adem ile mesbûk olan bir şeyin inzimâmıyla tekâmül eylemesi lâzım gelirdi.

(لم يكن وحدانيته وذلك نقص) O hâlde vahdâniyyeti kâbil olamaz. Bu ise nakstır ve muhâldir.

(جلت وحدانيته عن ذلك) Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyyeti nakîsadan münezzehtir.

(متى عرفت نفسك بهذه الصفة من غير إضافة ند وكفو وشريك) (متى عرفت نفسك بهذه الصفة من غير إضافة ند وكفو وشريك) Ya'nî vücûd ve ademin müsâvâtını bilince ve Cenâb-ı Hakk'ın misli, nazîri ve şerîki olmadığını idrâk edince (فقد عرفتها بالحقيقة) o zaman nefsini bilmiş olursun.

(ولذلك قال النبي صلى الله عليه وسلم من عرف نفسه فقد عرف) (ولذلك قال النبي صلى الله عليه وسلم من عرف نفسه فقد عرف) İşte bunun için Aleyhi's-selâm Efendimiz ma'rifetullahı fenâ-yı nefse değil, ma'rifet-i nefse ta'lik buyurdu.

(فأنه عليه السلام علم ورأى أن لا شيء سواه) Zîrâ bildi ve gördü ki zât-ı Bârî'den başka bir şeyde vücûd-ı hakîkî yoktur. İfnâ ise vücûddan sonra olması iktizâ eder.

(ثم أشار إلى معرفة النفس هي معرفة الله تعالى) Mâsivânın hakîkatte mevcûd olmadığını bildikten sonra Aleyhi's-selâm Efendimiz hadîs-i mezkûr ile ma'rifet-i nefsin, ma'rifetullah olduğunu işâret buyurdular.

(أي إعرف نفسك أي وجودك أنك لست أنت ولكنك لا تعرف) (أي إعرف نفسك أي وجودك أنك لست أنت ولكنك لا تعرف) Ya'nî müstakil bir mevcûd olmadığını bilmeli!

Mâmâfih bilemezsin! Çünkü makâm-ı müşâhadeye vâsıl olamadın.

(أي إعرف أن وجودك ليس بوجودك ولا غير وجودك) Şunu da bilmeli ki sende olan vücûd ilmullahta olan bir vücûddur. Binâenaleyh sana izâfeten ne vücûd ne de gayr-ı vücûd isnâd olunmaz.

(لا بموجود ولا بمعدوم ولا غير موجود ولا غير معدوم) Ne mevcûdsun ne de ma'dûm, ne gayr-ı mevcûdsun ne de gayr-ı ma'dûm.

(وجودك وعدمك وجوده بلا وجود ولا عدم) Vücûd ve ademin Cenâb-ı Hakk'ındır. Sende ne vücûd var ne de adem.

(فإذا رأيت الأشياء لا غير فيكون وجودك وجوده) Eşyâda olan vücûdu, vücûd-ı Hakk'ın gayrı görmeyince vahdetü'l-vücûd husûle gelir. Ya'nî eşyâ fânî görülür. لا موجود إلا الله sırrı zuhûr eder.

(فإذا رأيت أن عين وجوده وجودك وعدمك في الأشياء بلا رؤية) Mâsivâ şeyi آخر مع الله وفي الله انها هو فقد عرفت نفسك) Meyânında olan vücûd ve ademin Cenâb-ı Hakk'ın olduğunu, hem de mâsivâ için maallah yâhûd fillah bir vücûd olmadığını idrâk edince nefsini bilmiş olursun. Ya'nî, vücûd-ı hakîki Cenâb-ı Hakk'a mahsûstur.

(فإن معرفة النفس بهذه الصفة هي معرفة الله تعالى بلا شك ولا Nefsini ريب ولا تركيب شيء من الحدوث مع القدم وفيه وبه) bu sûretle bilmen, şüphesiz Cenâb-ı Hakk'ı bilmendir.

(فإن سأل سائل كيف السبيل إلى وصاله وقد أثبت أن لا غير) Birisi derse "Mâsivânın ademini isbât ettikten sonra bir zât-ı vâhid kalıyor. O hâlde vusûl ne demektir?"

Cevâben (نقول لا شك أنها في الحقيقة لا وصل ولا فصل) deriz ki: “Hakikat nokta-i nazarından ne vasl vardır, ne de fasl.”

(فإن الوصال يكون بين إثنين فإن كان متساويين فهما سيات وإن كانا غير متساويين فهما ضدان وهو تعالى منزه عن أن يكون له ضد (Zîrâ visâl, müsâvî ve gayr-ı müsâvî iki şey beyninde mutasavverdir. Cenâb-ı Hak ise ikisinden de münezzehtir.

(فالوصال في غير الوصال والقرب في غير القرب والبعد في غير (Binâenaleyh visâl, gayr-ı visâlde; kurub, gayr-ı kurubda; bu'd, gayr-ı bu'dda, ya'nî, visal ikiliği ref' etmektedir; (فيكون وصل بلا وصل وقرب بلا قرب وبعد بلا (o hâlde, vasılsız bir vasıl, kurubsuz bir kurub, bu'dsuz bir bu'd husûle gelir.

(فإن قيل فهمنا الوصل بلا وصل فما معنى القرب بلا قرب والبعد بلا بعد أقول أعني أنك في زمان القرب والبعد لم تكن شيئاً سوى (Suâl olunursa, “Vasılsız vaslı anladık, lâkin kurubsuz kurub, bu'dsuz bu'du anlayamadık?” Cevâben deriz ki: “Bu ta'bîrden maksat, adem-i mevcûdiyyetindir. Ma'lûm olduğu üzere kurub ve bu'd iki şeyin beyninde itlâk olunabilir. Hâlbuki Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'dan başka bir mevcûd-ı hakîkî yoktur ki, karîb veyâ baîd itlâkı sahîh olsun, meğer ki mecâzen olsun.”

(ولكنك لم تكن عارفا بنفسك ولم تعلم أنك هو بلا أنت) Lâkin hâlâ nefsinı bilemedin ve sendeki vücûdun Cenâb-ı Hakk'ın vücûd-ı zillîsinden ibâret olduğunu da bilemedin.

Mahmûd'da, ne fânî oldu, ne de dâhil, ne de hâriç;
Mahmûd ise Muhammed de kezâ...

(فعد ما عرف محمود نفسه أنه محمود لا محمد عرف نفسه
(Mahmûd ise nefsinı anlayınca, nefsiyle
anladığını bildi.

Zîrâ, (فإن محمدا ما كان فكيف يعرف به شيء كائن)
Muhammed yok idi; bir şey-i mevcûd onunla
bilinemeyeceği bedihîdir.

(فإن العارف والمعروف واحد والواصل والموصول واحد)
Öyleyse bilen ve bilinen, vâsıl ve mevsûl bir zât-ı
vâhiddir; ikilik mefkûddur.

(فالعارف صفته والمعروف ذاته فالواصل صفته والموصول ذاته)
Şu kadar var ki ârif ve vâsıl
sıfatı, ma'ruf ve mevsûl zâtıdır; sıfat ve mevsûf ise
yekdîğerinin gayrı değildir.

(هذا بيان من عرف نفسه فقد عرف ربه)
Bu hadîs-i şerîften
maksad ne olduğu tafsîlât-ı sâbıkadan anlaşıldı.

(وعلم ان العارف هو والمعروف هو والرائي هو والمرئي هو)
Ve tafsîlât-ı sâbıkadan, ârif ve ma'rûfun, gören
görünenin bir olduğu dahi anlaşıldı. فإذا أحببته كنت
hadîs-i kudsî dahi bu müddeâyı isbâta
kâfidir.

(وأكثر العراف الذين يظنون أنهم عرفوا أنفسهم وعرفوا ربهم)
İddiâ-yı ma'rifette
bulunanların ekseri ki nefslerinin ve Hâlık'larının
ma'rifetiyle illet-i vücûddan halâslarını zannetmişlerdir.

(قالوا إن الطريق لا يتيسر إلا بالفناء وبفناء ذلك لعدم)
Demişler: فهمهم قول النبي صلى الله عليه وسلم)
Ma'rifetullah için tarîk, fenâ ve fenâ-yı fenâya

münhasırdır. Bu ise من عرف نفسه فقد عرف ربه hadîs-i şerîfini hakkıyla anlayamadıklarından ileri gelmiştir.

Ve (وبظنهم أنهم يمحوون الشرك أشاروا طورا إلى فناء الوجود) şirki izâle zannıyla ba'zen enânîyyeti ifnâya işâret etmişlerdir.

Ba'zen de fenâ-i küllîye ve ba'zen mahva, ya'nî evsâf-ı zemîmeyi imhâ ve ahlâk-ı hamîdeyi isbâta işâret etmişlerdir.

Ba'zen de işâret, kemâl-i aşkadır. (وطورا إلى الإصتلام) Hâlbuki (وهذه الإشارات كلها شرك محض) bu işâretlerin kâffesi şirk-i mahzdır.

(فإن من جوز أن يكون شيئا سواه ويفنى بعده وجوز فناء فنائه فقد Zîrâ mâsivânın evvelen vücûdunu, sâniyen fenâsını câiz gören kimse, mâsivâyı isbât etmiş demektir.

(ومن أثبت شيئا ما سواه فقد أشرك) Mâsivâyı isbât etmek ise, şirkten başka bir şey değildir.

(أرشدهم الله تعالى وإيانا إلى سواء السبيل) Cenâb-ı Hak onları ve bizleri tarîk-i Hakk'tan ayırmasın.

(فإن قال قائل أنت تشير إلى أن عرفانك نفسك هو معرفة الله والعارف بنفسه غير الله وغير الله كيف يعرف الله فكيف يصل إليه) Suâl: "Nefsini bilmek, Cenâb-ı Allah'ı bilmek olduğuna işâret ettin. Hâlbuki nefsinin bilen şahıs, Cenâb-ı Allah'ın gayrı olduğu bedîhîdir. O hâlde gayr ne sûretle Cenâb-ı Hakk'ı biliyor ve ne yolda vâsıl oluyor?"

Cevâb: (قلنا علم أن وجوده ليس بوجوده ولا غير وجوده) Deriz ki: "Kendindeki mevcûdiyyetin Cenâb-ı Hakk'ın

vedfâsı olduğunu ve ilmullahta mevcûd bulunması i'tibârîyle, gayrı olmadığını bilmeli.

(بلا دخول وجوده في الله ولا خروجه عنه ولا كون معه وفيه)
Hem de iki vücûd beyninde hâşâ ne duhûl, ne de hurûc, ne maiyyet ve zarfiyyet misillü nisbetlerin vücûdu vardır.

(بل يرى وجوده بحال ما كان قبل أن يكون) Dünyâyâ gelmezden mukaddem ma'dûm olduğu gibi emânet kabîlinden olan vücûd-ı hâdisini vücûd addetmez.

(بلا فناء ولا محو ولا فناء فناء) Fenâ, mahv, fenâ-yı fenâ gibi vesâite mahal olmaz.

(فإن فناء شيء نقيض ثبوته أولا) Zîrâ sâbikan dediğimiz gibi fenâ sübûtta sonra olabilir.

(وثبوت الشيء بنفسه يقتضي كينونيته بنفسه لا بقدرة الله تعالى وهذا محال) Şey'in sübûtu ise nefsiyle kâin olmasını iktizâ eder; kudret-i ilâhî ile değil. Bu ise muhâldir.

(فتبين أن عرفانه بنفسه هو عرفان الله تعالى) O hâlde ma'rifet-i nefsin, ma'rifetullah olduğu tezâhür eyledi.

(لأن نفسه ليس إلا هو وعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم) Zîrâ nefis, ya'nî vücûd, vücûd-ı Bârî'den başka bir şey değildir.

(ومن وصل إلى هذا المقام) Bu makâma vâsıl ya'nî, كنت hadîs-i kudsîsinin esrârına nâil olan mukarreb ve mahbûb-i Hudâ, (لم يكن وجوده في الظاهر, zâhiren ve bâtinen vücûd-ı Hak'tan cüdâ olmaz.

(بل وجوده وجود الله تعالى وكلامه كلام الله تعالى وفعله فعل الله) Vücûdu olsun kelâmı ve fi'li olsun, Cenâb-ı

Hakk'ın olur. Verâset-i Enbiyâ hükmüyle وَمَا يُنطِقُ عَنْ 17 وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى 16 الْهَوَىٰ celîlesine mazhar bulunur. Aleyhi's-salât Efendimiz makâm-ı fenâdan, makâm-ı bekâya terakkî etmiş olduğundan إِذْ رَمَيْتَ ile fi'l-i رَمَى kendilerine isnâd buyurulmuş ise de ef'âlin hakîkatte Cenâb-ı Hakk'a mahsûs olduğunu i'lâm için وَمَا رَمَيْتَ buyurulmuştur.

(ودعوا معرفته لنفسه معرفة الله تعالى) Ma'rifet-i nefsinin iddiâ etmek ma'rifetullahı iddiâ etmektir.

(ولكنك تسمع الدعوى منه وترى الفعل منه) Şu kadar var ki sen da'vâyı ondan işitir ve fi'li ondan görüyorsun. Ene'l-Hak, söyleyenlerin, ya'nî vahdetü'l-vücûd esrârından behre-yâb olanların ilim ve irfânı ise âyine-i ekvânın her zerresinde cilve-nümâ olan vücûd-ı Bârî'den başka bir şey olmadığını anlamak için müşkilât çekmemişlerdir. Sırası gelmiş iken ufacık bir misâl ile mes'eleyi tenvîr edelim. Şöyle ki Seyyid Ahmed Bedevî -kuddise sırrûhu- hazretlerinin, vefât eden bir dervîş üzerine, salât-ı cenâzeyi edâ etmek üzere iken, imâm-ı mescid gelip imâmet kendi hakkı olduğunu iddiâ edince, Seyyid Hazretleri “Ne ben, ne de sen! قم أيها الميت” buyurmuş ve müteveffâ hayât bulmuştur. Bedevî hazretlerinin lisânından sâdır olan şu kelâmı hakîkatte Cenâb-ı Hakk'a isnâd eylemek mecbûrîdir. Zîrâ Muhyî ve Mümît ancak bu Zât-ı Ecell ü A'lâ'dır.

16 Necm, 53/3.

17 Enfâl, 8/17.

(وترى وجود شخص غير الله تعالى لجهلك بمعرفة نفسك غير الله) (Sâika-i cehâlet ile nefsinı gayr bildiğın için bir şahs-ı âharın vücûdunu görüyorsun, lâkin hakîkatte Cenâb-ı Hak'tan başka bir şey için vücûd yoktur. فإن المؤمن مرآة المؤمن Ya'nî “Mü'min-i kâmil, Cenâb-ı Allah'ın âyinesidir.”

(فهو بعينه فإن عينه عين الله أي نظره نظر الله تعالى) Ya'nî, bu iddiâmızda yanlış değiliz. Çünkü evliyânın aynı ve nazîri, aynullah ve nazarullahtır. Çünkü hadîs-i kudsîde buyurulmuştur.

(بلا كيفية) Şu kadar var ki, mâsivâda mevcûd olan suver-i eşkâlden münezzehtir.

(لا هو هو بعينك أو علمك أو فهمك أو وهمك أو ظنك أو) (Mü'min-i kâmilin nazarı nazarullahtır” iddiâ olunduysa da lâkin senin aynın, ilmin, fehmin, vehmin, zannın, rü'yetin nev'inden bulunduğv vârid-i hâtır olmasın. Çünkü bir mahlûkun hâlık ve bir hâdisin kadîm olduğunu iddiâ eden hiçbir âkıl tasavvur olunmaz.

(بل هو هو بعينه وعلمه ورؤيته) Belki mü'minin nazarı nazarullahtır. Ya'nî, Cenâb-ı Hakk'ın aynıyla, ilmiyle, rü'yetiyle nazarullahtır. Zîrâ mâsivâda olan zât ve sıfâtın menbai zât ve sıfât-ı ilâhiyyesi olduğunu ancak kendisi müşâhede ediyor.

(فإن قال العبد أنا الله فاسمع منه لا من الغير فإن الله يقول أنا الله) Binâenaleyh bir kul derse enallah, bunu Cenâb-ı Hak tarafından işitmeli, başkasından değil. Zîrâ enallah sözünü Allah söyler, bir kul söyleyemez.

(ولكنك ما وصلت إلى ما وصل هذا العبد إليه) Şu kadar var ki enallah söyleyen kulun vâsıl olduğu makâma sen vâsıl olamadın.

(فإن وصلت إليه فهمت ما يقول وقلت ما يقول ورأيت ما رأى) Vâsıl olunca söylediğin hem anlar hem söyler hem de gördüğünü görürsün.

(ولا يتوهمن بهذه الإشارات أن الله تعالى مخلوق فإن العارفين قالوا الصوفي غير مخلوق وذلك بعد الكشف التام وزوال الشكوك (Sebk eden işâretlerden Cenâb-ı Hakk'ın mahlûk olduğu tevehhüm olunmamalıdır. Zîrâ ârifler, sûfinin bile mahlûk olmadığını iddiâ etmişler; lâkin şükûk ve evhâmdan kurtulup keşf-i tâm hâsıl ettikten sonra! Evet, sûfinin ilm-i ezelîdeki mevkiine bakılınca ne mahlûk olur, ne de gayr.

(وهذه اللمعة لمن له خلق أو سمع من الكونين) Lâkin bu misillü mükâşefât ahlâk-ı hasene ashâbına ve kâinâtın tesbîh ve tevhîdini işiten bir sâmiaya mahsûs olduğu tabîidir.

(وأما من كان خلقه كالكونين فلا توافقه فانها أعظم من الكونين) Ammâ hilkati kevneyn gibi donuk ise bu gibi mükâşefâta aklı tevâfuk etmez ve hayli isti'zâm eyler.

(وعلى الجملة فاعلم أن الرائي والمرئي والموجد والموجد والمعرف والمعروف والموجد والموجد والمدرک والمدرک واحد) Hâsıl-ı kelâm bilmeli ki gören, görünen; tevhîd eden ve olunan; bilen, bilinen; îcâd eden ve olunan; idrâk eden ve edilenin cümlesi birdir.

(وإن سأل سائل وقال بأي نظر نظر إلى جميع المكروهات) Sâil derse: والمحبوبات فإذا رأينا روثاً أو جيفة فنقول هو الله

“Biz eşyâ-yı habîse ve nezîheye ne sûretle nazar edelim? Meselâ gübreyi veyâhûd cîfeyi görünce bunlara Allah mı söyliyelim?”

(قلنا الله تعالى وتقدس أن يكون شيئاً من هذه الأشياء وكلامنا مع Cevâben deriz ki: من لا يرى الجيفة جيفة ولا يرى الروث روثاً) Cenâb-ı Hak bu misillü eşyâ-yı habîseden mukaddes ve münezzehtir. Zâten bizim de ifâdelerimiz o gibi kimselerledir ki, cîfeyi cîfe ve gübreyi gübre olarak görmezler. Belki mahlûkâtın her nev’ ve cinsini ve belki her bir zerresini Cenâb-ı Hakk’ın masnûu ve delîl-i kudreti olarak müşâhede ederler.

(فإن الواصل إلى هذا المقام يعلم أنه ليس غير الله تعالى شيء) Zîrâ bu makâma vâsıl olan ârifler Vâcibü’l-Vücûd hazretlerinden başka bir mevcûd-i hakîkî olmadığını ra’nâ bilmişlerdir. Evet, âyine karşısında duran zât âyinede gözüken, şekl-i insâna bir vücûd veremeyeceği şüphesizdir.

(فإن سأل سائل فقال قال الله تعالى لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ Sâil derse: “Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki: ‘Ebsâr Allah’ı idrâk edemez. Fakat kendisi ebsârı idrâk eder.’¹⁸ Hâlbuki siz bunun hilâfını iddiâ ediyorsunuz. Maksud nedir?”

(فالجواب عن ذلك جميع ما قلنا هو معنى قوله لا تُدْرِكُهُ Cevâben deriz ki, bu kitâbda söylediğimizin kâffesi ‘لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ’¹⁹ın ma’nâsını îzâh ediyor.

(أي ليس أحد يدرکه ولا شيء مع أحد يدرکه) Ya’nî, Zât-ı Ecell ü A’lâ’yı idrâk için ne bir ferd var, ne de bir

¹⁸ En’âm, 6/103.

¹⁹ En’âm, 6/103.

ferd ile bir âlet vardır. Her ne kadar insan olan bir kimse havâstan hâlî değilse de, lâkin ²⁰لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ olan Hazreti Allah basar ile idrâk olunan mekâdîr ve sem' ile işitilen esvât ve şâmme ile duyulan revâih ve zevk ile anlaşılan tuûm ve lems ile takdîr olunan keyfiyyât nev'inden münezzehtir bulunduğu için âlât ve edevâtın kâffesi onun idrâkinden âcizdir.

(فلو جاز أن يكون في الوجود غيره لجاز أن يدركه غيره وقد نبه
Şunu da ilâve بقوله لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ عَلَى أَنْ لَيْسَ غَيْرُهُ سِوَاهُ)
edelim ki eğer bir gayrın vücûdu câiz olsaydı, o gayrın idrâki de câiz olurdu. Hâlbuki لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ cümlesi²¹ ile bir gayrın mevcûd olmadığını tenbîh buyurmuşlardır.

(يعني لا يدركه غيره بل يدركه هويته بلا غير) Ya'nî Cenâb-ı Hakk'ı idrâk eden ancak mâsivâ âyinesinde tecellî eyleyen kendi hakîkatidir, başka bir şey değildir.

(فهو المدرك لذاته بذاته لا غير) Zâtını zâtıyla idrâk eden kendisidir.

(فَلَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ لِأَنَّهَا مُحَدَّثَةٌ وَالْمُحَدَّثُ لَا يَدْرِكُ الْقَدِيمَ)
Çünkü Öyle olunca müdrîk olan ebsâr değildir. Çünkü ebsâr hâdistir, adem ile mesbûktur. Bir zât, bir zât-ı kadîmin idrâkinden âciz bulunacağı tabîîdir.

(فإن سأل سائل وقال أنت) Eğer birisi suâl edip derse:
”تثبت الله وتنفي كل شيء فما هذه الأشياء التي تثبت الله وتنفي كل شيء؟“
Cenâb-ı Hakk'ı isbât ve geride kalan her şeyi nefyediyorsun. Ya bu gördüğümüz bunca eşyâ nedir?”

²⁰ Şûrâ, 42/11.

²¹ En'âm, 6/103.

(فالجواب قلت هذه المقالات مع من لا يرى سوى الله شيئاً ومن
Cevâben يرى شيئاً سوى الله فليس لنا معه جواب ولا سؤال)
deriz ki: “Bizim bu gibi ifâdelerimiz, mâsivâyı
görmeyen tevhîd-i hakîkî ashâbiyladır. Görenlerle
cevâb ve suâlimiz yoktur.”

(فإنه لا يرى غير ما يرى) Zîrâ onlar ancak baş gözüyle
gördüklerini görüyorlar. Mâsivâ zulmetiyle hakîkati
görmek şerefinden mahrûm bulunuyorlar.

(ومن عرف نفسه لا يرى غير الله ومن لم يعرف نفسه لا يرى الله
Nefslerinin adem ile mesbûk ve vücûd-i Hak ile
mevcûd olduğunu idrâk eden kimseler, Cenâb-ı
Allah’ın gayrısını mevcûd görmezler; bilmeyenler ise
aslâ Cenâb-ı Hakk’ı görmezler.

(وقد شرحنا كثيرا من قبل) Mâmâfih bu mes’ele-yi
müteaddid def’alar edille-i mukniasıyla berâber şerh
u beyân eyledik.

(وإن شرح أكثر من ذلك فمن لا يرى ولا يفهم ولا يدرك)
Lâkin daha fazla teşrîh olursa bile hakîkati görmeyen
kâbil değil göremez, fehm edemez, idrâk eyleyemez.

(والواصل تكفيه الإشارة وغير الواصل لا يصل لا بالتعليم ولا
Vâsıl بالتفهيم ولا بالتقريب ولا بالتقرير ولا بالعلم ولا بالعقل)
olanlara işâret kâfi olacağı gibi vâsıl olamayanları da
hiçbir şey irşâd edemez; ne ta’lîm, ne tefhîm, ne
takrîb, ne takrîr, ne ilim, ne akıl, ya’nî bunların birisi
kâr-ger te’sîr olamaz.

(إلا بخدمة شيخ واصل وأستاذ حازق سالك للطريق) Ya’nî
insanın zulmet-i mâsivâdan çıkıp, envâr-ı ma’rifet ile
tenvîr-i zât ve sıfâtı ancak ve ancak vâsıl-ilallah olan
bir şeyh-i kâmilin ve şâh-rah-ı tarîkatı, seyr ü sülûk

ile kat' etmiş bulunan bir üstâd-ı hâzıkın hizmeti ve emirlerine itâati sâyesinde müyesser olabilir.

(يهتدي به ويسلك بهيمته ويصل به إلى مقصوده إن شاء الله تعالى)
Cenâb-ı Hak murâd ederse o zâtın berekâtıyla nâil-i hidâyet olur; himemât-ı kudsiyyesiyle, sülûk ederek vâsıl-ı ser-menzil-i maksûd olur.

وقفنا الله تعالى لما يحبه ويرضاه بالقول والفعل والعلم والنور
والهدى

إنه على كل شيء قدير وبالإجابة جدير
وصلى الله تعالى عليه وسلم وعلى سيدنا محمد وآله وصحبه
أجمعين آمين